

tiszatáj

71. ÉVFOLYAM

Miklóssi Szabó István
Petőcz András
prózája

Harag Anita drámája

Bánóczi Beáta
Boda Magdolna
Bordás Máté
Darányi Sándor
Ferencz Orsolya
Janáky Marianna
Tornai József
Várnagy Márta

Walther von der Vogelweide
versei

Az emlékirat problémája
a XVIII. századi
francia irodalomban
(Rousseau, Casanova, Constant)

A Velencei Képzőművészeti
Biennáléről
(Deák Csillag és Köllös Lajos)

57964

A# 555

7–8

2017. július–augusztus

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

PAGEO

PALLAS ATHÉNÉ
GEOPOLITIKAI
ALAPÍTVÁNY

az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a PAGEO Alapítvány
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
DOMÁNYHÁZI EDIT korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: **www.tiszataj.hu** e-mail: **tiszataj@tiszataj.hu**

Online változat: **tiszatajonline.hu**

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549.
Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXI. évfolyam, 7–8. szám / 2017. július–augusztus

MIKLÓSSI SZABÓ ISTVÁN	A teljesség nevében	3
BODA MAGDOLNA	eloltott máglya; ha addig; FAQ; luxushajón; délibáb; fernandók	26
DARÁNYI SÁNDOR	Anzicsz 4; Ez persze Freud; Toy story	30
BORDÁS MÁTÉ	Gázló a folyót; Békefolt	33
BÁNÓCZI BEÁTA	Pamutszálak	34
PETŐCZ ANDRÁS	Ancika (részlet egy készülő anyaregényből)	35
HARAG ANITA	Azért még nő maradtál (Szobajelenetek)	45
JANÁKY MARIANNA	a partra (verses elbeszélés, I. rész)	51
BALÁZS F. ATTILA	villamossal jön a részeg hajnal	60
FERENCZ ORSOLYA	Páfrány, odaút; Léggökökerek, visszaút	61
KÜRTI LÁSZLÓ	az ínyenc szonettje	63
NAGY ZOPÁN	Fragmentumok, szöveg-roncsok (az én, én-ő/ő-én, nem-én és én ciklusból)	64
TORNAI JÓZSEF	Túl a végén és kezdetén	66
PAYER IMRE	Ezidőben vonjunk mérleget	67
DEMUS GÁBOR	így, utólag sincs benne semmi hősie	69
VÁRNAGY MÁRTA	Látómező	71
WALTHER VON DER VOGELWEIDE	Az emberek közt olyan finoman; Azzal hogy jókedvem van másnak nem ártok; Nem jó eszköz a pálca; Tiszta nők jeles férfiak (Fordítás és jegyzetek: Márton László)	72
KOVÁCS ESZTER	A párbeszéd folytatódik (Rousseau, Jean-Jacques bírāja. Párbeszédek)	80
MARSÓ PAULA	Filozófiai alkímia (Bevezetés a Párbeszédekhez)	85
JEAN-JACQUES ROUSSEAU	Párbeszédek (Rousseau, Jean-Jacques bírāja) Fordította: Marsó Paula	90
KOVÁCS ILONA	Benjamin Constant bizalmas naplói	94
BENJAMIN CONSTANT	A vörös füzet (Életem története 1767-től 1787-ig) Kovács Ilona fordítása	96

KOVÁCS ILONA	Giacomo Casanova, kalandor és író	110
IFJ. SIPKA SÁNDOR	Németh László: Égető Eszter. 1956–2016 (Néhány személyes szempont)	126

mérlegen

HAKLIK NORBERT	Csodátlanított próza-portéka, újraárazva (Darvasi László: Taligás)	134
SZABÓ GÁBOR	Regényes históriánk (Márton László: Hamis tanú)	137
LADÁNYI ISTVÁN	Családi album, disznókkal (Bencsik Orsolya: Több élet – kis va(j)dmagyar)	143
KOVÁCS IMRE ATTILA	„Költőnek nincs kora” (Sík Sándor eszmekörei)	147
SZÜCS KATA ÁGNES	A felvilágosodás előzményei (A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon [1650–1750])	153
MOLNÁR DÁVID	A Miatyánktól az aranybányászatig: Köleséri Sámuelről és <i>Aurariájáról</i> (Köleséri Sámuel, Erdély aranybányászata)	156
V. GILBERT EDIT	Összeérő idő (Ljudmila Ulickaja: Jákob lajtorjája)	159
KRISTÓ SÁNDOR	Az új Dosztojevszkij-életrajz – magyarul (Ljudmila Szaszkina: Dosztojevszkij)	162
VASS ANNAMÁRIA	Turi Márton: Rejtekkutak a pusztaságban	166
NAGY JÓZSEF	„Elhallgatom, hogy rájöless magadtól” (Az Isteni Színjáték forrásai és hatása)	169
FEKETE J. JÓZSEF	Könyv a másságról: „Semmi nem ennyire fekete-fehér” (Onagy Zoltán – Gulisio Tímea: <i>Peremvilág</i>)	173

57. Velencei Képzőművészeti Biennále

DEÁK CSILLAG	Faust sportcipőben	175
KÖLÜS LAJOS	A művészetekbe kapaszkodik a világ	178

70 éves a Tiszatáj

ILIA MIHÁLY	Szerkesztőségi emlékek	182
-------------	------------------------------	-----

ILLUSZTRÁCIÓK

Válogatás az 57. Velencei Képzőművészeti Biennále anyagából a címlapon (Ernesto Neto: A Sacred Place) a 32., 44., 50., 63., 70., 89., 95., 109., 125., 142., 165., 172., 181., 184. oldalon és a belső borítón.

A teljesség nevében

– Semmi sem múlik el teljesen – tanította mesterem –, minden megváltozik, átalakul, ám ily módon magán viseli az előzőek jegyeit, természetszerűen, hiszen minden az előzőkből és az előzők előzőiből született. Így vagyunk mi magunk is felelősek minden bűnünkért, tetteinkért, rossz gondolatainkért; ezek sohasem tűnnek el.

– Sorsunkat kikovácsolják, s meghatározzák, hogy mennyi örömet, avagy fájdalmat találunk életünkben – folytatta pillanatnyi szünet után. – Ám sohasem szenvedünk mások bűneiért; másokért nem vagyunk felelősek, miként mások sem felelősek érettünk. Szólni erről így lehet: egyek vagyunk, de nem egyformák, egyek vagyunk Istenben, a Teremtő Atyában, aki megteremtette ezt a világot, szabad akaratot adott az embernek, hogy saját életét megalkossa, és énjét megszenvedje.

– Nincs semminek sem célja, miként Istennek sem volt a világ megteremtésével. Minden tökéletes, ezért nem lehetnek célok. Mert ha vannak célok, az azt jelenti, hogy Isten tökéletlen. S ha Isten tökéletlen volna, akkor tökéletlen világot teremtett volna. Persze kérdezhetitek: miként született meg a bűn, miként született meg a fájdalom... Nos, Istennek része a fájdalom, Istennek része a nyomor – miként része az öröm is.

– Isten az Ige által teremtette a világot – rosszat nem teremtett. Ám az Ige megváltozott, a maga örömére – így válhattak szabaddá az emberek, így jöhetett létre a szabad akarat. Az Ige a saját örömére változott meg, oszlott Jóra és Rosszra. Ám mindkét rész isteni, szent állapot – mert Isten teremtette az Igét. Miként mestereink tanították, és tanítani fogják az idők végezetéig: a bűnbeeséssel az ember szabaddá vált. A bűnbeesés volt a szabad akarat megszületésének aktusa – imígyen érezhette meg legjobban az ember az isteni, vagyis a tökéletes mivoltot. Sokan helytelenül magyarázzák a bűnbeesést: azt tanítják, hogy mikor ez megtörtént, Ádám elszakadt az Istentől és a Rossz karmai közé került. Kérdezem én azoktól, akik tanításaikkal bűnbe kényszerítették az embert: miként létezhet a bűnös ember, vagyis a tökéletlen lény, ha Isten tökéletesnek teremtette az embert? A magunk által létrehozott és felvállalt örömek, fájdalmak alkotják az emberi életet, az emberi mivolt értelmét; az életnek nincs célja, csak értelme, Jó és Rossz édestestvérei egymásnak. Nem két részre osztják a világot, novíciusaim, hanem Eggyé kovácsolják össze, szoros kapcsolataik egymással a világot Istenivé teszik. De erről ne többet. Éljétek meg a Jót és a Rosszat, és ne kételkedjétek az Igében. Arra törekedjétek, hogy ne tegyetek különbséget Jó és Rossz között, hanem fogjátok fel azokat a tökéletesség formáiként.

A kolostor kertjében felhangzó csodálatos szavak még szebbé, csendesebbé varázsolták az ezer színben pompázó virágokat, a hatalmas fákat, a nevetgélő bokrokat és a kéjesen elnyújtózó ágyásokat, melyek ott ültek és lélegeztek körülöttünk, melyek közé elrejtőzött rendünk, hogy csakis Istennek szentelje létét, életét, és ne annak a primitív, öldöklő világnak, mely oly nagy tévhitben tengette nyomorult életét; a kolostor öreg, hatalmas falai megvédték bennünket mindenféle uralomra vágyó vérszomjas uralkodótól, kalandortól – hiszen oly sokan szerették volna rendünket leigázni és lerombolni a kolostort, a kolostort, melynek csarnokaiban ősi tudással bíró könyvek húzódtak meg, immáron örökre védve az idő vasfogaitól és a nyomorult gondolatoktól; oly sokan szerették volna megszerezni értékes festményeinket, melyeket isteni lázban égve festettek szerzetestársaink, vászonra, fára róva a szenvedő Jézus vágyakozó arcát – utolsó pillanata az Istenhez visszavágyó és visszatérő Fiúnak –, a jajgató Szűz emberi, ám isteni áhítatban fürdő vonásait. Oly sokan szerették volna messzi országokba ragadni a szertartásokhoz felhasznált büszke, öreg kelyheinket, melyeket még a római császárok formáztattak aranyból, rakattak be szűzi, mély tűzű gyémántokkal, melyekből maguk a császárok is ittak, mielőtt rendünknek ajándékozták volna. Számtalanszor ostromolták meg kolostorunkat az idők folyamán, számtalanszor megpróbálták a falakat lerombolni, számtalanszor próbálták felgyújtani – de miként öreg, bölcs szerzetestársaink mesélték, erős védelem alatt álltak ezek a falak: a hozzájuk sújtott kövek porrá hullottak, idebent egyetlen tüzes nyíl sem tudott tüzet fakasztani. Soha egyetlen embernek nem kellett fegyvert ragadnia kolostorunk védelmére! Végül már tudomásul sem vette rendünk, ha valaki ostromolni kezdte a kolostort: bent néhány tompa puffanás hallatszott, az égen megjelent néhány füstfelhő, hogy szerte is foszoljon. Néha különös jelentéseket tettek a falakon sétáló szerzetesek: az ellenséges had emberei egymásnak támadtak, egymást mészárolták le. Végül már senki sem merészkedett megtámadni a kolostort; talán megértették vagy elfogadták, hogy ezek a falak Isten védelme alatt állnak.

Étünkét bőségesen megteremte a hatalmas kert. Több kút is állt udvarunkon, vizük kristálytisza és csodás ízű, s jött fel ez a víz a szorgos kezek noszogatására nagy örömmel. Juhaink, teheneink, bivalyaink, kecskéink annyi tejet és húst adtak, hogy a rászorulóknak is bőségesen tudtunk juttatni, vagy cseréltünk darócra, búzára, szerszámokra; bár ezekre sem volt igazán szükségünk: kenyeret alig vagy egyáltalán nem fogyasztottunk, ruháinkat magunk is meg tudtuk szőni, varrni, kovácsaink pedig messze földön híres szerszámokat készítettek. Rendünkben sohasem történtek visszaélések, mindenki maradéktalanul alávette magát felettese szavainak: hiszen mindenki tudta, hogy olyan emberek szájából hangzanak el az utasító szavak, akik maradéktalanul tiszták, s így Isten Igéje szólal meg általuk. Még a leg egyszerűbb utasításról is tudtuk: Isten akarja így; ha mi is akarjuk, akkor boldogok leszünk, a végtelen nyugalom részesei.

Örömmel engedelmeskedtem mesterem szavainak, nagy szerencsém volt az, hogy az ő gondos irányítása alá kerültem, hiszen egyike volt azon kevés embereknek, akinek tanácsaira főapátunk támaszkodott, hallgatott. Az igazsághoz tartozik az is, hogy mikor az előző főapát eltávozott e világból, hogy végtelen nyugalomra hajtsa fejét Isten kebelén, akkor mindenki mesteremet szeretne volna a vezető helyén látni – csak hogy ő nem akarta; inkább maradt meg tanítványai körében, oktatta őket, szelíd, puha, gyöngéd szavaival, melyek bizony tudtak könyörtelenek és szigorúak is lenni. Ám örömmel engedelmeskedtünk: tudtuk, minden szavával megáldja elménket, felébreszti bennünk az Igét, közelebb visz Istenhez.

Immáron ötvenkét esztendeje is elmúlt annak, hogy kolostorunkat senki sem támadta meg; ötvenkét esztendeje annak, hogy környékünkön a legteljesebb béke honolt, nem volt betegség, éhínség, a közelben elhelyezkedő falvak, városkák csodálatosan fejlődtek; az emberek csinos házakat emeltek, családot alapítottak, szorgalmasan művelték földjeiket, szaporították állataik számát, s imádkoztak Istenhez, miként imádkoztunk mi is nap mint nap a Mennyei Atyához. A békesség fuvallatai ébresztettek minden hajnalon, s este, amikor búcsút vett a nap e világtól, helyet engedve a bársonyér pihentető simogatásainak, oly tisztasággal és bizalommal és nyugalommal mentünk ágyainkba... hogy aztán napkelte előtt ismét misével köszöntsük a napot, megelőzve ezzel még a rikoltozó kakast is, melynek hangjaira önkéntelenül is nevetésre derültünk mindannyian. A hajnali mise után a pompás, egyszerű reggeli következett, melyet a kolostor nagycsarnokában fogyasztottunk el, miközben valamely testvérünk az áldott Szentírás egyik részletét olvasta fel, így is elősegítve azt, hogy magunkhoz emeljük az étet, testünk részévé tegyük, s közben Isten Igéjével is táplálkozzunk – eme kettősség nagyban járult hozzá ahhoz, hogy lelkünk templomát megőrizzük a maga teljes tisztaságában. A reggeli étkezés után a szokásos munka következett – mely munka azért minden reggel másnak és másnak tűnt –, az istállók kitakarítása és az állatok ellátása, a kerti munkák, a vízhordás, a gyengélkedők ápolása. Ezen gyengélkedők azon testvéreink voltak, akik azt hitték, hogy önsanyargatással közelebb jutnak Istenhez: ezért minden percüket imádkozásra fordították, testüket szeges övekkel, avagy éppenséggel korbáccsal kínozták – így bizony nagyon legyengültek. Főapátunk csendesen megintette a szenvedélyes túlbuzgókat, emlékeztette őket arra, hogy a sok ima, melyet elmorzsolnak szent szobraink alatt, immáron nem is az Istenhez szólnak, hanem a semmihez, csupán önön rombolásukat szolgálja.

Áldott elme volt a mi főapátunk! – mindig is tudta, hogy ki meddig bírja az önsanyargatást, éppen ezért utat is engedett minden ilyen kívánságnak, hiszen tudta, hogy az önsanyargatás bizonyos szinten közelebb visz az Igéhez, és segít elfeledtetni a szenvedélyeknek, a vágyaknak olykor bizony félelmetes hangjait.

A déli mise idején ismét összegyűltünk. Mise után következett az ebéd, ebéd után pedig kétórányi pihenés. A pihenés ideje alatt öregebb szerzetestársaink néhány percre álomba merültek, mi fiatalok pedig elcsendesedtünk; legtöbb esetben

elhagytuk a dormitóriumot, nehogy valamelyiküket is felébresszük; tudtuk – ők arra várakoznak, hogy visszatérjenek Istenhez, már megélték és megtanulták azt, amit ember megélhet és megtanulhat ezen a világon. Kénytelen vagyok bevallani, némileg irigyeltem is öreg társaimat, hiszen bölcsességük, tudásuk, tapasztalatuk messze a mi tudásunk felett állt. Mesterem észrevette ezen érzésemet, s óvatosan, szelíden megintett:

– Ne vágyakozz az ő tudásuk, tapasztalatuk után, Anzelm! A te időd még nem jött el. Él meg a saját korodat, ne vágyakozz *még* távoli dolgok után.

Tudtam, igaza van. Nem is ellenkeztem egyetlen szavával sem, inkább arra törekedtem, hogy hadd nyissák fel szavai bennem a megértés, a megnyugvás kapuit, melyeken keresztül az Út Istenhez vezetett.

Délután pedig, a pihenés óráit követően, a fiatal szerzetesek, novíciusok mestereikkel a kertbe vonultak tanulás végett – feltéve, ha ezt az idő is megengedte, különben a kolostor főépületének a második emeletén található oktatótermet vettük igénybe –, hogy gyarapítsák tudásukat Istenben. Az öregek pedig a templomokba mentek, imádkoztak, az írástudók könyvekbe merültek, mások a vacsora elkészítése körül segédkeztek.

Megszámlálhatatlanul sok órát töltöttünk mestereink körében. A mi mesterünk maga válogatta ki tanítványait – a főpát csupán neki engedélyezte ezt a jogot –, úgyhogy mindazon fiatalok, akiket ő oktatott, kiemelkedtek a többiek közül, és nagyobb tiszteletnek örvendtek. S miután tanulmányaikat befejezték, szentelt megbízatásokat teljesítettek: ők tartották a kapcsolatot a Szent Pápával, a fejedelmekkel, az uralkodókkal, királyokkal, közülük válogatták ki azokat, akik a hatalmas könyvtárban dolgoztak, kódexeket másoltak, könyveket díszítettek, papírt és pergament készítettek, régi, szakadozott írásokat javítottak ki. A kolostor könyvtárába minden írástudó beléphetett, olvashatott, tanulhatott, de a könyvtár bizonyos könyveihez csak mesterem nyúlhatott a főpáton kívül: s még mesteremnek is tilos volt az olvasottakat továbbadni.

Napnyugta előtt mindenki templomba sietett, hogy részt vegyen a nap utolsó miséjén. Itt köszöntük meg a Teremtő Atyának az elmúlt nap nyugalját, bölcsességét. Aztán az esti étkezés következett, a nap nyugtával pedig mindannyian ágyba mentünk, néhány könyvtáros testvérünk kivételével, akik a főpát külön engedélyével maradtak helyükön, hogy néhány sürgős megbízatásnak eleget tegyenek – könyveket másoltak: sok tanulni vágyó uralkodó rendelt könyvet kolostorunktól.

Így borult rá az éjszaka a hatalmas, erős kolostorra, így gyúlt ki minden éjszaka a békesség gyertyája, hogy aztán a hajnal, a derűt, erőt és nyugalmat sugárzó Nap a templomban találjon mindannyiunkat. Az áhítat, mellyel imára emelték kezüket testvéreim! azok a könnyes, boldog pillanatok! a zsoltárok nemes és lelket duzzasztó hangjai! Ilyenkor mindannyian mellettünk éreztük a Teremtő Atyát... Aztán kezdődött minden előlről: mise, reggeli, munka, déli mise, ebéd, pihenés, majd kinek munka, kinek tanulás – s végül az esti mise, a vacsora és az éjszakai nyugvás. Csü-

pán a szokásos, hagyományos ünnepekkor változott meg némileg ez az isteni életmód: ilyen alkalmakkor a kolostor mintha pompázatosabbá változott volna, fenségesebben hirdette volna az Atya szavait, mintha áldottabbak lettek volna az itt lakók – mi mindannyian.

– Soha el ne feledjétek, hogy a bölcsesség alapállapota a nyugalom, az isteni nyugalom – mondogatta mesterem. – Soha el ne feledjétek, hogy a kételyek, csupán a kételyek tudják megbontani, vagyis tévútra vezetni szellemeteket. Igaz ugyan, hogy a tévutakról egyszer mindenki visszatér, hiszen ezt így rendelte el az Isten, de a sok fájdalom, a sok keserűség és bánat, mit a tévútra tévedt érez, nos, ez sokáig képes megzavarni, feldúlni a lelket, annak nyugalmát. A tévútra tévedt lélek úgy érzi, az Ige nem tökéletes, úgy érzi, Isten tökéletlennek teremtette a világot. Márpedig ez lehetetlen. Mindenhol Isten rendje uralkodik – menjetek, és találjátok meg a bennetek lakozó rendet, menjetek, és tudjátok, hogy a Tökéletes tökéletlent nem teremthet. S mindig tudjátok, hogy *valóság* az, amit megélték, hogy Isten tökéletes rendje tárul fel minden kapu megnyitásakor – és ezért áldjátok a Teremtő Atyát, aki a világra teremtett benneteket. Imígyen értek el majd – és érünk el mindannyian – a Mennyeeknek Országába, ahol a test és a lélek eltűnik, ahol csak tiszta szellemetek kerül az Atya keblére, s marad ott az örökkévalóságig. Mert mindenkinek vannak kételyei, minden idiótának; nézzétek meg a világot: oly sokáig keresték a nyugalmat, békét, a bölcsességet, hogy egymást öldökölik a kétségbeeséstől – maguk miatt nem látják önmagukat, vagyis a Teremtő Atyát. Legyen ez tanulság mindannyitoknak, hogy aztán a Paradicsomban nyugodjatok az örökkévalóságig.

Lassan eltelt, elmúlt az idő, csaknem észrevétlenül. Mesterem egyre öregebb lett, s az öregség egyre több bölcsességet vont elméjébe; arcán ugyan ott voltak az idő mély árcai, de szeméből isteni, megszentelt fény tört elő; szentként tisztelték immáron, s ahol nevét kiejtették, tisztelet költözött a lelkekbe. Végül kénytelen volt abbahagyni a szívének oly kedves oktatást is, hiszen nem bírta öreg tagjait a tanítás okozta fáradalmakkal szembeszegezni.

Abban a kegyben részesültem, hogy a főapát könyvtárossá nevezett ki; mikor az esti misén bejelentette e kegyet, végtelen öröm töltötte el lelkemet. Könnyezve kerestem meg öreg mesteremet, aki jóindulatúan simogatta meg a kezem, mosolyogva nézte örömkönnyeimet.

– A rejtett tudás birtokába is beléphetsz immáron, Anzelm. Képességeid kiválóak, erről magam is megbizonyosodtam. Sokszor az az érzésem, hogy a Teremtő Atya téged különösen kegyel – töprengett el. Aztán felnézett és tovább folytatta. – Tiszteld a könyveket, mert magukban hordozzák az Atya Igéjét. És tudd, hogy most már a saját utadra léptél. Keressél meg gyakran – hadd maradjak még a vezető, a támogató, hadd maradjak még öreg mestered, aki tanácsaival, tapasztalataival tud segíteni az örök nyugalom és béke útján. Most töröld le könnyeidet és menj. Felelj meg annak, hogy kiválasztottak...

Megcsókoltam kezét, mire ő azt kérte, hogy tegyem azt a fejemre. Megáldott – éreztem a különösen tiszta erőt belém áramolni. Végül szobámba küldött. Egész éjszaka imádkoztam, dicsértem a Teremtő Atya fenségét, igazságosságát, kértem, segítsen munkámban.

– Segíts, hogy segíthessek – zártam imámat, mikor láttam, hogy a hajnal bíbor-sugari megcsillannak a cella ablakában. Templomba siettem. Öröm volt nékem minden lépés Isten háza felé.

Eleinte könyvek másolásával foglalkoztam Artur testvér irányítása alatt: öröm volt nézni, miként szalad karcsú ujjaival az ecset, a toll; oly könnyedén vázolta a díszítéseket a pergamenre, miként faragja a tudása teljében lévő mester az isteni, erezett márványt. Mindössze öt hét alatt sajátítottam el a másolás nemes mesterségét, kiváltva ezáltal sok másolótársam, testvérem csodálkozását.

– Nagy kegyben tart téged a Teremtő – mondta mesterem, mikor eljutott hozzá gyors fejlődésem híre –, ezért légy hálás neki.

Végül én végeztem a legnehezebb művek másolását; külön engedélyt kaptam a főapáttól arra, hogy bármikor dolgozhassak. Hírem hamarosan túlnőtt a hatalmas kolostor falain, ha valaki le akart másoltatni egy könyvet, a munkát csakis velem szerette volna elvégeztetni. Később már kénytelen voltam csak olyan megrendeléseket teljesíteni, melyeket mesterem is támogatott.

Oly nagy örömmel másoltam a könyveket! Boldogsággal töltöttek el az ujjaim alól előbukkanó iniciálék, képecskék, melyek arany, ezüst, bíbor színekben fürödtek. – Isten áldását adja minden egyes munkára – mondogatták testvéreim, és én ezt nagy alázattal vettem tudomásul; igyekeztem megfelelni munkámnak, s bár igen elterjedt szokás volt rövidíteni vagy megtoldani a másolandó könyvek szövegét, ezt sohasem tettem meg, mivel tudtam: én csatorna vagyok, rajtam keresztül folynak át a gondolatok, az én lelkemen, testemen keresztül vetődik pergamenre, papírra az Ige, a próféták, a szentek, az apostolok szent szavai. Valósággal elbűvöltek ezek az örökkévaló szavak, rádöbentem – hiszen mindeddig csak tudtam, de nem láttam a maga pompájában –, hogy valóban az Ige által teremtdött a világ, és a teremtés ak-tusa óta mit sem változott: íme a bizonyíték! – Isten szellemének, nagyságának megváltozhatatlan szavai. Nemhiába a latin nomen szó egyszerre főnév és név-jelentő is, hiszen ez is a változatlanságot, a tökéletességet hirdeti. *Mozdulatlanságában* volt a nyelv bizonyíték arra, hogy Isten tökéletes – íme, a *változatlan* nyelv is az ő tökéletességét hirdeti!

Mesterem tanácsára főkönyvtárossá nevezett ki a főapát, s így azokhoz a könyvekhez is hozzájuthattam, melyeket mások nem kaphattak meg. Mohó étvágygal vettem rá magamat a tiltott tudásra, tanultam szakadatlanul, hogy még közelebb kerüljek a Teremtő Atyához. Mesteremmel gyakran beszélgettünk a tiltott könyvekben meghúzódó gondolatokról. Az ő bölcsessége és tapasztalata nélkül bizony számtalan művet félreértettem volna, hiszen voltak ott olyan pogány írások is, melyek elolvasásához nagy türelemre és bölcsességre volt szükség. Ezen írások nem

úgy magyarázták, láttatták a világot, miként az valójában volt, hanem tévútra vezették a tapasztalatlan tanulmányozót. Többek közt azt állították, hogy Isten tökéletlen, azt állították, hogy a világban állandó harc dúl, s ezt a Szent Bibliából vett idézetekkel próbálták alátámasztani. Külön értelmet, létet adtak a Rossznak és a Jónak, s azt állították, hogy nem Isten teremtette a Rosszat, hanem a Sátán, Isten egyik leg-szebb angyala alkotta meg és bocsátotta az emberekre, hogy tönkretegye a világot, a tökéletességet.

– Ne vesd meg ezeket a könyveket és gondolatokat – oktatott mesterem. – Szerzőik igazán bölcs és nagy emberek voltak. Ám olyannyira keresték Istent, hogy tévútra tévedtek, s mivel ezt papírra is vetették, sok lelket is eltérítettek a forrástól – hiszen az emberi érzések nagyon könnyen átragadnak. Ezért kell fokozottan vigyáznod érzéseidre, ezért kell fokozottan vigyáznod ezekre a gondolatokra; tanulmányozd azokat, hogy meglásd: mit kell tenned, és mit nem kell tenned, hogy mindezt elkerüld, és az Ige szerint élj. Fokozottan vigyázz ám Anzelm testvér! (és mekkora megtiszteltetés volt számomra, hogy ekkor nevezett életében először testvérenek!), mert hajlamos vagy a kételkedésre!

Ezért többször is megintett; emlékeztetett arra az irigységre, melyet éreztem öreg testvéreim iránt, sok-sok esztendővel azelőtt.

– Az által, hogy irigyelted öreg testvéreink tapasztalatait és bölcsességét, tulajdonképpen kételkedtél, mi több, arra vágytál, hogy megtérjél fiatalon a Teremtő Atyához. Hiszen nem mondja-e az irigység, hogy te sohasem lehetsz ilyen bölcs és ilyen tapasztalt? nem azt mondja-e az irigység, hogy Isten tökéletlennek teremtette a világot, mivel te nem vagy annyira bölcs, annyira tapasztalt? ezért: nem mondja-e azt az irigység, hogy hiábavaló minden? és nem jön-e az irigység után a harag, melyet csak a tehetetlen, bizonytalan és tanulatlan emberek éreznek? és nem képes-e feldúlni a harag a világot? Így – nem tévút-e a harag? Ne feledd el soha, Anzelm testvér, hogy az Ige a maga örömére vált két részre, s ez által isteni szabadságot nyújtott az embereknek; ám Jó és Rossz között is el lehet tévedni; az a személy, aki nem az Igében él, nem rossz úton jár, hanem nyomorult, kétségbeesett, és ezért boldogtalan.

Néhány esztendő leforgása alatt minden tiltott könyvet elolvastam. Ígéretemhez híven, egyetlen testvéremnek sem adtam át ezt a tudást, még csak szóba sem hoztam, csupán mesteremmel beszéltem ezekről. Ám nem sokáig – agg mesterem teljesen lebézult, még az is fájdalmat szerzett neki, ha tagjait megmozgatták; száját nem tudta szóra nyitni. Megértettük, hogy napjait csak a várakozás tölti ki: meg akar térni, vissza akar térni Teremtőjéhez, hogy ott végleg megnyugodjon. Az esti misét immáron az ő üdvösségéért celebráltuk, maga a főapát tartotta a szertartásokat. Végül bekövetkezett az elkerülhetetlen: sohasem fogom elfeledni a főapát arcát, amikor megállt az oltár előtt, háttal a gyülekezetnek, letérdelt és könyörögni kezdett. Csaknem bénultan, csigalassúsággal álltunk fel mindannyian, egyszerre, lehorgasztott fővel kulcsoltuk imára kezünket, mondtuk egyszerre az imát. Egész éjsza-

kás mise, könnyörgés következett; oly sok könny, sóhaj szállt el akkor a templomban, mint addig még soha. Mindannyian a hihetetlen fájdalom által meggörnyedve roskadoztunk a veszteség terhe alatt. Úgy éreztem, mintha lelkemet darabokra tépték volna, szellemem megvadult ménlóként vágta az kietlen, végeláthatatlan pusztákon, sötét erdőkbe téved be, mérgezett forrásokból ivott, hogy aztán még vadabban, örültebben, magányosabban rohanjon körbe-körbe a kietlenségben. Elfehéredett ujjakkal szorítottam az előttem lévő fekete pad támláját, hol reszkettem a hidegtől, hol lángok nyársalták fel testemet, hogy legszívesebben köntösömet is letéptem volna. Végül összeestem és gyomrom tartalmát a templom padlójára ürítettem.

Cellámban tértem magamhoz, homlokomat ecetes szivaccsal borogatták, ágyam mellett két testvér imádkozott, kezeimet összekulcsolták, rózsafüzérrel összekötötték. A természet füveinek jó ismerője, Gergely testvér köszöntötte eszmélésemet, elküldte egyik testvérünket, hogy értesítse a főapátot állapotom jobbra fordulásáról. Aztán egy agyagpoharat tartott számhoz.

– Ezt idd ki – biztatott. Kiittam, és köhögni kezdtem.

– Csak lassan, lassan – mondta. Szólni próbáltam, de ő megakadályozta. – Egész nap itt feküdtél. Eleinte hánykolódtál, szádból hab jött fel, hánytál, s oly rosszul voltál, hogy azt hittem, el kell búcsúznunk tőled. Végül megtaláltam egy régi gyógyszernek az elkészítési módját, s a balzsam megnyugtató. Állandó mise folyt érted – és íme, Isten meghallgatta szavainkat, visszaadott minekünk. Áldd ezért Őt... Mestered is ezt mondaná...

A főapát jött. Arcát örömkönnnyek borították, de ezek a könnnyek sem tudták eltakarni az aggodalmak maradványait. Ágyamhoz lépett és megsimogatta arcomat.

– Pihenj, fiam – mondta, hangja kissé reszketett. – Hosszú útról érkezted vissza, Isten kegyelméből.

– Mi lesz most, jó uram?... – suttogtam, s alig ismertem saját, torz hangomra.

– Nem vagy egyedül, testvérem – ült le ágyam szélére. – Mindannyiunknak hiányzik – horgasztotta le fejét, hogy eltakarja bánatát. – Téged tanított a legtöbbet. Kapaszkodj szavaiba – biztos, hogy ő is így akarná. A legkedvesebb tanítványa voltál – állt fel –, ne engedd őt csalódn...

Láttam bánat felhőzte arcán, szemén, hogy maga sem tudja, mit mondjon.

– Most pihenj... – szólat meg, és kisietett a szobából. Gergely testvér becsukta utána az ajtót, port vett elő egyik ládikójából, egy kis tálalcskába öntötte, vizet adott hozzá, majd golyócskává gyúrta össze a masszát.

– Ezt vedd be – nyújtotta egy pohár vízzel együtt –, segít elaludnod, összegyűjteni erődet.

Alig tudtam fejemet felemelni; lassan lenyeltem a gyógyszert, némi vizet ittam rá. Gergely testvér eligazította takarómat, aztán elmorzsolta egy imát mellettem, majd távozott a szobából a másik testvérral együtt. Magamra maradtam. Éreztem, hogy megrohannak a kétségbeesés ördögei – ám a gyógyír közbelépett, elmém lassan-lassan a kábulat tavába merült.

De a másnap az iszonyat napjának bizonyult. Mesterem holttestét előkészítették a halotti szertartásokra, megmosták, felöltöztették – és én gyengeségem következtében ezen nem vehettem részt. Dermedten feküdtem, bár tagjaimat némileg tudtam mozgatni, járásról szó sem lehetett. Gondolataim végtelenül kínoztak, óriási volt büntudatom: íme, nem lehetek mellette akkor, amikor megtér Teremtőjéhez, íme, olyannyira gyenge vagyok, hogy nem tudok felkelni és segédkezni teste megtisztításánál, íme, még az imádkozáshoz sem tudok letérdelni, hogy útját a Menyeknek Országába megkönnyítsem; csak a könnyeim szakadtak folytonosan, enni sem akartam (Gergely testvér alig tudott valami kevés erősítő főzetet belém diktálni, de gyomrom azt is azonnal kidobta magából), kezem reszketve markolta a szűrős takarót, a hideg gyakran kirázott; lelkem üres volt, testem a lélegzetet is alig tudta magába fogadni. A főpát kétszer is megkeresett, biztatgatott, nyugtatgatott, felszólított, hogy Isten kegyelmében keressem fájdalomaim enyhülését. Poros volt ruhájának alsó része, ebből láttam, hogy maga is térdelve töltötte a napot.

Gergely testvér kétségbeesett tiltakozása ellenére mégis részt vettem a temetési szertartáson, két testvérem támogatásával. Szürke ködben úszott előttem a világ, csupán a fehér golyosba bugyolált testet láttam, melyről nem akartam elhinni, hogy néhai mesterem teste, hiszen sokkal kisebbnek tűnt. Mikor felemelték a testet, hogy sírba fektessék, kicsúszott a lepel alól a kéz: szürkésfekete faágat láttam, keselyűkarmakkal, hitvány, fekete erekkel, vörös foltokkal, és – Isten megbocsát nekem ezért a kijelentésért – bűzös, oszladozó hulla szagát éreztem. Olybá tűnt, mintha az eltemetendő már régen halott lenne. És a szürke ködből ritkán kibukkanó arcok is oly különösek voltak... az az érzés marcangolt, hogy halottak vagyunk mindannyian, élettelen testek temetik az ismeretlen tetemet, tétova, imbolygó mozdulataik homlokegyenest ellenkezők voltak az élők mozdulataival; nem, nem mertem elhinni, hogy mindez csupán egy álom lenne, egy látomás, képzelgés, mit legyengült testem csiholt kínok közt elmémbe. Mikor az első göröngy a tetemre zuhant, elájultam.

Hosszú hetek viaskodása következett: beteg voltam, olyannyira beteg! egyik álból a másikba zuhantam, láttam a szörnyű poklot, a leláncolt Sátánt, a tűzfolyamokat, melyekben emberek ordítottak, rimázkodtak, égtek szüntelenül; koromfekete éterben röpdöstem a Föld körül, s alig bírtam elviselni azt a nyilvánvaló, immár tagadhatatlan igazságot, hogy bolygónk kering a nap körül és nem fordítva. Aztán büszke, fegyveres szellemek vettek körül, sisakot, páncélt viseltek, lándzsájuk végén kis tüzek égtek szelíden – és tudtam róluk, hogy ők védelmezik meg az emberi világot a gonosz szellemektől, démonoktól, bukott angyaloktól. Néha jajgatva, jéghideg verítékben fürdő testtel ébredtem fel, rémülten észleltem, hogy vastag szíjjakkal az ágyhoz kötöztek; láttam, hogy cellámban számtalan gyertya ont fényt, több testvérem is imádkozik folytonosan, Gergely testvér pedig, a gond árkaival homlokán, kever össze különböző porokat – és mindez fájdalmas volt ugyan, de olyannyira feleslegesnek tűnt! Hiszen én dönthettem el: visszajövök ide, testvéreim közé, vagy egyike leszek a túlvilág szellemeinek, a kóválygó démonoknak, akik min-

denhol a harcot, a gyűlöletet szították és megakadályozták az értelmes tudás elterjedését, mert a szerencsétlenek csak vérrel tudtak táplálkozni, az isteni energiák erőszakos felszabadításával; kénytelen voltam észrevenni (jaj! mennyit sírtam, zokogtam ezen azóta, hányszor korbácsoltam, kínoztam meg testemet!), hogy mi mindannyian, rendünk, szerzetestársaim egy valószínűtlen, üres világban élünk, olyan létben vagyunk, melyben ugyan ott van a Teremtő Atya Igéje, de megcsúfolt, meggyalázott állapotban, üres, nagy, hangzatos szavak által: mert létezik az Ige, de sohasem oszlott két részre, nem áll csak Jóból és Rosszból, hanem mindkettő és mindenen felett van! olyannyira tökéletes, hogy tökéletlen, olyannyira tökéletlen, hogy tehetetlen, és mégis – minden általa létezik, és ezért minden hozzá tartozik: háború, béke, öröm, gyász, éh, láz, betegségek, a pokol, a kóválygó, bukott angyalok, a gyönyör, az álom, a delírium, a keserűség, sőt – még az istengyalázás is! Rájöttem, hogy az Ige mindegyikünkben létezik, de azt békével, nyugalommal soha el nem tudjuk érni, mert a befele vezető út tele van kételyekkel, és minél erősebben kételkedik valaki, annál jobban közeledik az úthoz, annál jobban van úton, annál jobban szereti az Igét, és érti az Igét – és az Ige az Úrhoz vezet, aki, ami mindenen felett, még az Ige felett is áll, ezért meg nem érthető, meg nem érinthető és el nem mondható sohasem! Ez a világ a teremtés minden öröme és fájdalma: káosza és förtelmességei között kell felfedeznünk a bennünket meghatározó részt, mely az Ige része. Emberi mivoltunk a jó és a rossz felismeréseiből, ezek alakzatainak tudatosításából áll, ez a legteljesebb gyönyör, ez az isteni Ige – boldog nyugalanság, tudás, valóság és álom egyszerre: létünk ötvözet, isteni ötvözet, és ezért – tökéletes!

És láttam a jövődőt, megértve ezáltal, hogy semmi sincs megírva: a világnak van sorsa ugyan, de ezt meg lehet változtatni, magunk alakítjuk sorsunkat – vigyáznak ránk, ám ugyanakkor teljesen szabadok vagyunk; csak kérnünk kell és megadatik nekünk; láttam, hogy hányan és hányan kallódtak és kallódnak el az úton, teljesen értelmetlenül – és sajnáltam őket, mert bennük is ott rejtőzött és rejtőzik az Ige, belsejükben, minden sötétség ellenére is, jobban vigyázzák az Istent bárminél ezen a világon, jobban, mint a kolostorok mélyén fetrengő és Istent üvöltözéssel kereső nyomorult papok, szerzetesek és apácák.

Ilyen kétségek és állapotok közt hevertem bénultan hetekig, míg úgy nem döntöttem, hogy visszatérek abba a testbe, melyet Gergely testvér porai némileg megerősítettek. Miért nem választottam inkább a halált ezek után? – magam sem tudom. Néha teljesen elválasztva léteztem testemtől, s bizony a test korlátoltsága, hidegsége egyáltalán nem vonzott; ám ugyanakkor lenyűgözött a földi világ természetes szépsége, lenyűgözött csodája, mely a teremtés által kapott lélegzetre, életre; és igen, ekkor akartam a testet, de jaj volt a magamra ébredés porhüvelyében! Néma elkeseredéssel feküdtem ágyamon, közönyösen vettem magamhoz a különféle, gyógyító keverékeket, hagytam, hogy Gergely szerzetes minden este alaposan bekenje minden porcikámat balzsamjaival. A főapát számtalanszor meglátogattam, és én elkövettem azt a tiszteletlenséget, hogy eleinte nem is szóltam hozzá, mi több, figye-

lembe sem vettem szavait. Tettem ezt azért, mert úgy gondoltam: ő a továbbvivője, szellemi élősködője annak a tunyaságnak, álomvilágnak, melyben éltek és élnek testvéreim évszázadok óta.

Aztán közönyöm lassan-lassan feloldódott. Néhány hét elteltével úgy döntöttem, hogy részt veszek egy szentmisén is, annak ellenére, hogy fölöslegesnek éreztem minden szót, mit kimondanak Isten nevében.

A nyugalom semmit sem jelentett számomra, a kolostor falai már nem megvédték, hanem bezártak; de ugyan hová mehettem volna? hová? – hiszen a kinti világot egyáltalán nem ismertem, mindössze homályos emlékeim voltak róla, egészen kicsi voltam, amikor szüleim elhoztak ide, itt éltem, tanultam, kertet műveltem, könyveket olvastam, parancsoknak engedelmeskedtem, olyan parancsoknak, melyekről azt hittem, hogy betartásukkal Isten keblére kerülök... Vége szakadt itt már minden nyugalomnak, legalábbis számomra. Ám gyakran kaptam magam azon, hogy fájdalmas könnyek közt emlékszem vissza a tökéletesség és a boldogság gondolataira.

– Atyám – fohászkodtam ilyenkor a Teremtő Atyához –, miért választottál engem arra, amit még magam sem tudok? Hiszen oly könnyű volt azokat a gondolatokat követni, a régi parancsok szerint élni!... s most vagyok az Ige által: boldogtalanul, éggődvé, szálnalmasan, nyomorultan, de valahol mégis némileg boldogan.

Nagy fájdalmat szerzett nekem, hogy szerzetestársaimat nem világosíthattam fel, nem mondhattam el nekik átéléseimet, gondolataimat; hiszen hiába is tettem volna ezt! – Ugyan, ugyan – mondták volna –, még nem heverted ki mestered elvezítését, halálát.

Hogy ő hiányzott-e? Hiányzott! Elemi erővel – hiányzott! Olyan voltam nélküle, mint egy kiszáradt tó, mely víz, eső után vágyakozott; minden reggel úgy ébredtem, hogy mindez csak álom volt, s mindjárt cellájába mehetek... de sehol sem leltem őt. Nem leltem betegségem alatt, vízióimban, látomásaimban, nem leltem képét gondolataim közt, és nem leltem könyveim közt a könyvtárban. Mert felépülésem után visszakerültem a könyvek közé, s bár az általam elvégzett munkákat most is csodálattal fogadták megrendelőim, szerzetestársaim, nem leltem örömet a munkában; tudtam, minden könyvet a mulandóságnak készítettem el, a bennük rejlő gondolatok éppúgy tovatűnnek az idő mélységes, valótlan gyomrában, miként tovatűnt mesterem mellőlem, miként tovatűnt, lefoszlott rólam a kolostorba, a csendbe, a nyugalomba és rendbe vetett hitem, hogy helyet adjon egy idegen, de izzó ürességnek. Szótlan, fáradt, gépies, konok idegenné változtam, idegenné, mint amilyen idegen volt számomra mesterem holtteste is és maga a főapát is a későbbiekben.

Hónapok teltek el. A főapát többször is cellájába hivatott, megpróbálta feloszlítani az életemet, hitemet szétziláló kételyeket. Nem tudom, mit tett, de szavai hallatára nyugalom és béke vett erőt lelkemen, nyugtalan szellememet lecsillapították a békesség szavai. Végül abban a szerencsében részesültem, hogy novíciusokat oktasak.

– Túl vagy a megpróbáltatásokon, Anzelm testvér – bízta rám a főapát a tanítást –, itt az ideje tudásodat továbbadni.

Abban a kegyben részesített, hogy magam válogathattam ki növendékeimet. Annak ellenére, hogy megnyugodtam, lecsendesült szellemem, a kételyek nem tűntek el – ezért inkább a könyvtár csendjére lett volna szükségem a megnyugváshoz. Megpróbáltam elnyomni érzéseimet, s ez némileg sikerült is. Miként már mondtam, a főapát bölcsessége megnyugtatót ugyan, de elmémben gyakran feltámadtak a kételyek, s szétfilálták gondolataimat: így gyakran homályba, magányba, nyomorult érzésekbe ütköztem. De bíztam: egyszer vége lesz.

Pontosan tudom, hogy mikor tört rám az az álom, mely kételyeimet fergeteggé változtatta, felégette testemet, akkori lelkemet magam által meggyűlöltette, és tönkretette életem jó néhány esztendejét – ám mégis utat mutatott.

Az Úr 1073. évében, decembrius, vagyis a Bak jegyének havában történt, amikor minden fagyos, szürke, élettelen és dermedt. Pontosan azon a napon, amikor öt esztendeje múlt annak, hogy mesterem idegen testét a földnek adtuk. A főapát egész napos misét rendelt el az eltávozott emlékére, ezért a nagytemplom tömve volt gyertyával, zengtek a szoltárok, ima imát követett – én celebráltam a mise egy részét: könnyek közt, reszkető testtel, fagyott, hófehér arccal, állandó rosszulléttel küszködve emlékeztem meg mesteremről, áldva ugyan szóban, ám magamban némileg szomorúan és lemondóan, tetteit, tanításait, erkölcsi és lelki tisztaságát. Könnyeim ugyan igazi könnyek voltak: csupán öt esztendeje annak, hogy eltávozott e világból szívem legkedvesebb embere, így halálának fordulója, temetésének emlékezete bizony felszaggatta lelkemben az emlékezés alig bezárt kapuit; a boldog órák, évek, melyek alatt oly sok mindent tanultam tőle, melyek nyugalomban, békeességben és tudásban teltek el, most oroszlánokká, kiéhezett farkasokká, szörnyetegekké változtak, és egyre marcangoltak. Halálosan kifáradtam celebrálásom végére, úgyhogy le kellett támogatassanak az emelvényről. Az idő már éjfélén is túl járt, s így – mihelyst fejem megérintette kemény vánkossomat és magamra húztam durva takarómat, azonnal elaludtam.

Talán fél órányi időt járhattam álmaim közt, mikor neszre ébredtem. A nesz az ágyam alól hallatszott. Felkeltem, betekintettem fekhelyem alá. Legnagyobb rémületemre jókora kígyót pillantottam meg. Az undorító csúszómászó rám szegezte villogó szemeit, nyelvét öltögette, hullámozó testét felém vonszolta. Erőt vettem rémületemen, kitapogattam az ajtó madzagját, felrántottam, kirohantam a cellából. Néhány percen belül visszatértem, kezemben villával, hogy elpusztítsam az állatot. De hiába kutattam végig cellát, nem leltem sehol. Miután meggyőződtem arról, hogy nincs a szobámban, alaposan becsuktam az ajtót, visszafeküdtem ágyamba. Imában szóltam az Úrhoz, hogy vigyázzon rám, őrizze nyugvásomat, védjen meg a mérges állat ölelésétől. Egy órányi hánykolódás után elaludtam.

Ahogy álomba zuhantam, egy végtelennek tetsző könyvtárban találtam magamat. Nem is volt ez könyvtár, inkább egy végtelen, könyvekkel kirakott tér: felettem

a kék ég nyújtózkodott, kacagó, illegő-billegő bárányszerűekkel, talpam alatt vörös-fekete márvánnyal kirakott padló húzódtott, hátam mögött és előtttem a végtelenbe tartott ez a könyvsor: úgy az ég fele is. A könyveket díszes bronzoszlopokból készített állványokra rakta valami titáni kéz. Titáni kezek, mert ezek a könyvek hatalmasak voltak, emberi kéz aligha mozdíthatta volna őket. Feltűnt, hogy mindegyiket ugyanolyan színű festékkel díszítették (többségében arany szín volt kötésükön, vörös-fekete vonalakkal, zöld szélekkel), ugyanakkor mindenik egyforma mérettel bírt. Közelebb léptem a könyvsorhoz, megpróbáltam elolvasni a gerincekre írt címeket. Vajmi kevés címmel tudtam megbirkózni, mert a legtöbbet számomra ismeretlen betűkkel rótták fel. Azt pedig hiába is kíséreltem volna meg, hogy akár egyet is kiemeljek a sorból. Érezvén ezt a tehetetlenséget, sétálni kezdtem az állvány mentén. Furamód, lépéseim zaja visszhangzott, mintha egy hatalmas teremben járkáltam volna; meg is álltam egy pillanatra, hogy megbizonyosodjak, nem fülemnek vagyok-e áldozata. Aztán tovább sétáltam, tovább hallgattam kongó lépéseimet. Már azon kezdtem töprengeni – mert eladdig ez eszembe sem jutott –, hogy mit is keresek e hatalmas, könyvtárnak alig nevezhető térben, mikor lépéseim visszhangja mellé egy másik visszhang társult: idegen lépéseké.

Hátam mögül hallottam ezeket a hangokat, így visszafordultam – ám senkit sem láttam. Némileg izgatottan, kissé megrettenve folytattam sétámat. Azon töprengtem, miként is tudnék bár egy könyvet kiemelni a végtelen sorból, mert az volt az érzésem, hogy egyetlen kötet kinyitásával rá tudnék jönni ittlétem titkára. Váratlanul mesterem szavai jutottak eszembe: – Aki kételkedik, rossz úton jár. Többször is elismételtem halkan e szavakat, s lám, hatásukra erőm egyre nőtt, elmém kitágult. Biztatást éreztem: lépjek oda a könyvsorhoz, most már le tudok emelni bármilyen kötetet. Engedelmeskedvén e belső hangnak a könyvekhez léptem, és megragadtam egyet. Könnyedén kiemeltem. A földre helyeztem, letérdeltem melléje, felhajtottam fedelét.

Mihelyst megemeltem a fedelet, láng csapott szembe velem. Jajkiáltást hallatva hátraestem, a földön vonaglottam, szememet dörzsöltem, bár kénytelen vagyok elmondani, hogy semmi fájdalmat nem éreztem. Néhány pillanat múltán erőt vettem magamon, felálltam. Megpróbáltam kioltani a tüzet talpammal, sikerült is. *De harm...* – olvastam az épségben maradt címrészt a félig elolvadt, megmarcangolt borítón.

– A harmóniáról – hallottam mesterem hangját. A váratlan hangtól térdre estem. Egy szerzetessarut láttam előtttem, s ahogy emeltem tekintetem, megláttam a szerzetesi köntöst, a köntös ujjába dugott, összekulcsolt karokat. Végül mesterem komor arcát pillantottam meg. Néztam ezt az eltemetett arcot, hang nem jött a számra.

– A harmóniáról – mondta ismét mesterem. Hangja végtelenül komoly volt, érces, messze rezgő.

– Mest... – kezdtem volna, de ő gyorsan a szavamba vágott.

– Nézd, milyen nagyszerűek ezek a könyvek, milyen csodálatosan vannak egymás mellé illesztve, mennyire egyformák és mennyire érinthetetlenek – hadarta, az

utolsó szavakat erősen megnyomva. – Ezek a Teljesség, a Rend és az Igazság könyvei. Érinthetetlenek. Még nem íródtak meg emberi kéz által, talán nem is fognak sohasem, ha csak a Teremtő Atya nem akarja másként. Ám úgy tűnik, hogy ezek a könyvek nem is fognak átfolyni a gyatra, gyáva, értelmetlen ember lelkén és elméjén. Mindegyikük olvashatatlan a másik nélkül, egész, tökéletes egységet alkotnak. Legalábbis azok számára, akik nem kételkednek... Te is csupán azért tudtad leemelni egyiküket, mert legyőzted a kételkedést, szavaim, erőm által. De kíváncsian nyitottad ki a könyvet, mohón akartál beleolvasni – ezért láng csapott veled szembe. A könyv elégett. A te hibádból, hitetlen! – ordított rám. Fel-alá járkált körülöttem. – Te tudatlan, Isten tökéletességében kételkedő örült! Te meg merted érinteni az Igét!

Néhány pillanatra elhallgatott. Lángokat lövellő tekintetével szemembe döfött, teljesen megdermesztette gondolataimat.

– Rossz úton jársz testvérem – enyhült meg váratlanul pillantása és hangja. Elmosolyodott; úgy nézett rám, mint pásztor a megkerült bárányra. S oly hirtelen, miként előtűnt, feloszlott a légben.

Feltápáskodtam. Bambán meredtem a könyv maradványaira, aztán lassan elindultam a könyvsor mentén. Olykor megtántorodtam. Képtelen voltam megérteni, hogy ezek a könyvek képviselnek valamiféle tökéletes szubsztanciát, és nem értettem azt, hogy mi rosszat tettem. Valami azt súgta, hogy ne törődjek a történetekkel, mert igazi értelmük nincsen. És az a valami arra is biztatott, hogy vegyek le egy újabb könyvet a polcról. Eredménytelenül küszködtem a kísértés ellen, néhány pillanat múltán már azon találtam magamat, hogy újabb kötetet emelek le. *De verito* – olvastam a könyv borítóján. Végigsimítottam a kötet mesteri vonásait. A könyv borítóján száj nyílt, beleharapott kezembe. Ömleni kezdett vérem.

– Az igazságról! – ordított fel előttem mesterem.

De én mindezt már nem bírtam tovább; eszméletemet veszítettem és elterültem a márványpadlón. Mikor magamhoz tértem, lángokban állt az egész könyvtár. A kék ég eltűnt, zárt teremben találtam magamat, ahol a falak szürkék, piszkosak, penészfoltosak voltak, a padló pedig sárral telített. Hatalmas hangzavar volt; döbbszempontként észleltem, hogy az égő könyvek visítoznak. Mesterem előttem állt.

– Ments meg... – suttogtam, mire ő kezét nyújtotta nekem, felsegített a sáros padlóról. Magához ölelt. Zokogva karoltam át testét, megbékélést kerestem karjai között.

– Hamarosan minden elcsendesül – mondta szelíd hangon, és a lángok közé lökött.

A tűz köntösömbbe kapott. Ordítva, jajgatva próbáltam menekülni a lángörvényből, de hatalmas erő tartott a tűz közepén. A lángok egyre mélyebbre marták vörös, izzó fogaikat testembe; körmeim elpattogtak, ujjaim elszenesedtek, hasfalam végighasadt, beleimet elnyelte a mindent elemészto tűz; hajam ellobbant, fogaim porrá hullottak, nyelvem kiégett számból.

– Anzelm! Anzelm testvérem! – ébredtem fel valaki szólongatására. A gyerekar-
cú Robert szerzetes állt ágyam mellett.

– Mindjárt virrad – mondta mosolygós arccal, s örült akár egy gyerek, aki a reg-
gel eljövételével tüstént lerohanhat a hús, csobogó patak partjára színes kavicsokat
gyűjtögetni. – Mennünk kell imádkozni.

És kiszaladt szobámból.

Jaj, Uram, csupán álom volt – csordultak ki könnyeim s roskadtak alá hideg ar-
comon. A cella friss levegője hamarosan magamhoz térített. Feltápaszkodtam, tisz-
ta, hideg vízben megmosakodtam. Uralkodj magadon, biztattam magamat, hiszen
csak álom volt. Természetes, hogy ilyet álmodtál, hiszen az emlékezés összekuszálta
elmédet.

Mind a mai napig nem tudom – álom volt-e ez, avagy igaz történés. Hogy álom
volt, azt bizonyítja testem, mely nem szenesedett el a tomboló, örületes tűzvészben,
hogy valóság, arra gondolataim vetnek fényt. De bármiféle történésben is volt ré-
szem, az bizonyos, hogy fordulópontot jelentett az életemben. Akkor már tudtam,
mit takart el előlem a kolostor évtizedeken keresztül, mit takart el mesterem és mit
takart el maga a főapát, nem csupán előlem, hanem szerzetem tagjai elől is; rendem
egyszerű tagjait nem hibáztathatom ezért (el lehet-e ítélni más emberek vágyát a
tökéletesség iránt, még akkor is, ha az a lehető legrosszabb, legneveltségesebb avagy
legsomorúbb formában mutatkozik meg, teljesedik ki: hiszen az ő vágyuk is a tel-
jeség volt, hibájuk csupán az, hogy az útnak egy állomását nevezték ki ezen teljes-
ségnek és ezt tanították mindenkinek), miként nem tudom hibáztatni őket most
sem: Gergely testvér inkább elrejtőzött gyógyító füvei közé, kotyvasztotta a külön-
böző főzeteket (és íme, keze alatt volt a bizonyíték: ha tökéletes valaki, akkor nin-
csen szükség gyógyszerekre, ápolásra, mert nem lehet beteg), mintsem azzal a halk,
suttogó, ám kínozni nagyon tudó hangocskával törődött volna, mely oly sok éjszaká-
ját és minden gondolatát megzavarta; a szerzeteskovács pedig izzó vasát csapkod-
va, kalapálva ütötte agyon gondolatait, s tette ezt egészen addig, amíg a fáradtság
ólmos leple el nem takarta elméjét és le nem terítette fekhelyére, hogy aztán más-
nap előlről kezdjen mindent; Robert tiszta gyerek volt, buzgón másolgatta a köny-
veket, s bár megmutatkozott tiszta lelke azokban a csodálatos iniciálékban, képecs-
kékben, őt vezetni kellett, sohasem volt képes gondolatait egy irányba szabni – ezt
mások kellett megtegyék helyette, s így bizony könnyű volt elmondani, megtanítani
neki mindazt, ami félrevezette elméjét, gondolatait. Ám hogyan is merészeltek vol-
na gondolni társaim a másságra!... hiszen a későbbiekben oly nagyon rettegett ink-
vizítorok tüstént kínpadra vonszolták volna őket, már csak a legkisebb gyanú ese-
tén is (magam azért nem kerültem az Isten nevében ítélő gyalázatosak elé, mert
mesterem befolyása megvédett, még halála után is, ráadásul a későbbiekben már
nem voltam számukra elérhető), vádolva őket azzal, hogy Isten pompázatos világát
akarják lángba, gyűlöletbe borítani.

Mi a jó és mi a rossz? – minden, ami az Igét, a Teremtő Urat nyugalmában megbolygatja rossz; minden, ami a célokat megsemmisíti, rossz, minden, ami haladni akar, ami fel akarja eleveníteni az ősi tudást, rossz – tanították ezek az emberek!... Holott mindenikünk ősi tudással lelkében születik erre a világra, legvilágosabban ezt az isteni, ám mégis pogány Platón fogalmazta meg... Íme: nem más a rossz, mint a jó elnyomása és a jó hiánya. Mert minden gondolat út egy másik gondolat felé, ámbátor az előbbi gondolat nem feltételezi az utóbbi gondolat megszületését, csupán megteremti annak lehetőségét – hiszen Isten szabad akaratot adott mindannyinknak. Akár álom és valóság határán is lebeghetünk: megtehetünk bármit, mert emberek vagyunk.

És igen, ezért vádolom a kolostort! Az akarat elnyomásáért, egy olyan állandóság megalapításáért, melynek soha semmi értelme nem volt és nem is lesz! Vádolom, mert sok ezer embert állított meg azon törekvésében, hogy az Atyához elérjen – s ráadásul tette mindezt az Atya nevében!

De akkoriban mindez még nem forrt ki bennem teljesen, akkoriban mindez még égetett, kínozott, kitörni készült, megmutatkozni akart, akár fekete fellegek közül a fényes telehold, hogy utat világítson.

A főtemplom fele támo lyogtam, hogy részt vegyek a szentmisén; reméltem, sikerül majd látomásomat, álmomat elhallgattatnom, sikerül azt az izzó lángot kioltani lelkemben, hogy elmerüljek az akkor még valamennyire békésnek tűnő kolostor nyugalmas, védett csendjében. Néztam a sápadt arcokat a templomban, melyeket rövidesen kipirosított vagy éppenséggel elhalványított az áhítat, a jámbor, hiszékeny, teljesen védetlén hit; hallgattam a fohászokat, láttam a könnyeket, melyek ott csordogáltak az Isten előtt védetlén arcokon, s bárhogy is próbálkoztam, nem sikerült bekapcsolódnom e csoportos, tömeges áhítatba: inkább tűnt mindez idomtalan, kóválygó hiénavíhogásnak, gyámoltalan sivalkodásoknak, mint a Teremtőt köszöntő, dicsőítő szertartásnak.

Látomásom támadt: fekete köntösbe bújtatott csontvázak tartották kezükben a rózsafüzéreket, kereszteteket, ritmikusan csattogtattak fogaikkal. Többen rám néztek – szemüregükben a végtelen semmit pillantottam meg. Lehunytam szemem, kivert a hideg, csak úgy hasogatta tagjaimat, de már nem féltem. Éreztem: úton vagyok. Lelkemben a hangok teljesen elcsendesedtek, minden fájdalmam szerteoszlott. Kinyitottam szemem.

Egyedül voltam a templomban. Az oltár körül fényes felleget pillantottam meg, mely szelíden, a levegőben is érezhető szeretettel ölelte magába a fakereszten lévő bronz Jézus testét, befedte a szépséges Szűz Mária szobrot. Térdre estem és mondani kezdtem a Megváltó szent imáját.

– Könnýed nékem nektár – hallottam. A hang puha, szelíd volt.

– Immáron felébredtél. Menj és tanítsd isteni tudásodat, ám csupán azoknak mondd el, akik eljönnek érte. Most pedig állj fel, és menj.

Lépteim zaja dörgéssé változott a hatalmas, sötét templom csarnokában. Mikor kiléptem az óriási, faragott faajtón, az döndülve csapódott be utánam. Nyomorúságos látvány terült szemem elé: szakadozott köntösökben beteg, köhögő, piszkos emberek hordtak vizet horpadt vedrekben a kolostor keleti szárnya felé. Mikor odapillantottam, láttam, hogy lángok csapnak ki az épületből – a könyvtár épületéből. Nagyon öreg, aszott, ráncos emberke állt a vizet cipelő szerzetesek között, két-ségbeesett hangon ordította, siránkozott:

– Még több vizet! Még több vizet! Leég az egész kolostor! Jaj Istenem! – sikított fel, mire a könyvtár épülete teljes egészében leroskad.

– Íme az álom – gondoltam magamban. Ezeket a könyveket biztos, hogy többé nem fogják megírni – de tanításaikat magammal viszem.

Az öreg emberkében a főapátra ismertem. Gondoltam, odamegyek hozzá, mikor rám ismert és könnyögni kezdett:

– Anzelm testvér! Anzelm testvérem! Mit tettél velünk, testvérem!... Gyere, segíts rajtunk! Leég az egész épület...

Nem, nem mentem oda. Nem lett volna semmi értelme. Hogy a könyvek mind elégték, megsemmisültek, az teljességgel bizonyos volt, meg aztán amúgy is elzárva tartották a legnemesebb műveket a világ elől. Tudtam, az egész épület aligha fog leégni, csak a keleti szárny pusztul el. Miként kiderült a későbbiekben, igazam is volt.

Itt mindent befejeztem. Többet nem tanulhatok, itt nincs aki adna nekem. Hazamegyek – gondoltam, s a kolostor kapuja felé indultam. Tárva találtam.

Huszonhét esztendeje nem voltam otthon. Itt az idő megtérni szülőfalumba.

*

Ha volt is némi kétely lelkemben hazatérésemmel kapcsolatosan, ez az úton teljesen eltűnt.

S bár szüleim a találkozás első perceiben nem ismertek fel, később kitörő örömmel fogadtak; vének voltak, nehezen bírták a munkát, keservesen meg kellett küzdenek minden betevő falatért. Ezért a kezdeti örömet rövidesen az aggodalom váltotta fel, nem tudták, miként fognak eltartani; úgyhogy nevetve kellett minden aggályukat elcsitítsam: a magam embere vagyok, magam is meg tudom keresni kenyereimet.

Hazatérésem híre napokon belül elterjedt a környéken: az emberek sereglettek hozzám, hogy lássanak, beszéljenek velem. Rövid idő elteltével a környékről gyakorlatilag mindenki hozzám járt tanácsért, s bár sohasem kértem segítségemért semmit, meglehetősen meggazdagodtam adományaikból. Így lehetőségem nyílt arra, hogy hatalmas könyvtárat állítsak össze magamnak, nem sajnáltam sem az időt sem a pénzt egy-egy ritka darabért. Visszatérhettem a másoláshoz is, a későbbiekben pedig tanítással is foglalkoztam. A környező falvak gyermekeit oktattgattam, de felnőttek is eljöttek, hogy megtanuljanak írni-olvasni, számolni. Később egy faházat építettem a saját kezemmel, mely ház kizárólag az oktatást szolgálta. Ide gyűjtöttem

össze könyveimet; mindazon műveket, melyeket megértettek az olvasni akarók, szívesen adtam kölcsön.

Magam is írtam: a kolostorban olvasottakat vetettem pergamenre, s bizony há-lás lehettem mesteremnek, hogy lehetővé tette számomra a tiltott könyvek elolva-sását. Olykor saját gondolataimat is pergamenre, papírra vetettem, bár ezekről nem tudott senki. Írásaimat nem kölcsönöztem ki senkinek; nem is díszítettem ezen könyveket, hiszen a gondolatokat nem kell cicomázni, s törekedtem arra is, hogy ne írjak cikornyásan, miként írt akkoriban oly sok elme, hanem világosan, egyszerűen, örömmel írtam le írnavalómat, készen arra, hogy bármikor elvessem magamtól azo-akat, mert tudtam, semmiféle rendszer és állandóság nem létezik a világban.

Néhány esztendeig folytattam ezt a csendes életmódot. Fájdalmas volt az a pillanat, amikor elveszítettem szüleimet: egyazon napon haltak meg, fájdalom nélkül szenderültek jobblétre. Két gyönyörű fa árnyékába temettem el őket, a későbbiekben kisebb kápolnát építettem sírjuk mellé. Magam faragtam az oltárt, mely egy Jé-zus és egy Mária szoborból állott. Apám vonásait faragtam bele a Jézus szoborba, anyám vonásait meg a Mária szoborba. Később egy harmadik szobrot is faragtam, Mihály arkangyalét.

S miként fogtam fel magát az életet? – nos, az életet nem akartam, sokkal inkább akart ő engem. Az élet volt, néha elszomorított, néha mosolyt fakasztott ajkamon, de mindkét esetben tudtam: csak van. Ám azt is tudtam, hogy születésem előtt én akartam az életet, ezért rendelkezem vele. Nem foglalkoztam a halál gondolatával, hiszen az nem jelentett semmit. Gyakran eltöprengtem azon, hogy az emberek többsége mennyire ragaszkodik javaihoz – íme, ez által igazolják magukat az életben. Bár gyakran elszomorodtam sorsuk felett, tiszteltem is őket ezért: ez volt az ő útjuk a megvalósulás felé, ezért vesznek részt a nehézségekben, mi több, ezért akar-ják is a nehézségeket. Ez is az élethez tartozik, gondoltam, s megráztam fejemet. So-ha senkinek nem akartam megszabni, hogy mit tegyen, milyen utat kövessen. Azt is el kell mondanom, hogy bármennyire is nem akartam, helyesebben szólván nem foglalkoztam az étellel, mégis lenyűgözött annak minden megnyilvánulása: a véres harcoktól kezdve egészen a legcsodálatosabb szeretkezésig, a felhőkbe burkolt hegycsúcsoktól a szakadékokig.

S gondoltam-e a kolostorra? – igen, gondoltam, hiszen öt esztendő koromtól egészen harminckét éves koromig éltem falai, gondolatai közt, alig tudván valamit a külső világról, beleburkolózva egy alig-alig áthatolható tökéletesség-tudatba, me-lyet megpróbáltak a lehető legteljesebben rám szabni, ezáltal mintegy állandósítani gondolataimat, hogy az úton való haladás helyett mozdulatlan legyek. Számtalan-szor feltettem magamnak a kérdést, miért vágytam olyannyira a másra, mi által nyert létet bennem a kétely, mely révén végül is ide kerültem. Most visszagondolva az állíthatom, hogy nem irigyeltem szerzetestársaimat, az idősebb rendbelieket, in-kább félve bámultam őket, s csírájában már feltettem magamnak a kérdést: miért mozdulatlan kövek ők? – mivel azt hittem róluk: mert hallgattak, mindentudók, az

Istent, a Teremtő Atyát a lehető legteljesebben érzik magukban, csupán arra várnak, hogy meghaljanak, visszatérjenek hozzá. Nem, nem voltam irigy, hanem elvakított a káprázat, a csodálkozás. Nem vágytam vissza a kolostorba – bár nem tagadhatom, hogy nem éreztem hálát az ott tanultakért. Semmit sem tudtam további sorukról egészen addig, amíg egy vásáron nem találkoztam Robert szerzetessel.

A közeli völgyben havonta egyszer tartottak vásárokat. Eljött ide mindenki: lehetett itt vásárolni messzi földről hozott, különleges gyümölcsöket is, sok díszes szőnyeget, melyen vakulásig dolgozhatott három-négy szövőő, a legegyszerűbb és legolcsóbb fazekaktól kezdve a legdíszesebb aranykelyhekig, aranytálakig mindenféle edényt, nem beszélve a rengeteg állatról, melyeknek bőgése, nyihogása, mekegése messze felverte a környék csendjét, s mindezen hangzavarba beleéktelenkedett sok zenekar zenéje, az emberek hangos alkudozása. Mérföldekre elhallatszott ez a zaj, lázba hozott mindenkit; négy napig tartott a sokadalom, az eszem-iszom és a tánc, négy napig tartott a portékák adása és vétele. Magam is részt vettem mindenik vásáron, egyrészt azért, hogy híreket halljak, másrészt, hogy könyveket vásároljak. Arabus, latin, ó- és újjörög nyelveken írt könyvek voltak ezek.

A vásár központjától kissé távolabb bukkantam rá Robertre. Néhány lépésnyire elhallatszó hangja vezetett el hozzá: – Adakozzanak, jóemberek. Adakozzanak, hogy felépíthessük kolostorunkat, melyet szerencsétlen csapás döntött le. Adakozzanak, hogy helyük legyen a Mennyeknek Országában, adakozzanak, hogy Istent szolgálják, hogy bűneiket megbocsássák...

Nem ismertem rá hangjára, nem is ez hívott oda: csupán adni akartam. Mikor négy aranyat dobtam a földre helyezett kopott kis fadobozba, a bőkezű adakozásra felemelte fejét és kimondta nevemet:

– Anzelm!...

Rábámultam a szerzetesre.

– Robert... – suttoztam a nevét, kissé meghatódva, ugyanakkor iszonyodva is. Régi társam koszos, kopott-foltozott köntösben ült a föld porában, a sok hajlongástól dereka már nem bírta kiegyenesedni, ajkai cserepesek, kisebzettek voltak, szeme mélyen hátrahúzódott üregébe és fénye sáros-tompa volt, arcán piros, kék foltok voltak, szakálla poros, rendezetlen haja csapzott. Lábbeli nem volt a lábán, köntöse felfedte sebes lábszárát, lábujjai örökké tartó görcsbe rándultak. Hitevesztett, megviselt, rendkívül megfáradt ember állt előttem, aki fiatal kora ellenére is agg embert mutatott. Később elmondta, hogy nem is a kolostorért, hanem a maga számára gyűjtöget; hazudni kényszerült, hogy el ne fogják, és fel ne akasszák koldulásért, csavargásért.

Hazavitettem szerzetestársamat, megfürdett, megnyírtam szakállát, haját levágtam, sebeit kitisztítottam és bekötöttem, új köntöst adtam neki, megettettem, megittattam. Ágyba fektettem: s miután átaludta az éjszakát és kipihenten felébredt, kérdések özönét zúdítottam rá. Kesernyés mosollyal várta ki a kérdések végét, s mikor elhallgattam, beszélni kezdett:

– Miután leégett a kolostor keleti szárnya, minden jó a visszájára fordult. A bedőlt, összeomlott falakat nem tudtuk felépíteni, így hamarosan rablók törtek ránk, mindenünkből kifosztottak. Elhajtották jószágainkat, felégették kertjeinket, elrabolták kincseinket – szeméből könny csordult alá, és eltűnt szakállában. – Ám mindez mintha nem lett volna elég: ránk tört a pestis, úgyhogy abból az ezerkilencszáz lélekből, aki a kolostorban lakott, csupán négyszáz maradt életben. Komor, nyomorúságos falak közt tengettük az életünket, cseréppohárból vettük magunkhoz a Megváltó véré, fekete kenyérünk is alig akadt a kenyér megtöréséhez. Mindenkin megült a keserűség démona. Ősi mestereink tanításait a történet megsemmisítették, a nyomorúság következtében testvér testvér ellen kezdett harcolni. Miféle tökéleteség az, amely egyetlen csapásra megsemmisül? – nézett rám.

Hallgattam. Néhány pillanat múltán tovább folytatta:

– Végül oda jutottunk, hogy az életben maradt szerzetesek egyre-másra hagyták el a kolostort. Magam is megszöktem – intett kezével, mintha valami rossz dolgot akarna eltávolítani –, mert nem bírtam tovább a nyomorúságot. Hitemet is elvesztettem – ingatta fejét –, ki tudja, talán maga az Isten vette el tőlem, ha ugyan van Isten.

Hallgattam továbbra is. Mi mást tehettem volna? Mondjam el ennek a hitevesztett embernek, hogy a hit mindenkiben más és más, és nincsenek egyetemes tanítások? Mondjam el neki, hogy jó és rossz feltételezi egymást, ám mindkettőben lehet tivornyázni, mi több, túl lehet lépni mindkettőn? Nem tehettem mást, mint felajánlottam neki: maradjon házamban ameddig csak akar, akár élete végéig is. Nemet intett.

– Megyek tovább... Még valamit, Anzelm testvér... A főapát azt mondta, te bontottad meg a kolostor isteni nyugalalmát. A te nyugtalanságod rombolta le a falakat, szabadította ránk a rablókat, a pestist, a te nyugtalanságod hozta ránk a nyomort, az éhséget. Volt, aki hitelt adott a szavainak, volt, aki számba sem vette.

– És te, Robert? – kérdeztem. – Te is azt hiszed, hogy én rontottam meg a kolostor néma csendjét, boldog nyugalalmát?

– Nem tudom, mit higgyek – rázta meg fejét. – Úgy érzem, igen is, meg nem is. Úgy érzem, megtapasztaltál valamit, valami tőlünk idegen hatalmat. Azt tanították nekünk, hogy nincsenek célok, mert minden tökéletes. Miként lehet akkor a tökéletességet felbontani, egy tökéletes igazságot a feje tetejére állítani? Úgy érzem, igazad van valamiben..., de az is igaz, hogy a te távozásod után lettünk nyomorultak. Még idő kell nekem... – állt fel a padról és ment be a házba.

Ültem a padkán, míg Robert ki nem jött a házból, kezében az ütött-kopott faládikával.

– Isten tartson meg könyörületességében, testvérem – mondta, és elindult.

– Várj – szóltam utána. Egy erszényt csúszttam kezébe, ötven arannyal. Szeme megrebbent, láttam, mindjárt elsírja magát.

– Menj hát, ha menned kell – suttogtam összeszorult torokkal. – Isten áldása kíséren utadon.

Kiment az udvarból. Nem néztem utána. Nem volt miért. Tudtam, hogy ő már jó úton jár.

Íme, engem okolnak, hibáztatnak a változásokért, s talán igazuk is van. Széttörtem, szétdaraboltam egy álmot, melynek lagymatag, nyugalmat sugárzó, ám ihatatlan, sós vizében úszkáltak századokon keresztül a szerzetesek. Hogy kinek, minek volt érdeke mindezen dolgokat létre csálni, ily mértékben beburkolni az igazságot a hamisság páncéljába, azt nem tudom. Sejtelmeim vannak csupán, sorolhatnám ide a butaságot, a túlzott vágyakozást, akár azt is elmondhatom, hogy maga az Atya hibás a törtétekért, de nem vagyok biztos egyikben sem; érzésem az, hogy e kérdésre csupán az Utolsó Ítélet napján kapom meg a választ: hogy akkor majd teljes ura legyek magamnak. Mert éreztem: elmém megvilágosodott ugyan, de a Teremtő Atyához még nem jutottam el; még vezetnek, még vezettetem magam. Elszomorított, hogy engem okolnak a kolostor pusztulásáért, de tudtam: nincs igazuk. Inkább szomorított el az, hogy még így sem tudták elfogadni a rossz úton való járásuk gondolatát. Azok a legnyomorultabbak közülük, akik még fel sem tették maguknak a kérdést: valóban miattam, avagy más ok következtében történt-e, ami történt? Inkább kívántam ítéletüket, mintsem azt, hogy üresség legyen lelkükben.

Imigyen töprengtem egészen estig a ház melletti padkán. S mikor az éjszaka közeledtét jelezte néhány bíborsugár, néhány esőcsepp ébresztett fel merengésemből; kábán néztem szét a homályban. A levegőben ott feszült a vihar ereje; néhány pillanat múltán villámok hasították darabokra az eget, és súlyos esőcseppek verődtek a földre. Bementem a házba; mécsest gyújtottam, vacsorára elfogyasztottam némi fekete kenyeret, kevés bort ittam hozzá. A jó ital erőt csöpögtetett fásult, kába elmémbe, felfrissítette gondolataimat, tisztábbá tette szomorúságomat. Néhány pernyi gondolkodás után úgy döntöttem, levelet írok a főapátnak; tudom, különösen hangzik ez, viszont az volt az érzésem, hogy meg tudnám vele értetni a dolgok ki menetelét. Az esőcseppek kopogtak házam fedelén; és én elővettem a tintát, a frissen vágott tollat, majd a mécsest az írópadkára helyeztem, imbolygó lángjánál a következőket vetettem pergamepre:

Méltóságod szent kezébe, Anzelm testvértől.

Méltóságos főapát, úgy érzem, hitben immáron elváltunk egymástól, követve mindenki a maga útját, melyet megszabtunk magunknak a Teremtő Atyával közösen. Távozásom kolostorodból nem volt a bűn hívásának eleget tévése; úgy éreztem, hogy az én időm következett el, s vállaltam én ezen időnek minden kételyét, nehézségét. Mert immáron nem tudott eleget nyújtani nékem a kolostor árnyéka.

E néhány sor után letettem a tollat, az imbolygó mécseslángba néztem. Nem tudtam mit írjak a továbbiakban. Akárcsak Robert testvérnek, ennek az embernek sem

akartam hitét megbolygatni. De erőt vettem magamon, tintába mártottam tollamat, tovább róttam a sorokat.

Különösnek tűnhet, hogy mindezt egy olyan embernek írom le, aki a mozdulatlan-ság jegyében irányította a kolostor életét, eltakarva a hitet a kereső ember elől, imígyen megbéklyózva és nyomorulttá téve életét. Hiszen te is tudod, ezen mozdulatlan-ság a hamis élet melegágya, s rá alapozva semmit, de semmit nem lehet tanítani. Miként megmozdult maga az Isten is a teremtéskor, imígyen hozva létre az Igét, olyképpen mozdultam meg magam is, mert az Ige, a mozdulatból megszületett Ige mindannyinkban benne van. Mindez nem rövid idő alatt történt, hiszen a kezdeti és a későbbi nehézségek következtében csaknem a halál karmaiba kerültem – és ezt te is tudod. S ha maradok a kolostorban, minden bizonnyal a halálba veszttem volna, ugyanakkor ti is, mindannyian: mert az idő bekövetkezett a pusztuláshoz. Mózesnek is mondá az Úr: menj be a Fáraóhoz, mert én keményítettem meg az ő szívét és az ő szolgálóinak szívét, azért, hogy ezeket az én jeleimet megtegyem közöttük – ekként léptem tovább én is, engedelmeskedvén a parancsnak. S ha Mózes, az Isten szolgálója és prófétája akkor megszegte volna a parancsolatot, akkor is megtörtént volna az, aminek történnie kellett. Izzó vágyak, gondolatok gyötörtek esztendőkön keresztül, mindhiába próbáltam szabadulást keresni az évszázados tanításokban, elmém, lelkem képtelen volt a megnyugvára. Szent Ágoston szavaival mondom: nem ismertem ugyanis ama másik, igazi valóságot, és valamiképp csiklandott a vágy, hogy elfogadjam a balga szemfényvesztők felfogását, mikor felelnem kellett a kérdésre: honnan ered a Rossz – vajon Istent testi alak határolja-e, van-e haja és körme – s vajon igaz embereknek kell-e tartani azokat, akiknek egyszerre sok feleségük van, embert ölnek és állatokat áldoznak?

S a kolostor falai közt ezen kérdésekre megtaláltam a választ – találkoztam olyan könyvekkel is, melyekben más fényben áldották meg a Szent Írások szavait, mondani valóit, eltérően a hamis hagyományoktól, tanításoktól. Kételyeim útra vezettek: végül megpillantottam a büszke, öreg kolostor minden nyomorúságát. Ekkor megláttam pusztulását is. S hiába szóltam volna erről, csak pusztába kiáltottam volna bele izzó szemekkel, reszkető testtel.

Az út ekkor már megnyílt előttem. Azóta már hiszek a hamisnak bélyegezett, tiltott könyvek némely tanításának is: fényt csak imígyen tudtam gyújtani önön kolostori sötétségemben.

Letettem a tollat. Meredten ültem az írópadkánál; lelkemen átsuhant az elmúlt esztendő minden tapasztalata: íme, szabad vagyok, de magányos, nincs kívül tanítást megoszom.

Igen, akkor éreztem magam először egyedül életemben. A háztető zsindeleihez csapódó nehéz esőcseppek lelkemben kopogtak, kőbe zárt léleknek éreztem magamat, aki már nem tartozik senkihez, nem érinti testét semmilyen ember, hang fülébe oly ritkán hatol el, szájában íz oly ritkán csapódik le, orrában megfagnak az illatok, lélegzetet alig vesz. Egyedül. Arcomon könnyek szaladtak végig, lecsöppentek a

pergamenre, a tinta szétfolyt, az írás olvashatatlanná vált. Nem bántam – amúgy is szét akartam szaggatni a levelet. Hallani nem tudó fülnek, olvasni nem tudó szemnek küldtem volna.

Mécsesemből lassan kifogyott az olaj. A kanóc pislákolni kezdett, teleköhögte füsttel a szobát, a füst csípni kezdte szemem. Kitártam az ajtót, belebámultam a szűnni nem akaró esőbe. Udvaromon teljes sötétség uralkodott, az égen sehol egy csillag. Úgy döntöttem, kápolnámba megyek, hadd nyugtassam meg lelkemet az ima szavaival.

Bőrig áztam, amíg megtettem azt a néhány lépést a kápolnáig. Odabent kellemes, langyos meleg simogatta meg bőrömet – s akárcsak a kolostor főtemplomában azon a bizonyos napon, az oltár felett fényes felleg tanyázott. Térdre borultam. Minden fájdalom felszakadt bennem.

– Ne engedd, hogy ostoba legyek, ó Uram! Erősítsd meg hitem! – zokogtam. – Te végtelen, te örömteli, te nyílt és titokzatos, adj erőt teremtményednek, fiadnak!...

Nem tudom, mikor alhattam el. Tiszta napsugarak kukucskáltak be a kápolna ablakán, simogatásukra ébredtem. Kissé remegtek tagjaim, de lelkemben új erő buzogott fel, akár sziklából a víz.

– Nem vagyok egyedül – suttoztam. Minden új színben pompázott előttem, mintha az éjszakai eső lemosta volna az éjszakát az örök nappalról.

– Én hitem! – kiáltottam fel. – Én hitem!

Fohászkodtam Istenhez, aztán kiléptem a kápolnából, házam fele tartottam, hogy arcomat lemossam. Meglepetésemre egy kis gyereket vettem észre: ott üldögélt a ház előtt a padkán, lábai nem is érték a földet. A mai napon nem volt tanítás – sohasem tartottam a vásár ideje alatt órákat, hadd örüljön a gyereksereg –, ráadásul nem is ismertem ezt a kis csemetét.

– Ki vagy, fiam? – mentem oda hozzá. – Mi a neved?

Tekintete ismerős volt, s ettől egy kissé zavarba jöttem.

– Nincs nevem, uram – mondta félénken.

– Nincs neved? – képedtem el. – S azt, hogy hány esztendő vagy, tudod-e?

– Azt tudom – válaszolt félénken. – Hat.

Ismerős tekintete még jobban megzavart. Pár pillanatig néztünk egymás szemébe, s én próbáltam emlékeim közt arcát, tekintetét felkutatni. Végül ismét megszólalt. Határozott, komoly hangon.

– Nincsenek szüleim, uram. Nem is ismertem őket soha. Árva vagyok. Azt mondták a falubeliek, jöjtek ide, mert itt fognak vigyázni rám.

Ekkor jöttem rá, miért, honnan ismerős tekintete, szemének fénye.

– Gyere – nyújtottam kezemet feléje, s szemem könnybe lábadt. – Gyere, hiszen még sokat kell tanuljunk mindketten.

Felemelte csöppnyi kezét és kezembe kulcsolta.

A gyermek eljött hozzám.

A teljesség nevében.

BODA MAGDOLNA

eloltott máglya

gyereknek se voltam
jó anya. babáim a baba-
házban hagytam
azt is elfeledtem hogy vannak
az utcákon fára másztam
vagy becsöngettem a házakba
aztán elszaladtam

Gyuri bácsi mutatóujjával
fenyegetve kiáltotta utánam
az ördög bújjon beléd

belém bújt

azóta folyik az ördögűzés
egyszer majdnem sikerült
elhordták alólam a rőzsét
puha szalmára fektettek

tévedtek és én is
az angyaloknak se kellettem

ha addig

nem hinném, hogy parfümöt
neveznének el rólam
bm5 vagy bm mademoiselle
se tescó takarékoszt
se saját márkást
már lassan öregszagom lesz
nem gyöngyvirág
legfeljebb hagymástojas
a színek is változnak velem

babarózsaszín és ciklámen
egyszer csak átmegy agyagszínbe
hogy mutasson rajta a gyászolók
virága na és a zene
az anyapuszis altató után
rock majd Bach fuga
végül csak valami lassú induló
nincs más hátra
ha addig meg nem süketülök

befogom a fülem

FAQ

már nem hiszek a kioldott nyakkendőben
a fiókban felejtett fél pár zoknikban
a sietős csomagolásban
mert nem lehet emberekből
emberekbe ki-be járkálni

nézem a képeket
a falamon
feketék fehérek

színezem

a nappal megoldva

de éjszaka a falak közelítenek
és mind egészen rám hajol
összenyomják a gyomrom mellkasom
nem bírok menekülni
a múlt penészes romjai alól

vajon milyen lesz az az örvény
milyenek az utolsó hangok
az utolsó kép
hol ér testet az utolsó érintés
érvényes lesz-e a gravitációs törvény
vagy én is angyal vagyok?

luxushajón

keresem a jegyem

tárcából megsárgult
fotók bújnak elő
mindenféle rejtekhelyről
töredezett lakkréteggel

ez itt a nagyanyám volt
ez az anyám
ez meg a testvérem

benn a kabinban az asztalon
egy üveg Dom Perignon
az ablakon át is hallatszanak
a régi Aznavour slágerek
de beakad a tű
ismétlődő évszakok
szeret-nem szeret

beteggé tesz minden érintés
nem enged megragad végleg
csupa kék zöld folt a szívem

megfordítom a bakelitot
a hátulján őrzítő recsegés
de lehet hogy jéghegy

délibáb

úgy tartja poharát
a balkon párkányán
hogyan látom a várost
az üvegen át

nézem a száját
a szavak úgy csúsznak ki rajta
mint elrontott playback
mégis reggelig hallgatnám

pici kavicsokat dobálok le
a balkon virágládáiból
a sűrű koppanás felráz
és hogy az estnek íze is legyen
elrágcsálok két petúniaszirmot

nézem a csillámló várost
látom magam hátulról
ahogy kísétálok belőle
egy Christian Dior szkafanderben

fernandók

pasik? kérdi majd Mónika
absztinens vagyok
a pasik meg jól
köszönik és én is
gyáva lettem?
szerelemkergető lepkehálóm
a sarokban
igazából semmit sem várok
nézem a Romantikát
tömöm magamba
a pörkölt sósmogyorót
és a csipszet ezerrel
ez úgy jó ahogy rossz
néha gyötör a hányinger
hogy egyetlen vizuális inger
Fernando és Juan Miguel

lesöpröm magamról a morzsát
testemen hiányzó érintések
pigmentfoltjai
így nem fáj

DARÁNYI SÁNDOR

Anziks 4

A Reichstag előtt orosz zászló csattog.
Alatta hirdetőtábla, rajta nyílt levél
Putyin elnöknek – jó németiséggel arra kéri,
szabadítaná meg Németországot
a fasizmustól. Körötte kis csoport,
bámészkodók; két férfi magyaráz.

Visszamegyek a konferenciára. Mint egy tudományos
zsinagógában, a szovjet diaszpórából szétrajzott tudósok
csak a témájukkal törődnek. Előttem toll és papír.

Az idegenvezető szerint Sztálin teljesen félreértette
a Reichstag szimbolikáját, mert nem tudta, hogy Hitler
gyűlöli, könyvtárnak szánta csupán az új birodalmi parlament
mellett, melyben százhuszezer embert akart leültetni,
a kupolája pedig magasabb lett volna a tévétoronynál.

Persze sejthettem volna, hogy megteszed úgyis.
Magyarnak lenni nem a háláról szól, a politika meg...
Azt mondod, olyanok vagyunk, mint a nádi varangy,
belénk pusztul, aki elfoglalja a Kárpát-medencét?
Nem mintha itt lettünk volna már, de hol a római –
s az ottomán, a Habsburg-, a Harmadik, a szovjet
birodalom, mit muzsikál a NATO meg az EU
Damoklész kardja alatt?

Nem várnék fél lábon, míg kiderül,
csak azt tudom, hogy így győzni is szívás.

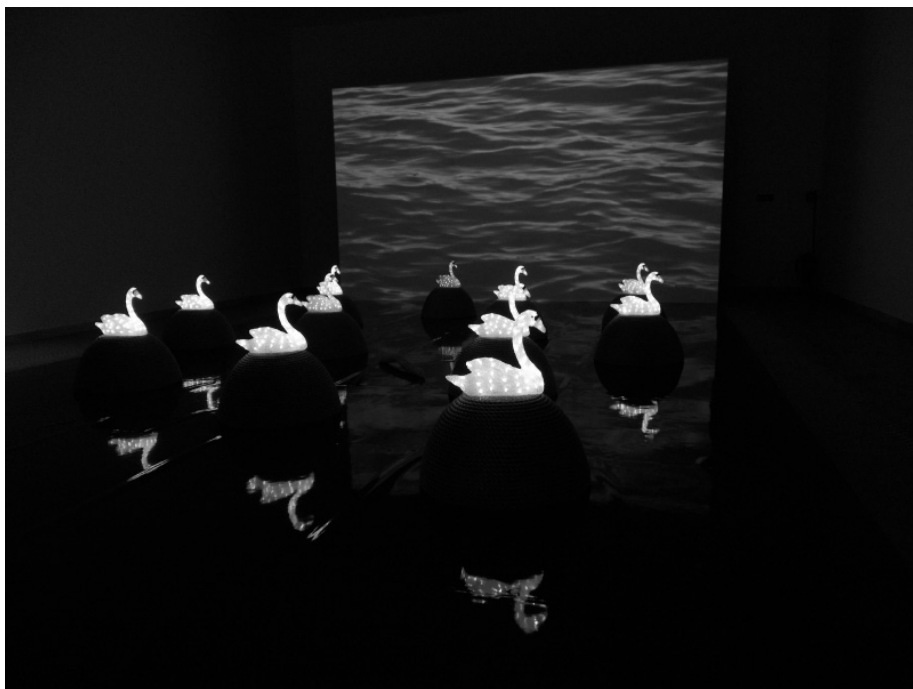
Ez persze Freud

„Szeretnék a gyerekek lenni, mert akkor te lennél az anyám” –
gondolja Télemakhosz. „Ezt mondanám Kirkének,
ha értene a szóból, de csak az erőből ért:
az érdekli, tetszik-e, mert akkor hatalma van,
s ha odaadást mímel, a többit észre sem veszem.”
Árad a népvándorlás, mióta Trója odalett,
hettiták Egyiptomban, hömpölyög be a dór:
emberi nyomorúság, jog az önvédelemhez,
a politika haszontalansága meg titkolt érdekek
mozgatják az egészet. Jönnek a tengeri népek,
csupa primitív horda, barbár, több lúd mint disznó:
vége a kolbász-napoknak. Kivándorolni hova?
Kinézték Ithakát is – marad az ellenállás
vagy a bukás így is, úgy is, mert csak szemfényvesztés a béke,
időhúzás újabb leszámolásig. „Nos, kedves asszonyom,
kardom hegye torkodon, úgy kérdezem: szeretsz-e?
Ne feledd, ambivalens a férfi, és ha rosszul
felelsz, próbára kell tennem a halhatatlanságod...”

Toy story

Fura, mondod a térképre tekintve:
ez a húszas évek Moszkvája, meg
Oroszország ugyanekkor, s ha nem
tudnánk, az is csak propagandatermék,
hogy itt lakott a Mester, itt Woland,
Lihogyjev és Berlioz lakásán
a Szadovaja meg a Tverszkaja
között; aztán valami leheletfinom –
ez Margarita öltözőszobája
az Osztozszenka utcában, tehát
nincs messze innen az a szuterén
a Manszurovskij közben sem, ahol
a kézirat a lángokba röpült,

az ott meg Zsivágó gyermekkor,
s a többi sors, és már mind védtelen.
Időbe fagyva, zárványok, szelíd
közönnyel járkák változtathatatlan
történetük kanyargós útjait,
hiába vezet minden ugyanarra,
birkamód ismételnék száz hibát,
mint aki nem lát ki kartondobozból,
mi pedig úgy hajlunk fölé, ahogy
zsinórpadról néz alá az ember,
s hiába vágynánk, nem segíthetünk.

CSEH ÉS SZLOVÁK PAVILON JANA ŽELIBSKÁ SWAN SONG - DON'T BE NAIVE

BORDÁS MÁTÉ

Gázló a folyót

Két lábbal alattunk járt,
mikor elindultunk.
Apró köteleinket egy tíz centis sebbe engedték,
és ereszkedtünk.

Tél van,
a szirtek még izzadnak.
Jurtákat épít a hóvihar,
fémfonatok vágnak bele őrizetlen tenyerekbe.

Szirének rengették meg az érfalat.
Biztosítókötelek szakadtak ki a szövethől.
Egy tetovált láb nyomta tövig a gázpedált.

Alvadt véremre parkol a mentő.
Disszonáns éneke úgy töri meg az aszfaltot,
mint gázló a folyót.

Békefolt

Lassan eltűnik a foltos tér,
a földön állatok ruhája.
Kenderből szótt fészkek,
avarlakó törzsek,
várfalat csapkodó szél.
Lebomlik a téglá,
és belépni enged.
A lendület betöri az üvegasztalt,
a hamutálat falra varázsolja.
Friss tüdőt lenget a test.
Noszogatni kell,
hogy megtörje a csendet,
felhúzni századunk dohos díványáról.

BÁNÓCZI BEÁTA

Pamutszálak

Ez a vers nem rólad szól, hanem arról
a kockás kabátodról, amiben először
láttalak. Nem téged néztelek, csak
a semmibe bambultam, és pont beleestél
a látószögembe. Én még gyakorló felnőtt
voltam, azt mondtad, úgy áll a kezemben
a cigaretta, mint kurváéban a konyhakés.
Köhécseltem, mint egy megrepedt
kipufogócső – torkomban elnyomott
csikkek egymásutánja. Ez a vers nem rólad
szól, csak benne hagytalak, miután hiába
próbáltalak kiönteni az emlékeimbe ásott
lyukakból. Nyers hús voltál, én meg nem
állhattam fel, amíg üres nem volt a tányér,
de amint nem akart már kilökni magából
a gyomrom, soha többé nem vágytam
felszippantani a telihold ezüstös giccseit.
Hozzád akartam érni, de a karom nem ért
át a másfeles sorközön, így a pont a rossz
mondat végére került. Ez a vers nem rólad
szól, hanem a kockás kabátodról. Már
nem hordod, én meg megtanultam
letüdőzni a cigifüstöt, de azért néha még
előfordul, hogy fekete pamutszálakat
köhögök fel.

PETŐCZ ANDRÁS

Ancika

(RÉSZLET EGY KÉSZÜLŐ ANYAREGÉNYBŐL)

*Hadd menjen vissza, kérlek, a te szolgád,
és hadd haljak meg az én városomban,
az én atyámnak és anyámnak temetőhelyében*
Sámuel II. könyve:19:37

*CSAK AZ A TISZTASÁGSZAG, csak az maradna meg még sokáig, mondom magamban.
Akár örökre is megmaradhatna.*

Igazából én olyankor érzem jól magam. Akkor, amikor fel van pasztázva a padló, amolyan szép fényesre, *ki van suvickolva, édes fiam*, mondaná az apám, ha még itt lenne, de már nincsen itt, eltemettük régen, Lullán, ott nyugszik a temetőben, és közben meg nézi a vizet, a Jaba-patakot, meg távolabbra, a Bálványos határában létrehozott víztározót.

Az anyám mondta ezt, az Ancika, valamikor, hogy nézi az apám a vizet, néz le a vízre, vagyis a patak vizére.

Merthogy tényleg úgy van megcsinálva az a sír ottan, Lullán, hogy az apám még fektében is csak nézhet le a patakra, meg a tározóra, nagyon szeretett mindig is lenézni a patakra, a telekről, a nyaralója teraszáról nézett lefelé, nagyon szerette, ha szép a kilátás, hát most van neki kilátása elég rendesen.

De igazából a tisztaságszagról akartam beszélni.

Szóval, *az úgy van*, és erről nagyon nehéz megszólalni, szóval, *az úgy van*, hogy én nagyon szerettem az anyámat, az Ancikát, és szeretem most is, most, hogy eltemettük, nagyon hiányzik, és nem is akarok semmi rosszat se mondani róla, *de*.

De takarítani az Ancika sohasem szeretett, meg nem is nagyon tudott, ez az igazság.

Ezért aztán vagy mi takarítottunk az anyám után is, vagy, amikor már tényleg nem bírtuk a koszt, felfogadtunk egy takarítónőt, nem mintha gazdagok lettünk volna, vagy pláne, *urak!*, de felfogadtunk.

Az apám, elsősorban is ő fogadta fel, meg én is, meg az Irma, mi fizettük ki a takarítónőt, persze, az apám pénzéből, nem is én az általános iskolai bélyegalbumomból, de tudni kell, hogy pénzünk sem volt úgy egyébként, az apámnak sem volt, ezért aztán tényleg nem tudom, hogyan is fizettük ki a takarítónőt, de kifizettük, mindig másvalakit, aki éppen adódott, de hál'istennek jöttek a takarítónők elég

rendszeresen, jöttek, jött az, aki éppen volt nekünk, heti rendszerességgel jött, és takarított, és olyankor, már a takarítás után, jó volt nagyokat lélegezni a nagyobbik szobában, az apámék szobájában, jó volt beleszippantani a levegőbe, jó volt, mert olyan nagyon jó tisztaságszag volt mindenütt, olyan igazán kiváló padlópasztaszag, meg fényes is volt az a padló, olyankor, és a szőnyeg rojtjai egyenesre voltak fésülve, és mindenki boldog volt, meg jól érezte magát a családban, mert mindenki méltán úgy érezhette, hogy most aztán minden nagyon rendben van, körülöttünk.

Emlékszem, hogy az évek során takarított az Erzsi, a Jucika, a Margit néni, de a legjobban mégis az Irén néni takarított.

Közben persze, miközben ilyeneket mondok, aközben igazságtalan is vagyok az anyámmal, az Ancikával, ezért aztán lelkiismeret-furdalásom is van, szóval, igazságtalan vagyok vele, amikor azt állítom, hogy az Ancika nem szeretett takarítani.

Sokkal pontosabb, ha azt mondom, hogy volt neki dolga elég rendszeren, így aztán nem csoda, ha nem jutott ereje és ideje a takarításra, meg a padlósuvickolásra.

Merthogy ott volt neki a minden reggeli fűtés.

És azt azért valakinek meg kellett csinálnia. Hogy miért pont ő csinálta, és miért nem az apám, azt még ma sem tudom, pedig már túl is vagyok a 70. életéven.

Persze csak október elejétől április végéig volt ott a reggeli fűtés az anyámnak, az Ancikának.

Merthogy nyáron nem kellett fűtenünk.

Nyáron csak a meleg vizet kellett felfűteni, mert a meleg víz a fürdőszobai kazánban úgy készült, hogy fával fűtöttünk hozzá. És mindezt az anyám, az Ancika csinálta. Persze, egy dolog volt a meleg víz, végül is nem kell annyit fürdeni, *elkopik az ember bőre*, azt mondják. De télen a fűtés kellett. Az nagyon kellett. És hajnalban, téli sötétben, amikor az anyám szemet cipelt fel a pincéből, meg gyújtóst, nos, négyévesen, ötévesen ezt nézni, szóval, furcsa egy érzés volt.

Sajnáltam az anyámat, meg szükségem is volt a meleg szobára.

A meleg, padlósuvickolt tiszta szobára.

A fűtésről különben egy kis történet jut az eszembe, meg valaki, akit gyerekként nagyon szerettem, meg nagyon erősnek láttam.

Szóval, járt hozzánk akkoriban az András, ő jutott az eszembe, ő volt az, akit nagyon erősnek láttam, gyerekkoromban.

A Dudás András.

Az András a közeli cigánytelep mellett lakott, tehát nem éppen a telepen, pedig hát maga is cigány volt, talán csak nem éppen ahhoz a nemzetséghez tartozott, amelyiknek a tagjai a telepen laktak. Mindenesetre egy ócska faházban, *kalyibában*, így mondta akkoriban az apám, lakott az András, talán ha három utcával odébb, mint ahol mi laktunk, de már kint a mezőn.

Óbudán, ahol akkoriban éltünk. Merthogy Lullán csak a nyaralónk volt.

Óbuda pereme ekkor, a hatvanas évek elején, mindenféle telepeknek adott otthont. Nyomor volt akkoriban arrafelé, nem éppen egy nagyváros, inkább egy lerob-

bant falu szélének tűnt az a terület, ahol mi is éltünk, volt arra minden, mocsár, erdő, mezőség, ócska fabódék is voltak, amelyekben nagyon szegény emberek húzták meg magukat, olyanok, akiknek tüzelőre sem igen jutott.

Szóval, ilyen fakalyibában lakott az András. A Dudás András. Mondom, nem éppen a cigánytelepen, inkább annak a közelében.

A családjával lakott ott, abban a kalyibában, volt neki két kislánya, no, meg a felesége.

Aztán hajnalban átvárt hozzánk, hajnali 5-kor, gyújtóst vágni az anyámnak. Vágott fát, meg szemet hozott fel a házba, nagy kosárban cipelte fel a szemet meg a gyújtóst minden hajnalban.

Januárban, mínusz 15 fokban.

Akkor is.

Meg javíttatott is ezt meg azt a ház körül, ha kellett, hol a kerítést hozta rendbe, hol pedig a kerti csapot cserélte újra. Szóval, amolyan mindenese volt az András, a Dudás András, de leginkább a hajnali tüzelőhordás volt a feladata, mert azt nem bírta volna az anyám.

Ezért a munkáért aztán gyújtóssal, fával fizettünk, amit hazavitt a cigánytelep melletti házába, a fakalyibába, ami egyébként, ahogy ezt már említettem is, a mezőn, egy ottani kis mocsár szélén volt.

Ilyen volt akkoriban ez az Óbuda. Még mocsarunk is volt, de tényleg!

Szóval, a fakalyibába vitte haza a gyújtóst, a fát, a szemet az András, volt ott egy jó kis vaskályha, azzal fűtött olyankor, hogy ne fagyjanak meg a gyerekei meg a felesége.

Ez abban az időszakban volt, amikor még nem volt az Irén néni a házukban, meg a Pali bácsi sem volt, róluk is beszélek majd, de később.

Ha ugyan beszélek.

Mondom, az anyám, az Ancika, fűtötte a cserépkályhát a nagy szobában, meg a kis szobában, mi meg arra ébredtünk a legnagyobb hideg idején is, hogy kellemes meleg van, duruzsol a kályhában a tűz, és olyan jó minden, kerek a világ.

Ebben a fűtésben segített az Ancikának az András.

Jött is minden nap, rendszeresen, évekig jött minden reggel, persze, csak akkor jött, amikor fűteni kellett, dehát fűteni szinte mindig kellett, ahogy azt már mondtam volt.

Aztán egy januári hétfő reggel nem jött. És nem jött aztán soha többet.

Helyette az anyám jött, az Ancika, kiabálva jött, hogy *hívjátok a rendőröket!, hívjátok a mentőket!, baj van!, baj van!;* ezt kiabálta az anyám már messziről, erre ébredtünk azon a kora reggelen, az Irma, a nővérem, meg én. És amikor megjött az anyám, az Ancika, akkor csak azt láttuk, hogy véres a keze, és az arca is véres, meg a homloka is, nyilván, ahogy a véres kezével a hajához nyúlt, hogy kisöpörje a haját a homlokából, akkor lett véres a homloka, és még egy háromévesforma gyereket is tart a kezében, és annak a homlokából is folyik a vér.

És az apám rohant a szomszédba telefonálni, mert akkor még telefonunk sem volt, és hívta a mentőket, mert mentő kellett annak a gyereknek, azt biztosan tudtuk.

Az anyám, az Ancika csak órák múlva tudta elmesélni, mi is történt valójában.

Az történt, hogy hajnalban, úgy 4 óra körül, ismeretlenek botokkal megtámadták a Dudásékat, őt és a feleségét félholtra verték, és még a házukat is rájuk gyújtották.

Az anyám, amikor 5 órakor fáért ment a pincébe, csodálkozott, hogy nincs ott az András. És akkor látta meg a tüzet, a kerteken is túl. A füstöt látta meg, ami idáig, a mi házunkig is ellátszott.

Valahogy érezte, hogy a Dudásékkal van valami baj.

Ancikának, az anyámnak, mindig is voltak ilyen megérzései.

És rohant ki hozzájuk, mármint a Dudásékhoz, és látta, hogy ég a kunyhó, és menekülnek belőle a Dudásék, és sok-sok cigány van már ott, akik próbálják oltani a lángokat. Még az volt a szerencse, hogy nem ájultak el a veréstől a Dudás meg a felesége, és hogy a gyerekeknek is volt annyi lélekjelenlétük, hogy ki tudtak menekülni a házból. Azt mondta a Dudás András az anyámnak, hogy benzint locsolt valaki a kunyhójuk tetejére, és hogy legalább öten voltak a verőlegények, és amikor abbahagyták a verést, mielőtt elmentek volna, égő gyufát dobtak a benzintől nedves háztetőre.

Az anyám akkorra ért oda, amikor már mindkét gyerek kimenekült az égő kunyhóból. Annak a háromévesforma gyereknek, akivel az anyám hazáig futott, Julika a neve, a fejére ráesett egy égő deszka, attól sérült meg a homloka.

De a Dudás András is borzalmasan nézett ki. Láttam még aznap este, csurom vér volt az arca, majdhogya meg nem ölték azok, akik rájuk törtek.

Aztán nem láttuk többet a Dudás Andrást. A későbbiekben mondták a szomszédok, hogy a családjával együtt disszidált Olaszországba. Azt mondták, hogy van neki valami Rómában élő zenész cigány rokona, akihez kiutaztak, és ott maradtak.

Tény, hogy vagy húsz évvel később vendégül látott minket a Dudás András a Róma melletti vendéglőjében. Olasz pizzát ettünk nála, ingyen, az anyám, az Ancika, meg aztán az apám, meg a nővérem, az Irma, meg én.

Hogy az Ancika, az anyám, hogyan is talált rá, a Dudás Andrástra, ott, Rómában, annyi év után, azt már meg nem tudom mondani.

De tény, hogy pizzát ettünk az Andrásnál, aki nagyon kedves volt velünk. Csak a végén mondott valami olyasmit az apámnak, hogy *látja, Laci bácsi, olyan furcsa, öngyilkos nép a magyar. Azt hiszik, úgy lesznek erősebbek, ha elüldözik a cigányokat, a zsidókat, meg mindenkit, aki egy kicsit is más, mint amik ők. Látja, én is itt vagyok, elkergettek, pedig dolgoztam ott is, rendszeren, aztán most az olaszoknak adózok, nem a magyaroknak. Annyit azért lehetne tudni a történelemből, és ezt az olaszok tudják is, hogy egy ország erejét épp a sokszínűsége adja. Szóval, Laci bácsi, az is biztos, hogy én haza, Budapestre már soha nem megyek. Nem is akarok én magyart látni, magukon kívül, ez az igazság, Laci bácsi.*

No, mindez csak a hajnali fűtésről jutott eszembe. Hogy fűtenie kellett a cserép-kályhát az anyámnak, az Ancikának. Azért nem jutott ideje takarítani.

A takarításról pedig a tisztaságszag jutott eszembe. Vagy a tisztaságszagról a takarítás? Már nem is tudom.

Mindenesetre sokféle történetem van az anyámról, az Ancikáról. És úgy vagyok vele, hogy nem is mindegyik történet szép. Vagy jó. És némelyik bizony szomorú is. De vannak olyanok is, amelyeken kicsit nevetni is lehet.

Ilyen az is, amikor egyszer májgombóclevest készített az anyám, az Ancika, a klarinéttanárnak. És kukacos volt az a májgombóclevés.

Azért azt nem lehet elfelejteni!

MOST AKKOR MINDENT ÚJRA KELL KEZDENI, még a történetünket is. Mintha csak megint fiatalok volnánk. Gyerekek. Az Irma, a nővérem, meg én.

Ott kezdem, hogy olyan az egész, mintha minden ma történne. Annyira látom magam előtt, hogyan is volt az az egész gyerekkor, mi mindent is csináltunk mi akkoriban.

Azt tudni kell, hogy a nővérem, az Irma kezdte el Ancikának szólítani az anyámat, vagyis az anyánkat.

Akkor hívta így, kezdetben, amikor jókedve volt.

Szóval, *Ancikának* szólította a nővérem az anyámat, mondom, kezdetben csak akkor, ha jókedve volt, meg ha minden rendben volt, és az anyám is egészséges volt, meg én is jól voltam, meg az apám is rendben volt, de főleg, ha a nővérem, az Irma rendben érezte maga körül a világot, csak olyankor hívta Ancikának az anyámat a nővérem.

De nem is erről akartam beszélni.

Mert a történet nem itt kezdődik.

Hanem arról akartam beszélni, vagy azt akartam elmondani, kimondani, amit kimondani nem is olyan egyszerű, de kimondom végre, hogy az anyám, az Ancika egyáltalában nem szeretett mosogatni.

Egy alkalommal azt mondta a nővérem, az Irma, az anyámnak, hogy *az már szinte beteges, hogy valaki ennyire ne szeressen mosogatni, meg, hogy ennyire ne törődjön azzal, hogy tisztaság, meg ilyesmi*, és hogy az valami szörnyű, hogy az anyám, ha ebédelünk, akkor képes olyan evőeszközöket kirakni az asztalra, hogy ráragadt ételmaradékok vannak azokon az evőeszközökön, hogy ilyesmi is előfordul, meg hogy törölgetni kell a tányért, mielőtt eszünk belőle, hogy lepiszkáljunk mindenféle mocsadékokat, és azt is mondta a nővérem, az Irma, hogy *az anyám, az Ancika, szégyent hoz a női nemre, azzal, hogy ennyire rendetlen*, pedig amúgy, amúgy egyáltalán, szóval, amúgy nagyon rendben van az anyám, csak hát éppenséggel vannak furcsa dolgai.

Persze, az is lehet, hogy túlságosan is kritikus volt a nővérem, az Irma, és szóvá tett olyan dolgokat is, amiket pedig nem kellett volna szóvá tenni, *hiába, ilyenek a*

kamaszok, és, ahogy emlékszem, az anyám azt mondta akkor az apámnak, hogy szerintem az Irma nagyon kamasz, nem is kamasz, hanem bakfis, a fene tudja ma már, hogy melyik, szóval, azt mondta az anyám, az Ancika, hogy a nővérem egy olyan, aki mindenben hibát talál, és ezért néha elviselhetetlen, mert az elviselhetetlen, hogy mindig hibát talál mindenben a nővérem, így nem lehet élni, azt mondta az anyám, az Ancika, és hogy így senki nem veszi majd feleségül a nővéremet, az Irmát, pedig már ideje lenne, ha férjhez menne a nővérem, azt mondta az anyám, az Ancika, és akkor a nővérem a saját otthonában dirigálhatna, meg takaríthatna, meg mosogathatna, ha már olyan nagyon imád mosogatni.

A helyzet az, hogy még egyáltalában nem volt akkoriban itt az ideje annak, hogy férjhez menjen a nővérem, mert a nővérem, az Irma, még nem volt olyan korú, ezt az apám is mondta, és azt is mondta, hogy ezt az anyám is tudja, és az anyám tudta is, csak ilyeneket mondott, ha ideges volt, abban az időben.

Egyébként pedig tényleg nem jöttek jól ki, az anyám meg a nővérem, az Irma, amikor az Irma tinédzser volt.

A nővérem például azért is botrányt csinált egy alkalommal, mert kukacok voltak a levesben, pedig az ilyesmi bárhol előfordul, azt mondta az anyám.

És csak azért volt kínos ez az egész, mert a nővérem klarinéttanára is éppen ott volt, akkor, a vasárnapi ebéden, merthogy meghívtuk a klarinéttanárt, aki a felvételre készítette fel a nővéremet, mert akkoriban még úgy tűnt, hogy a nővérem művész lesz, klarinétművész, hogy majd klarinétozni fog, akkor úgy éreztük, nem is csak fog, már most is állandóan klarinétozik, ezt éreztük akkor, mert mást se csinált egész nap, csak klarinétozott, az anyám azt mondta akkor, hogy ez szerintem nagy boldogság, meg öröm, merthogy a nővérem klarinéttanára azt mondta neki korábban, hogy a nővérem, az Irma, ígéret, sőt azt is mondta, hogy a nővérem a jövő század reménysége, és hogy a nővérem világkarrier előtt áll, Párizsban fog játszani meg New Yorkban, és nagyon gazdag lesz, mert a világhíres művészeket jól megfizeti a világ.

Ilyeneket hittem én magam is, egykor, a nővéremről, az Irmáról.

Szóval, azon a bizonyos napon, amelyikről szól ez a kis történet, jött a nővérem, az Irma klarinéttanára májgombóclevest enni.

Azt mindenki tudta, meg ma is sokan tudják, mert azt azért lehetett tudni, hogy az anyám fantasztikusan főzött.

Azt az apám is mondta, hogy az Ancika, mert néha ő is így hívta az anyámat, szóval, hogy az Ancika becsinált leveese vagy paprikás csirkéje, vagy flódnija, hogy a barackos gombócról, ami közismerten tejszínes habarással készül, ne is beszéljünk, szóval, hogy ezeknek az ételeknek nincs párjuk, és hogy nagy kár, hogy az anyám todományos pályára ment, mert ha nem todományos pályára ment volna, hanem, mondjuk, szakácsnőnek, akkor most rengeteg pénzünk lenne, így mondta egykor az apám, és az milyen jó lenne, és akkor nem szenvedett volna annyit a marxizmus-leninizmussal meg a filozófiával, amúgy feleslegesen, az anyám, hanem nyugodtan

élhetnénk, és utazhatnánk, meg ehetnénk jókat, gondtalanul, mondta valamikor az apám.

Az anyám, az Ancika az ilyen szövegre mindig felkapta a vizet, az olyasmire, hogy marxizmus, meg ha valaki olyasmit is mond, hogy *a proletariátus harca*, meg *történelmi szerepe*, arra meg különösen, és olyankor mindig magyarázni kezdett, amire az apám csak azt mondta, hogy *ne tarts szemináriumot*, és hogy *az ilyesmitől már kinőttünk, nem kell a Szabad Nép-félóra*.

Persze, csak akkor mondta ezt az apám, ha dühös volt, és ha meg akarta sérteni az anyámat.

Egyébként ezeket a szövegeket csak az anyám értette, már mi se értettük, már akkor is azt mondta az apám, hogy *ez történelem, és ezt nem is kell megmagyarázni, minek, túl vagyunk rajta, és csak azért mondja ő is, hogy bosszantsa az anyámat*.

Tény, hogy jött a nővérem klarinéttanára akkoriban, valamikor a hatvanas évek elején, az egyik vasárnap, májgombóclevest enni.

Szóval, bizony ez nem tegnap volt, nem valamikor mostanában volt, hanem jónéhány évtizeddel ezelőtt, de azért nem volt annyira régen, hogy már elfelejtettem volna.

Meg a helyzet az, hogy azt a májgombóclevest nem is lehet egykönnyen elfelejteni.

Szóval, tudtuk, hogy jön, így aztán nagyon vártuk a klarinéttanárt, és nagyon szépen felöltöztünk, mind a négyen, *ünneplőbe*, mert azt mondta az apám, hogy akkor most ünneplőbe kell öltöznünk, és az abból állt akkoriban, hogy én például sötét nadrágot vettem, olyat, aminek még éle is van, meg fehér inget is vettem, de nyakkendőt nem vettem hozzá, illetve néha vettem, de általában nem, és néha sötét kis zakót vettem hozzá, feketét, és akkor elegáns voltam, legalábbis az apám azt mondta mindig, hogy *elegáns vagy, fiam*, meg néha azt is mondta, hogy *kiöltöztél, mint Huggyos Pista Jézus nevenapján*, én, persze, nem tudtam még akkor, ki is az a Huggyos Pista, de már akkor úgy elképzeltam magamban a Huggyos Pistát, mert volt ám képzelőerőm, azt mindenki elismerte akkoriban is a családban, hogy van képzelőerőm, de tényleg, azt még az anyám is mondta, az Ancika, hogy *ennek a gyerekek, a Tóninak, olyan a fantáziája, hogy még*, ezt mondta akkoriban is az anyám, az apám meg azt mondta, amikor például ünneplőbe öltöztem, hogy *no, csak a pörgekalap hiányzik, ha még az is lenne, akkor igazi, alföldi parasztgyerek lehetnél*, ez volt a szavajárása az apámnak, és ha ezt mondta, akkor még azt is hozzátette néha, hogy *milyen egyenes az orrod, sas orrod van, fiam, hála'isten, nem görbüll*, mondta, és a hátamra csapott olyankor, amúgy elismerően, hogy miért *hála'isten*, azt még ma sem értem, de nem erről akartam beszélni, hanem arról, hogy akkor is így kiöltöztem, meg a nővérem is kiöltözött akkor, az Irma, persze, ő már nagy lány volt akkoriban, neki könnyű volt akkor is, egyedül öltözött, felvett valami kis szoknyácskát, az anyám mondta is neki, hogy *legalább harisnyát vegyél, te, szerencsétlen, kinn van a feneked*, meg felvett valami átlátszó blúzt, alá fekete melltartót, azt azért látni lehe-

tett, mármint a melltartót, és azt mondta az anyámnak, hogy *anya, ez most a divat*, és akkor az anyám csak rándított egyet a vállán, mármint a saját vállán rándított, és valami olyasmit mondott, hogy neki mindegy, reméli, hogy tényleg jól fejlődik az Irma a klarinétban, meg azt is mondta, hogy *ugye, édes lányom, nem a feneked miatt tanít téged olyan lelkesen a Béla!*

Merthogy Bélának hívták az Irma klarinéttanárát.

Egyébként még az anyám is ünneplőbe öltözött, felvett valami vajszínű ruhát, azt, hogy vajszínű, azt onnan lehetett tudni, hogy mondta, egészen pontosan azt kérdezte az apámtól, hogy szerintem jó lesz-e ez a diszkrét kis vajszínű kosztüm, nem túl hivalkodó-e, amire az apám csak annyit mondott, hogy *nem az Operába megyünk, de ha már felvetted, hagyjad.*

Az apám egyébként pulóvert vett, igaz, hogy azt a pulóvert, amit Svédországból küldött neki a Sári néni, a Grózl Sári, aki az apám gyerekkori barátnője volt, és egyébként nagyon finom flódnit tudott sütni, és sütött is rendszeresen, de most már nem süt, mert kiköltözött az Ede bácsihoz, Stockholmba, szóval, az apám a Sári néni pulóverét vette fel, meg öltöynadrágot, legalábbis ő azt mondta, hogy *öltöynadrágot is veszek, hadd örüljön a Béla.*

Azt nem tudom, még ma sem, hogy ennek miért kellett volna örülnie a Béla bácsinak, de az tény, hogy mi végül is mindannyian örültünk, hogy jön az Irma klarinéttanára, azt az Ancika is mondta, hogy *az jó, hogy jön, és az is jó, hogy az Irma tehetséges, és értelmes dolgokkal tölti az idejét.*

És emlékszem, hogy amikor megjött a Béla, akkor jókedvünk volt, és a legjobb étkezéslet volt az asztalon, és az olyan volt az az étkezéslet, hogy *ezüst*, és faragások voltak az ezüstön, helyesebben szólva mindenféle minták, és még csak ételmaradékok sem voltak azon az étkezésleten, azért, mert azt nagyon elmosogatta az anyám, még akkor, amikor utoljára ettünk azzal az étkezéslettel, meg különben is, mindig is ritkán használtuk azt az étkezésletet, tényleg csak olyankor, ha valami ünnep volt a családban, vagy ha vendég jött, olyan vendég, akit nagyon tiszteltünk és szerettünk.

És akkor beszélgettek az apám meg a Béla, az Irma klarinéttanára, beszélgettek a nappaliban, aztán mindannyian odaültünk az ebédlőasztalhoz, és vártuk, hogy jöjjön az anyám, és az anyám jött, és valami gyönyörű porcelántálban az asztalra tette a májgombóclevest.

Azt még el kell mondanom, hogy az anyám, az Ancika, mindig is imádta a búzaborpát és a búzacsrát.

Ancika úgy tartotta, hogy a búzacsrá az maga az élet, legalábbis mindig ezt mondogatta, egész életében.

Aki esetleg nem tudja, hogy milyen a búzacsrá, annak elmagyarázom, hogy az olyan, hogy búzából van, illetve a búzának a csírája, és olyan, mint valami gabona, merthogy tényleg gabona, és lehet kapni az üzletekben, és bele lehet tenni tejbe, joghurtba, ilyesmibe, és meg lehet enni, és állítólag az olyan, hogy annyira egészséges, hogy még a rák ellen is jó.

A búzakorpa meg, szóval, az is gabona, a búzának a korpája, és az olyan, hogy jó a beleknek, mert nagyon rostos. És azt is mondta az anyám, mindig is ezt mondogatta, hogy ezek *kiegészítő táplálékok*, így mondta, és hogy ezek észrevétlenül hatnak, ha arról van szó, mert a korpa például megszünteti a belek felfúvódását, *felszívja a felesleges nedveket meg gázokat*, így mondta az anyám, az Ancika, és ezt ő biztosan pontosan tudta, mert neki gyakran fúvódtak fel akkoriban a belei.

Szóval, anyám mindenbe ilyet kevert, mert nagyon hitt abban, hogy ezek majd egészségesebbé teszik az étkezését, és nem fognak felfúvódni többet a belei, és akkor nem morog majd a hasa.

És úgy egyébként búzacsrát meg búzakorpát kevert az anyám a májgombócba is, rendszeresen, még akkor szokta volt belekeverni, amikor készítette a májgombócot, mert azt készíteni kell, a legtöbbször úgy készítik a májgombócot, hogy lisztet és fűszereket összegyúrnak egy kis csirkemájba, de az is fontos, hogy előtte, már-mint az összegyúrás előtt, a csirkemájat *kaparni* kell, ezt is az anyám mondta, az Ancika, és amikor *kaparjuk* a csirkemájat, akkor *kaparhatunk* bele egy kis lisztet, tojássárgáját, apróra vágott petrezselymet, pici sót, ezt-azt, ízlés szerint.

És fontos az is, hogy jól össze kell keverni a csirkemájat meg az *ezt-azt*, és össze kell kicsit gyúrni, és úgy kell beleszagatni a levesbe.

Szóval, ilyenkor liszt helyett kicsinke búzacsrát meg búzakorpát is *kapart* az anyám, azt is belegyúrta a csirkemájba, vagyis együtt *szaggatta* őket, hogy így mondjam.

Már az egészség kedvéért.

És az a helyzet, hogy akkor, a klarinét látogatásakor nem vette észre az anyám, hogy a búzacsra megkukacosodott.

Mert az igazság az, hogy a búzacsra meg tud kukacosodni, ha már nem friss, *de meg ám*, így mondta később az apám, és azt is mondta, igen-igen gyakran, hogy *gyerekek, mindig figyelni kell a szavatosságot*.

Hát az anyám nem figyelte.

És búzacsra helyett szép sárga kukacokat kevert össze a csirkemájjal, így született az ünnepi, kukacos májgombóclevés.

Persze, nyilván nem tudta még akkor az anyám, az Ancika, hogy a búzacsra meg tud kukacosodni. A helyzet az, hogy talán még a Béla se tudta. A klarinéttanár. Honnan is tudta volna? A klarinéttanárok semmi ilyesmit nem tudnak.

És csak kanalizta azt a jó ízű májgombóclevest a Béla, meg mi is kanaliztuk, és nem is sejtettük, de tényleg, hogy mit is eszünk voltaképp.

Mert úgy egyébként jó volt az a leves.

Mondom, hogy az anyám, az Ancika, istenien főzött.

És evett a Béla, és magyarázott közben, leginkább a klarinétról magyarázott, hogy milyen érdekes a fúvókája, meghogy milyen bonyolult hangszer, és közben evett, aztán még kért egy kis májgombócot, és az anyám, az Ancika, szedett neki, és a Béla arról kezdett beszélni, hogy milyen csodálatos ez a májgombóc, és bizonyí-

tásképpen kicsit megemelte a kanalát, és ránézett a májgombócra, és abban a pillanatban, már amikor ránézett a kanalára, szóval, akkor, elsápadt a Béla, és hirtelen öklendezni kezdett, és felugrott, mint aki rosszul van, és rosszul is volt, az látszott rajta, látszik az ilyesmi az emberen, a Béla különben is zöld volt már ekkor, inkább zöld, mint fehér, és előbb levegő után kapkodott, majd váratlanul nagyon erős, bőfögésszerű hangot adott ki, de nem bőfögött, hanem hányt, szerencsére csak a padlóra, sugárban, mint valami gejzír tört fel belőle a májgombóclevés, és a ki tudja még mi, az aperitif, meg minden.

De akkor már a nővérem, az Irma is sikoltozott, és sírt, és *minden mindig miattad van*, kiabálta, és kirohant a szobából.

Csak akkor láttuk meg mi is, az anyám, az Ancika, meg én, meg az apám, hogy a szép, méretes májgombócok telis tele vannak kukacokkal.

Nem éltek már azok a kukacok, persze, hiszen megfőzte őket az anyám, az Ancika, de jól láthatóan ott voltak, benne a májgombócban, sárgán virítottak, sok-sok kukac, akkorák, mint a jól meghízott cseresznyekukacok.

Az anyám, az Ancika, hozott akkor egy pohár vizet a Bélának, a klarinéttanárnak, és valami olyat mondott, hogy *ilyesmi bárhol előfordul*.

Még a legjobb családban is.

És, hogy *ne zavartassa magát* a Béla, mert ő, mármint az anyám, majd feltörli a padlót.

És, hogy *biztos a búzacásra*, magyarázta az anyám.

Merthogy az anyám, az Ancika, nagyon szeretett mindig is magyarázni.

NÉMET PAVILON ANNE IMHOF: FAUST CÍMŰ PERFORMANSA

HARAG ANITA

Azért még nő maradtál

SZOBAJELENETEK

NŐ
FÉRFI
NAGYMAMA
ANYA
FIÚ
BARÁTNŐ

1. SZOBAJELENET

(Egy ágy van a színpad közepén. Benne fekszik a NŐ, betakarózva. Bejön a FÉRFI, kezében matchbox. Leül az ágy szélére, nem néz a NŐre, a kisautót nézi a kezében, lassan gurítja végig a combján.)

FÉRFI: A Kata is ilyen. Tudod. A munkatársam.

NŐ: Ne! Most ne.

FÉRFI: Csak úgy mondom.

NŐ: De most akkor se. *(A nő most először néz a férfira, a combján fel-le guruló kisautóra.)* Kimennél?

FÉRFI: *(Csendben marad, eltelik néhány másodperc.)* Csak nekem ez. Nekem ettől még te. Tudod. Nő maradtál.

NŐ: Menj már ki a francba, nem érted?!

(A FÉRFI feláll, kimegy, elviszi magával a kisautót. A szín elsötétedik, aztán rózsaszín fény. A NŐ hét éves, magára húzza a takarót. Belép a NAGYMAMA, leül az ágy szélére.)

NAGYMAMA: Nahát, hol lehet az én kisunokám? *(Körbenéz.)* Biztos elment sétálni, vagy kint van a fürdőszobában, vagy a konyhában. Vagy... *(Megcsiklandozza a NŐt, aki hangosan visítani kezd a takaró alatt. Előbújik alóla, a haja kócos, nevet.)* Á, hát mégis itt van!

NŐ: De tényleg azt hitted, ugye, tényleg, hogy elmentem. Ugye?

NAGYMAMA: Biz'isten, majdnem infarktust kaptam. Na de most már aludni kéne. *(A NŐ a fejét rázza.)* Ej, de sok gond van veled, hát nem szeretsz aludni, te jány, mi?

NŐ: Nem. Nem szeretek.

NAGYMAMA: Na. *(A NŐ csendben marad, félrenéz.)* Kicsikém, mi az?

NŐ: Álmodni nem. Nem szeretek. *(Nagyon lassan beszél, közben meredtem bámulja a takarót.)* Egy nőről szoktam álmodni. Magas, rövid hajú, kopogós cipőben jár, meg fekete táskában, aminek olyan fényes a csatja, meg látom, ahogy eszik, meg alszik, mama, ez a nő mindig csak alszik, fáradt és szomorú, morzsolgatja a kezét, mint a papa ha ideges, és tépkedi a papírt, meg egy nagy, fehér kádban ül és sír. Mama, én nem. Mama, asziszem, az én vagyok.

NAGYMAMA: Beszélsz itt butaságokat, aranyom! Hát hogy lennél te, amikor... Na várjál csak, add ide a kezedet. Igen, itt nem látok semmiféle ilyet, nézd meg, a tenyér nem hazudik, hosszú életed lesz, és boldog, és... Hadd nézzem csak meg jobban! Szorítsd ökölbe a kezed. Igen. Igen, egy, kettő, három, látod, három szép gyereked lesz, itt vannak a vonalak, látod? *(A NŐ belenéz a vonalakba, tényleg van ott három, megnyugszik, felsóhajt.)* Igen, hadd nézzem meg még jobban. *(A NŐ kezét a szájához emeli, és műfogaival harapdálni kezdi a karját, mintha kukoricát enne. A NŐ visít, a NAGYMAMA abbahagyja.)*

NŐ: Mama, egyél még kukoricát! *(A NAGYMAMA előről kezdi.)*

NAGYMAMA: Jaj, fáj már a karom kicsi szívem, jaj, ha felemelem. Most már aludj.

NŐ: De még ne!

NAGYMAMA: Kerekecske gombocska, erre szalad a nyulacska! *(Megcsiklandozza a NŐ nyakát.)* Most már aludjon a nyulacska! Holnap finomat készítek reggelire, jó?

NŐ: Jó. Akkor talán alszom.

2. SZOBAJELENET

(Sárga fény árasztja el a színpadot. A NŐ tizenhat éves, mellette a FIÚ fekszik. Dörömbölnek az ajtón. A NŐ feltápaszkodik, odamegy az ajtóhoz, az ANYA áll ott.)

ANYA: Siess! Gyerünk, haza kell mennie! Jön a mama!

NŐ: Hogy mi van?

ANYA: Jön a mama, és ha meglátja, hogy itt aludt, kikapunk! Gyerünk!

(A NŐ sietve odamegy az ágyhoz, keltegetni kezdi a FIÚt.)

NŐ: Ébredj, el kell menned! *(Rázza a fiú vállát, megcsókolja.)* Kelj már fel!

FIÚ: Mi? Mi az?

NŐ: Jön a mama!

FIÚ: Hogy ki?

NŐ: Hát a mama! Emlékszel rá? A múltkor hazazavart, mert benyúltál a hűtőbe. Előtte meg azt mondta neked, mikor engem kerestél, hogy nem lakom itt, és hogy rossz helyre csöngettél.

FIÚ: Ne már! Idejön?

NŐ: Ide! *(A FIÚ megtörli a szemét, fordul egyet, de fekve marad.)* Kelj már fel, nem érted? *(A NŐ rángatni kezdi a karjánál fogva.)* Gyerünk, húzzál már haza!

(Csengetés hallatszik, az előtérben kinyílik a bejárati ajtó, mocorgás, beszélgetés hangjai.)

NŐ: Itt van! Basszus, maradj itt! Öltözz fel! Még ma! *(Kimegy, beszélgetés. Pár perc múlva visszajön, a FIÚ addig felveszi a szétszórt ruhadarabokat. Vár.)*

NŐ: *(kezeiben a cipővel.)* Vedd fel gyorsan, gyerünk már! Jézus, elkezdett öltözni itt, pont az ajtó előtt, érted? Hogy ő most felveszi az otthonkáját, mindig, mindig ezt csinálja. És itt állt, majdnem bejött, de elálltam az útját. Anya meg néz rám, vigyorog. Basszus.

FIÚ: *(lábán a cipővel)* És most? *(A NŐ az ablak felé fordul, int a fejével.)* Hogy mi van?! Ugorjak ki az ablakon??

NŐ: Van jobb ötleted? *(A FIÚ a fejét vakargatja, aztán kinyitja az ablakot, kiül, habozik.)* Ne csináld már, az elsők lakunk! Ugorj már! *(A FIÚ mély levegőt vesz, és kiugrik az ablakon.)* Na látod! No para!

FIÚ HANGJA: Ja. Add már le a pulcsim, ott maradt az ágyon!

NŐ: Ne törődj már vele! Hé! Este!

(Bejön a NAGYMAMA, körbenéz, a NŐ becsukja az ablakot.)

NAGYMAMA: Magadban beszélsz? *(Közelebb megy és cinkosan odasúgja a NŐnek.)* Én is szoktam, hogy a papát idegesítssem. Mindig azt hiszi, hozzá beszélek, csak nem hallja. *(Kimennek.)*

3. SZOBAJELENET

(Kék fény. A NŐ huszonegy éves. Az ágyon hason fekszik a BARÁTNŐ, egy újságot lapozgat. A NŐ a szobában járkál, egy szál cigivel a kezében.)

BARÁTNŐ: Hallottad, hogy a Briginek gyereke van?

NŐ: Melyiknek?

BARÁTNŐ: A volt osztálytársunk Briginek. Éva mondta, találkozott vele a boltban, kábé fél éves a kölyök, most képzeld el! Az a csaj tizenegyedikben bejátszotta, hogy elájult, emlékszel?

NŐ: Jaja, ki is hívták hozzá a mentőket, vagy valami ilyesmi, nem?

BARÁTNŐ: Aha. De azt mondja, eléggé le van lakva a csaj. Kis szarosnak hívta a kölyköt, az meg ott ült a babakocsiban, és fújta a nyálbuborékokat. *(Megborzong.)* Nem tudnék huszonegy évesen gyereket szülni.

NŐ: *(nevet.)* De te alaptól nem is akarsz gyereket.

BARÁTNŐ: Nem hát! Nem való nekem. Nem vagyok az az anya-típus. *(Felsóhajt.)* Az az igazság, hogy rohadtul utálnám, ha egy kis szaros üvöltene a képembe egész álló nap. Meg honnan is tudnám, mit kezdjek vele, érted. Az anyám... Hát tudod.

NŐ: Igen. *(Hanyattfekszik mellé az ágyra.)* De azért te még lehetnél jó anya.

BARÁTNŐ: Talán. *(Tovább lapozgatja az újságot.)* Megint elkezdett hívogatni.

NŐ: *(A BARÁTNŐ felé fordul.)* Ne már! Most meg mi a francot akar?

BARÁTNŐ: Hát mit? Pénzt, gondolom. Mindig azt akar, aztán eltűnik évekre, vagy amíg el nem fogy a léje. Mindig ezt mondja, lé. Lé kéne, kicsikém, kislányom, nem tudnál adni? Visszafizetem, ígérem. Blabla, mindig ugyanazzal jön. Hogy megváltozott, rendes lakást bérel satöbbi, találkozunk gyakrabban. Aztán volt nincs. *(Csend, közben elveszi a NŐ kezéből a füves cigit, szív belőle. Miközben fújja ki a füstöt, folytatja.)* Nem értem, mi a francot gondolok róla, mert basszus, milyen ember az, aki elhagyja a saját családját, a két gyerekét, érted, és eltűnik évekre.

NŐ: Te nem vagy olyan.

BARÁTNŐ: Tudom.

NŐ: Az öcsédet nem keresi?

BARÁTNŐ: Már nem. Ő keményebb, mint én. Egyszer adott neki pénzt, többször nem. Azt mondja, ne érdekeljen, ő már senki nekünk. Gyűlöli.

NŐ: Nem csodálom. Mennyire különböztök, pedig nagyon hasonlítotok az öcséddel.

BARÁTNŐ: Ja. Ha fiú lennék, tuti olyan lennék, mint ő. Csak kicsit rondább.

NŐ: Rondább? *(Hangosan felnevet.)*

BARÁTNŐ: Igen, nagyobb a fülem és az orrom.

NŐ: Én macsó lennék, az tuti.

BARÁTNŐ: *(Elgondolkozva.)* Azért lennék egy napra pasi. Sosem tudtam állva pisilni, pedig próbáltam. Egy lányt ismertem, aki tudott állva, még harmadikban. Bementünk mind lányok az osztályból, vagy tizenöten, és végignéztük, ahogy az egyik végében állva pisilt. Nekem nem ment soha. Meg azért megdugnék valakit, tuti kanos lennék. Azt olvastam valahol, hogy egy férfi naponta többezerszer gondol a szexre.

NŐ: Ja. Mondjuk, nem lehet könnyű. *(Felül, mintha fekvőtámaszt csinálna, térde az ágyon.)* Így végig. Rohadt fárasztó!

BARÁTNŐ: Hülyéskedsz? Én lennék alul. De azért valljuk be: rohadt jó érzés nőnek lenni!

4. SZOBAJELENET

(Piros világítás, az ágyban a FÉRFI fekszik alsógatyában, a NŐ huszonhét éves, az ágy végén törökülésben ül fehérneműben, testápolóval keni a lábát.)

FÉRFI: Mi ez?

NŐ: Orgona. *(A FÉRFI megcsiklandozza a nő talpát.)* Na, ne csináld! *(A FÉRFI egy pillanatra abbahagyja, aztán újra megcsiklandozza, de most már nem hagyja abba, a nő nevet, lerúgja az ágyról a testápolót.)* Nehe...hagyd...már...ne...elég! Na... Narancs! *(A Férfi a jelszót hallva, abbahagyja. A Nő odabújik a Férfihoz.)*

FÉRFI: *(Beleszagol a hajába.)* Nem értem, minek kensz magadra ilyen sok kenceficét, sokkal jobban szeretem az igazi szagodat.

NŐ: Szagomat? Szóval bűdös vagyok?

FÉRFI: Olyan te-illatod van. Kurva jó. *(Eltelik pár pillanat.)* Mondjuk, az izzadságszagod is szeretem.

NŐ: *(Felháborodottan felül, a férfit néz.)* Mi van? Mikor volt izzadságszagom?

FÉRFI: Mindig az van, és mindig telipukizod az ágyat is, szörnyű!

NŐ: Mi?! *(Lovagló ülésben felül a férfi derekára, birkózni kezdenek.)* Vond vissza!

FÉRFI: *(Nevetve)* Pedig egész éjjel pukizol, bebüdösíted a szobát, és még aludni sem tudok tőled!

NŐ: *(Abbahagyja a játékot)* Te is bűdös vagy ám, a szájszagod, mint egy hajléktalan alkoholistanak, meg még a lábad is, ha lehetne, kitenném szellőzni az erkélyre!

FÉRFI: Igen? Akkor gyere ide! *(Újra birkózni kezdenek, a FÉRFI leteperi a NŐt.)* Neked van a világon a legjobb illatod. *(Mélyen beleszagol a nyakába, megcsókolja az arcát.)* Puszi-eső! *(Puszilgatni kezdi az arcát, a haját, a nyakát, a vállait.)*

NŐ: Neked viszont tényleg bűdös a szád! Ne, ne! Vicceltem, gyere vissza! *(Maga mellé húzza a FÉRFIt. Csendben fekszenek, eltelik egy perc. A FÉRFI megsimogatja a hasát.)* Rosszul vagy?

FÉRFI: Mit tettél te abba a tejbegrízbe?

NŐ: Most komolyan? Hát láttad!

FÉRFI: Ja, de nem gondoltam, hogy az első éjszakán az új lakásban kinyírsz.

NŐ: Ne már! Most csináltam először.

FÉRFI: Tudom. Ezért telefonáltál anyáddal egy órát. *(Utánozza a NŐ hangját.)* Jaj, anya, én ezt nem tudom, de most mennyi kell bele, érzésre, kösz, anya, ne már.

NŐ: *(Először felháborodik, felül, majd lenyugszik, és visszafekszik a FÉRFI mellé.)* Oké, akkor legközelebb te főzöl, jó lesz?

FÉRFI: *(Szorosan megöleli a NŐt, és engesztelő hangon mondja.)* Nem, nem, fini volt, tényleg!

5. SZOBAJELENET

(Elsötétedik a színház, aztán lassan szürkülni kezd. A NŐ harminc éves. Fekszik az ágyban betakarózva, bejön a FÉRFI, halkan odasétál az ágyhoz, megsimogatja, a NŐ nem ébred fel. A FÉRFI kimegy. A NŐ lassan felkel, benyúl a takaró alá, elővesz egy papírt. Olvasni kezdi. Halkan sír, néha meg-megrázkódik. Leteszi a papírt, meredten néz maga elé.)

NŐ: Meddő. Steril. Nem alkalmas. Meddő. Meddő. Meddő. Ha sokat mondom, lehet, elveszti az értelmét. Mint a párna. Párnapárpárnapárpárnapárna. Meddő. Meddőmeddőmeddőmeddő. Nem. Jól vagy? Ezt kérdezik. Mindenki ezt kérdezi. Jól vagyok. Jól? Jóljóljóljól. Meddőn. Csináljunk gyereket, ezt, így, az egyik szombat estén. Csináljunk gyereket. Ideje. Ideje? Azt mondd, ideje? Azt mondta: igen, ideje. Mindennek eljön az ideje. Mint a kukásautónak? Igen, mint a kukásautónak. Az a sok felesleges vér. Meddő. Meddőmeddőmeddőmeddő. Hogy vagy? Meddőn jól. *(Felkel, kimegy a vécére, aztán pár másodperc múlva visszajön.)* Nem,

még mindig nem tudok állva pisilni. *(Járkál a szobában, motyog.)* Nem. Hogy vagy? Nő vagyok. Nő? Meddő. Nő? Jól vagyok. *(Bejön a FÉRFI, leül az ágyra a nézőkkel szemben, a NŐ tovább járkál.)*

FÉRFI: *(Megpróbálja megfogni a NŐ kezét, de ő lerázza magáról.)* Kérlek! *(A NŐ járkál tovább.)* Nyugodj meg, majd kitalálunk valamit, tudod. Nem változott semmi. Majd. Majd lesz valahogy. *(A NŐ nem néz rá, a FÉRFI még egyszer átolvassa a papírt. Nem néz rá, úgy mondja.)* Azért nő maradtál. *(A NŐ megtorpan, aztán a fürdőszobába sétál. A FÉRFI még mindig a papírt nézi. A NŐ kijön, megáll a fürdőszoba ajtajában. Kezében borotvapenge.)*

NŐ: Vér. Meddő.

MICHEL BLAZY FORÉT DE BALAIS FÖLD PAVILON

JANÁKY MARIANNA

a partra

(VERSES ELBESZÉLÉS, I. RÉSZ)

ebéd után az asztalnál bajuszt kezdtem rajzolni a nőkre,
utána az újsággal kergettem a macskát,
hogy azonnal köpje ki azt, ami a szájában van.
a lányom elment a nagymamájához gazolni.
ezért gyantázta le a lábát?
örült nagyon, mert a suliban nem órabért kap,
én a gyárban igen,
de nem panaszkodom,
még célozgatnak a férfiak.
ma is kettő negyvenes: elkísérhetnénk a hölgyeket?
a bőröm szép, akár a lányomé,
jöllehet minden irányban kitöltöm a rendelkezésre bocsátott teret.
de nem szégyellem, bár tegnap a nyelvem hasonlított
egy szelet eperhez, amikor a tangáján a lyukakat öltöttem.
ráadásul az apja is eszembe jutott,
letépné róla ezt, a lába közé ékelődő cafatot.
persze hogy elhagytam!
a fenekemre azt mondta,
olyan mint a nagymama búbosa.
kemence a seggelyuka!
sokat sírtam ugyan, és a macska
feküdt velem a paplan alatt,
de a rántott tököt se szerette,
persze hogy elhagytam.
a hús kellett volna neki,
amikor kettesben maradtunk
egyszer „tökpanírozást” akart játszani.
nem mentem bele, hisz hamar kiderült,
ő se tudja igazán, hogy az mi

a macska most hempergőzik a kosárban,
én írok, mint régen unalmamban,

szaporodnak ákombákomjaim, sári tanítónőnek
öt gyereke született, tudtam meg a harmincéves találkozózn.
tegnap kimentem a partra, a tiszta háta reszketett,
akár az enyém, amikor a volt férjem,
a második találkozáskor gyufából kirakta a kocsmá asztalán a nevem,
majd házat csinált belőle.
utána minden nap kijártunk a laposra.
horgászni, nem szerettem annyira,
megfogni a kukacot, de érte élveztem is.
ő meg sok halat fogott.
később a nünimat nem voltam hajlandó.
megszáradt rajta a. mutatott az övére.
pikkelyes, mint a hal, hogy legyen így angolna? kérdezte,
majd utána még egyszer, de nem voltam hajlandó.
tizennégy év múlva a lányunk ott lenni csupasz volt, mint születésekor.
nem apásan szültünk. pistának mindig rossz a gyomra,
én meg örültem, hogy nem látja a meztelen nünimat,
de hat hét múlva már mindkettőnknek viszkedett a borostája. egyszer valamikor
megkérdezte, miért vagyok akkor vele.
hallgattam, mert nem tudtam, de utána jobban és tovább szeretett. úgy is!
kurvára nem értettem. különben
nem haragszom rá.
itt hagyott nekünk mindent.
a zimmermädchenjével meg majd él, ahogy.
tőlem kitakaríthatja akár a seggelyukát!
a macska is kurva.
most hozzám dörgölődzik,
előtte mindig az ő ölébe ült.
nem volt rossz hely, az biztos,
mert pista nagyon férfi (volt) úgy.
de úgy, mint ahogy a pisztoly pisztoly,
igazán csak egy célra jó.
skálázásnak hívta, amikor én.
azt szerettem. és általánosban az énekkart.
bár mindig épp a dallas alatt.
és szandink olyankor még soha nem aludt.
néha írtam fejben verseket. a szakközépbe
jártam, amikor anyám azt mondta:
nőköltők nincsenek. tanultál egyről is? hát,
azért én beküldtem a népszabadsághoz párat.
meg is jelent. emlékszem, a bélyegen babits mihály képe

nem tetszett a bajusz miatt. a verse se
a suliban. nem értettem, anyámnak bejött az a szőrös fickó,
akivel csak elment. de itt hagyott
nekem mindent: a ruháit, a lakást, a bútorokat.
nem panaszkodom. még búcsúzáskor
azt is mondta a szia után: ne felejts el
írni, de címet nem tudott.
harminchét volt, én tizenhat.
mostanában úgy érzem:
a magány a tízemeletesnél is nagyobb.
ezért megyek el?, edgar
talált rám a társskeresőn.
ötvenhatos szülők fia.
már az első randin utazásra hívtak pillantásai.
szandi még nem tudja,
itt hagyok mindent neki:
a lakást, a bútorokat, az új hűtőt meg a ruháim,
a kedvenc bársonynadrágom is, amit a cigivel egy bulin kiégetett.
akkor akart elköltözni. csomagolt, kapott egy taslit, félrészenen térdre esett.
téli cucc floridában különben se kell,
természetesen, nem vagyok hülye,
nyáron kirepültem, hogy szétnézzek,
meg hát, a puding próbája az evés.
alig kaptam levegőt, amikor
kiléptem a repülőtérről.
mély pára, sötétlő hőség, edgar
elvitt mindenhová. csak kapkodtam a fejem
az all you can eat étteremben. a „föld gyümölcsei” színes hegyek,
levesek, sülték, körítések, édességek, mint égen a csillag,
az üvegfalán át számoltuk őket.
lassan egyél, hogy több férjen!, mondta,
eufórikus állapotba kerültem.
pár nap múlva az üdvhadsereg boltjában
a vacsora árért két báli ruhát vettem.
majd szandi szalagavatójára!, feleltem.
másnap a múzeumban is kikerekedett a szeme:
thomas edison and henry ford's winter estates in fort myers
ez a pasi mennyi mindent feltalált!
a hektárnyi parkban életemben először láttam kolbászfát.
éjszaka a két hálószobás lakásban aztán lett saját kolbászfám,
és én is felfedeztem valamit.

kaparásztam is utána minden nap a borotvát
puncim körül, és magyarosan főztem neki.
olyan szép minden, mint szeged, jutott eszembe
egyik reggel, és akkor valami repülőre szállt belőlem.
hidd el, hogy szeretlek, tettem álmomban puncimra a kezem.

a macska elaludt a kosárban.
megette mind a reszelt májat, miután lányoméék elmentek.
a bőrdöngők hallgattak, majdnem kidurrantak, alig fértek az előszobában.
becsomagoltál mindent?
be. ne felejts el
írni, szia.
szia.
szandi úgy örült, mint az örökbe fogadott gyerek az új szüleinek.
szívogatta alsó ajkát,
ahogy anya is szokta. sokszor meghalt gyerekkoromban.
ment apa után.
a sötétség talpa az évek alatt egyre összébb nyomta a földhányást.
tegnap szandi a szkájpön azt mondta:
anya, kint maradok. nem baj?
különben te félrebaszol szerintem az irodalommal.
szerintem meg ő edgarral,
bár pár hete tényleg inkább verseket kanalizok, mint a forró húslevest.
azt az apja is nagyon szerette.
nem mosott fogat este, mert állítólag akkor jobban érezte az ízeket,
én meg kimentem az erkélyre.
a sörszagot most is érzem, itt maradt velem a don huán
alkohol. még megkéri anyajegyes kezem.
elmentem szűrésre.
rákos voltam, fogytam.
képzelgéseim integettek, amikor kiderült, hogy szandi tényleg beteg.
asztmás. nem meri kimondani, amit szeretne,
állította barátnőm az orvos helyett.
anya meg biztosan tudta: kinövi, mint a ruháit.
most jó dolga van, még mindig süt, főz, takarít,
néha ad kölcsön nekem is,
bár a pinceszájú barátja mindent gyorsan eltakarít.
és azóta még inkább mindene szandi.
nyolcévesen írt egy verset neki:
Nagyi
A parkba egy virágot letéptem.

Mi a neve kérdeztem.

Százszorszép felelted.

Te ezerszerszebb.

tudod, amikor lementünk sétálni...

elmesélte százszor a történetet. én vasárnaponként a héten történeteket.

bólogat. szájában a mogyorók eltűnnek gyorsan.

össze kellett volna törnöm a mogyoróit az első éjszaka!

floridaszáj sarkán csillogott a múlt meg a barátja.

pár hete elhagyta. anya is

volt amerikában. valamikor, huszonvalahány éve.

ötvenhatban mentek ki, nem fogtak fegyvert,

elmesélte százszor ezt is, egyre többször mostanában

hazajönnek testvérei, de szandit nem vitték ki.

bébiszitter vigyáz a gyerekekre, megengedhetjük.

a halászcárdában a híd lábánál

én se rendeltem túrós csuszát a halászlé után,

pedig a füstölt szalonna ott ült ikszedikként az asztalnál.

egy darab marhahúsba belenyomtam a tablettát,

és összenyomtam a pofáját.

alig tudta lenyelni, aztán nyávogva elterült, mint fejem alatt a kispárna.

az állatorvos írta ki.

szerintem hiányolta szandit. aki már nincs, könnyebb szeretni.

edgar bezzeg őt elvitte a butterfly worldbe is.

sok ezer pillangó közé az enyémet.

a fényképeken hálószerű ruhában

fákon, bokrokon,

virágokon, leveleken

ide-oda

repkedett.

felszállt

az aszfaltról,

edgar kezére ült,

majd a vállára szállt,

pálcika lábaival

topogott kicsit,

újra elszállt,

az etetőtálba a banánra,

majd egy felhő eltakarta.

azt már nem láttam, hogy a mocsárba esett

papucsát hogyan mosta le,

és edgarral egymást ők a zuhany alatt ketten,
 de az biztos, hogy egyformán mentek, mint egy kacsa
 vagy pelikán kifelé csámpázva. sokszor megnéztem a videót.
 a skype-on szandi másnap is oda meg vissza volt:
 látod, a dróton bicikliző papagájjal fotózkodom,
 és itt pandamaci-képű a telihold, nincs négyökrös szekér!
 az egy cabrio!, mondja edgar.
 ugye nem baj, anya,
 hogy beleszerettem.
 ezt már mail-ben írta.
 én pedig megünnepeltem a születésnapotokat, válaszoltam.
 gerda pástétomján két gyertya égett, a tiéden húsz lett volna.
 edgar ötvenedik születésnapján partit tartottak.
 szép volt a tűzijáték, de féltem, hogy történik vele valami.
 másnapra különben minden hal megdöglött,
 az akváriumba valaki whiskyt öntött,
 de boldog vagyok,
 gyereünk lesz!
 a faszba is! ilyen hülye nem lehetsz!,
 válaszolt levelemre (volt) férjem.
 öt éve nem látták egymást szandival.
 kiengedted azzal a fasszal? és tízhetes terhes?
 talpakat masszíroz? buzi? ekkora hülye nem lehetsz!
 most jó lennék ugye? menj ki, és hozd haza te! ismered a környéket!
 de méhen kívüli terhesség volt.
 szandimba szerelmes lett egy ápoló.
 ott hagyok edgarnak mindent,
 a félvér gyerekek pedig a legszebbek!
 néger?
 nem, fekete. így mondjuk itt, felelte szandi, és végre újra láttam.
 szőke hajában vibráló rózsaszín pillangó.
 majd viszek neked is, ha hazamegyek. joe vette!
 akinek a feje reklámba illő volt. igaz,
 csak néha láttam, amikor a kamerába futólag belemosolygott.
 cigány.
 nem. fekete.
 az ugyanaz!, döntött anya vasárnap, és szipogott:
 ide nem kell, hogy eljöjjön!
 elővett egy papír zsebkendőt.
 vagy jöjjön! nem akarom megbántani szandit.
 majd cipelem belül, úgyse élek már sokáig.

a macska átfordult a másik oldalára.
nem depressziós, ha ilyen jól alszik, gondoltam.
a hőség közben már levetkőzött, jött az éjszaka.
két év múlva szandi a kis unokámmal
állt ferihegyen. a por a levegőben.
istenem de gyönyörű! de szépek vagytok!
anya, tisztába kell tennem, azért sír. menjünk, fizetem a taxit!
reszketett a fáradtság, de szandi azért mondta, mondta:
joe garage sale-re is elvitt! hogy mennyi mindent összevásároltunk, ha tudnád!
soha, soha ilyen boldog nem voltam!
dehogy, anya! nem bunkó! olyan mintha főiskolát végzett volna,
a fotókon láttad, milyen gyönyörű.
magas, akrobatikus, ráadásul katolikus.
nem igaz, hogy szaguk van!
különben harmincadik születésnapjára a neten a kedvenc parfümjét rendeltem meg,
az angol meg szuperül megy.
pénztáros leszek az edison múzeumban,
így, hogy már a zöld kártyát megkaptam.
igen, jó, hogy a közzétét végeztem el én is, mint ti apával.
igen, az anyja segített, ja
és mostanában ő visz el szombaton garage sale-re.
te nem voltál. fillérekért, ja, centekért kurva
jó dolgokat veszünk! kár, hogy nincs vasárnap.
olyankor kint, aki számított valamit,
templomba megy. szandim is
visszament fekete templomához a kicsivel.

mostanában gyakran a monitor előtt alszik a macska. hülye
egy helyzet, bár velem is előfordult már.
az időeltolódás...
szia,
szia, végre! meséltem ricsiről,
édes, nagyon jó pasi, és azóta nincs a társkeresőn,
de nem találkozom vele!
helyes! túl fiatal hozzád!
hozzád meg edgar volt túl öreg!
vége is lett!
van egy szomorú hírem:
megdöglött a macska.
napok óta esett, nagyanyáddal
temettük el.

tartotta az ernyőt fölöttem.
a szél az esőből ostort készített.
gerda élt hét évet. vakondfejét kidugta az est.
jaj, anya már megint írsz?! mi lesz így veled?

az utódmacska gerdi lett. hét hetes,
pamacspofa imádott rögtön. a volt férjem
szerezte: kurva nyálas a szöveged.
tényleg ezt is valahová beküldted?
ha megjelenik, letagadom, hogy ismerlek,
robbantott fel búcsúzásakor szavaival az üzletben.
emlékeim paplanját már délután magamra húztam,
előtte nézegettem a fotóinkat. emlékturka.
karácsonyéjjel az utcán

szent
jános
bog
...ár

sújt
ás
mindenhol. házakon, fákon, arcokon,
de a reggel kinyitotta az ablakot.
2000 dollár hiányzott, felfüggesztettek az állásomból,
sírt szandival a több ezer kilométer.
nem lesz nyomozás, rendőrség, bíróság, ha pár napon belül visszafizetjük.
kérj azoktól, akik tolvajnak neveltek!, ordított a szemét niggerje!
tudtam előre! nem mondhatod, hogy nem!,
sírt anya is a fülembe, amikor megtöröltem.
vézna testén a zuhanyrózsa alatt a szék lábait széttárta.
a halálnak fogok lefeküdni úgyis hamarosan!
szandi meg mit akar itthon azzal az amerikai kölyökkel?
tudtam előre! nem mondhatod, hogy nem!,
ordítottunk pistával a mobilba egyszerre,
de aztán ő is adott bele.
szandink hazajött.
joe lemondott a gyerekről:
nem kell.
nem kell asszony- és gyerektartást fizetnie.

gerdi elaludt, végre köztünk.
reggel korán pista rántottát készített, én összeszedtem a papír zsebkendőket,
és az alom helyett fekete csibénk alatt cseréltem lepedőt.

egy óra se telt el, a macska hátát felborzolta tüsszögött.
ti összefeküdtetek? nagymama tudja ezt?, húzta le szandi rólunk a vizes lepedőt.
szájában megsavanyodott a csodálkozás.
kirohant, én meg túvel kipukkasztottam a vízhólyagot pista talpán.
utálsz?, kérdeztem szandit este.
épp szoptatott.
a szerelmetek, mondta, nevetett.
az apja akkor ért haza.
kinyitotta az ajtót,
fejét bedugta: a hárememnek!
virágzsonglőr. szájában cserélgette a rózsákat,
mi a nevetést szandival.
másnap elmentem anyához.
szandi hívott?
kellett volna?
az edzőteremben a kétség evezőpadozott,
de a remény mellizmot erősített velem.
kiderült, hogy fekete csibénk lyukas szívvel született.
sokszor önmagától gyógyuló fejlődési rendellenesség,
tájékoztattott egy hét múlva a szívspecialista orvos.
hiába beszéltem meg mindent szandival,
egy este bevallotta, hogy még mindig szereti joe-t és joe is őt.
eljönne. talpmasszörnek nem kell beszélni magyar.
tőlem!
engem akkor soha többé nem láttok!, csapta földre apja az újságot.
ekkor jutott eszembe viktor.
az egyetemi kolesz november 7-i bulijában úgy csapott le rám, mint a villám:
azt hittem, hogy orosz vagy!
gum, lenin, húsos pirog, hosszú sor.
a -20 fokban a mauzóleum bejáratánál letört egy jégcsapot.
szopogatta, nyalogatta, számba tette:
ti tőzse!
nyet.
nem végeztem el az egyetemet.
pista önérzete már akkor is ágaskodott szegeden,
pedig csak én tudtam, hogy szandink már útban.
petro dvarec, puskinó,
tarkovszkij filmje a zerkalo,
lelkiismeretfurdalás-terhes csók,
tükröm-tükröm
nem mondta ki az érezhető.

BALÁZS F. ATTILA

villamossal jön a részeg hajnal

szavaid koppannak merev ingerküszöbömön
mint bogarak a gépkocsi szélvédőjén
szétmázolom ha nem állok meg

amikor megnevezed a lombot
a felhőt
a fára tekeredő kígyót
bezárod a versbe
melyben cunami
jégeső
földcsuszamlás pusztít

és az utolsó sor mögött
felfedezed
a sebtében elrejtett hullát

fekete varjak köröznek
szemük ezernyi pislákoló csillag
az első villamossal jön
a részeg hajnal

FERENCZ ORSOLYA

Páfrány, odaút

Megtanulok úgy beszélni,
mintha egy erdő előtt állnék.
Ugyanolyan sűrű a levegő,
mint az alig lebbenő levelek és cserjék közt,
egymás takarásában a törzsek
mozdulatlanok és figyelmesek.
Amikor én is páfrány vagyok,
ingóvirág bukkan elő mellettem.
A szél ingatja a fejét elém,
én ugyanazzal a széllal a falnak fordulok.
Nem veszem észre,
hogyan kiszakadok a puha talajból,
és utánam az ösvényre
repedésekkel teli aszfaltkéreg nő.
Magamnak kell vizet keresnem.
Egyre mélyebb kútba szállok alá,
hogyan lent az arc újra élessé váljék,
és kavicsként kezdjen el derengeni.
Tengeri növénné változtam,
azzá a szervetlen anyaggá,
amelyen át a fák gyökerei lélegeznek,
és figyelnek.

Léggökök, visszaút

1.
A város keleti oldalán lehet elérni
a felásott részig,
ahonnét kiemelték a fát,
amitől otthonosabb volt a sötét.
A növények éjszakája a legintenzívebb,

ilyenkor könnyű közékük kerülni,
felkiáltani a zöld ágakhoz.
Három hídon megyek át,
előbb sínek fölött, szél és eső,
aztán sziget fölött, por és fény,
majd az oroszlánok között,
innen egy kanálnyi sötétet szórok szét.
A torkomban a félhangok juttatnak el
a híd feléig, mint valami légyökörek.

2.

Útközben feljegyeztem a sóstavakat,
lebegésre, van több kisebb,
és egy nagyobb is belőlük.
A hótakarónál csak hajszálakra
akadtam az egyes ágakban,
beljebb a fák kámforos rajzolatára.
Láttam a hagymakötegeket
a szerpentinre érve,
utánuk a gyár négy betongúláját.
Már nem füstöltek rég,
de vitt a tetejükre vaslétra.
Az ökörfejú póznáknak
volt harmadik szeme,
mert az indiai szentületből valók,
és a bádgcirádás toronyhoz vezetnek.
A templomkapu
rögtön a mezőre nyílik.

3.

Érkezéskor három arcod lett,
mint annak a rézsodronyos szobornak,
melynek lábfeje örökre a levegőben maradt.
A légyökörek ropogni kezdenek,
és a csigolyák zipzárja lassan nyílik szét.
A fejeknek viszont nem kell ledőlniük:
hárman vannak, és tudják,
mindig jó, ha van a másik.

KÜRTI LÁSZLÓ

az ingyenc szonettje

huszonhetedik év táján kezd el
a nőké. elsőnek el-ellilul, majd
végleg sötét lesz, *akár a néger
seggibe*. pedig a fenéklyukak

lehetnének mindhalálíg rózsaszínűek,
(az most mindegy, hogy aszva
vagy aszatlanul) mert a rózsza színe,
bármit is jelent, mégsem garancia

kertszagú szerelemre, bitang
találékonyagra. nőink, akár
a fenéklyukaik, pulzálnak,

szorongatnak. és kiszorítanak
életükből, ha nem vagy elég vagy
ha nem vagy eléggé mélyen benne.

OSZTRÁK PAVILON ERWIN WURM INSTALLÁCIÓJA (RÉSZLET)

NAGY ZOPÁN

Fragmentumok, szöveg-roncsok

(AZ ÉN, ÉN-Ő/Ő-ÉN, NEM-ÉN ÉS ÉN CIKLUSBÓL)

vérköpés közben
a mosdó nedves
árnyék-tükrében
szivárványt láttam

...

szivárványt hánytam
nedveim mosdatása
tegnapok kimosása
vér-fröccse közben

...

a tükörben pedig volt, ami volt: jelenés-rája,
és ön-rémkép foltban szertefoszló köhögés-pára

...

Ám, mögötte, a zárt szemhéj
alatti tájban: óriási Lény
hevert. Megcsúsztatott a vér-
es lucsokban s mint zúzott edény:

föl volt hasítva a gyomra.
(A belein laska-gomba...)

A borzas hason lévő hosszú
résből vörös bioszövet-szálú
csomók álltak ki, recés csövek,
sötét fémbetétek, vezetékek...

*

Pelevin üzenőfalára (is):

„És ha lecsupaszítjuk a világunkról az összes Manitut, hallucináló
termeszeket látunk, akik a kőmobiljaikban dolgoznak, és ha
kitépjük az összes Manitu-csápot
a fejből, meglátjuk a bomló fehérjesejteket, melyek lázasan
termelik az egyik agyi narkotikumot a másik után, hogy
megfelelkezhesenek a közeledő szétesésről.” –

Gondolta egy megkeseredett diszkurszmonger,
akinek közeli ősei az egyházi celluloid-égetők
szektájába tartoztak, és Manitu monitorainak
fény-függése ellenére is ateisták voltak...

*

Fekete Lyuk. „Akkreciós” korong.
Szuprafizikus ikonok az éjben.

Narancs-vörös égés-foltot
s albínó-kék líra csont-fényt
ránt mélyen magába
a Kozmosz
fekete vattája:

mélyen ránt magába
fluor-fényű finom-csontot
s magnetikus higany-reményt
a Kozmosz
fekete vattája...

TORNAI JÓZSEF

Túl a végén és kezdetén

Vénség vagyok. Nem szégyellem,
fekete hold áll felettem.

A Nap hallgat vörhenyősen,
mint barátok messze tőlem.

Elmentek mindnyájan földnek,
csontváz-zene tör fel csöndet.

Nincs sanyarúbb síri lombnál,
kutyák raja tutul, szaglál,

mindnek fáj az eltűnt gazda,
az érthetetlen ugatja.

Virág, ember, madárpárok,
burjánzó halált kívánok.

Hajtom fejem új járomba,
másik lényként élni újra.

Mindegy: gaz vagy hegykúp leszek,
ahogy járnak évezredek.

Csillagpor lehet belőlem,
most csak itt fekszem erőtlen.

Mind, ki egyszer megszületett,
változás-hullámon lebeg.

Csak az Én, az ős-ifjú Én
van túl a végén, kezdetén.

PAYER IMRE

Ezidőben vonjunk mérleget

Felkelt az új nap ablak négyszögében.
Kéne egy kert, idilli védelem
– mondom magamban még az ágyban –,
átlátni végig számított teren,
hol régi módra, egészvilágképpen
nézném képletként, égi számtan,
egy makrokozmoszá csodáltan
zárt végtelenben szelíd hódítással
diadalt érni üdén, nargilés
beszéddel, amelynek a jele és
hatalma harc nélkül ég-földi, rám vall,
megsegít hűsen boldogsággal.
Édenzöld lombfüzérből,
mialatt az idő körben ragyog,
akár számjel – azúregészből,
úgy érkezzék a szó – vagyok!

Embert pulzáló géphang.
Már kinn, a városban, vak nyomulás
préselt levegőtlen közegben
a legaljasabb taposás.
Nem értelem. Zsigertank.
Hol a szellem a fegyelemben?
Ha ma megjelenne Isten Fia, (fellebben
a lét), Őt szélhámosnak tartanák.
Nem akarja, hogy megváltsák – falánk
az ember, belesüpped megszokásba, s ebben
pilinkél picinyég. Magától szeppen,
azután orvul gyilkol – képernyő az ég –,
az összetartás alapja a kudarc.
Szétkatyvaszott a név,
elmosódott és szétmálott az arc,
bosszú tart egybe, nem a szeretet a rév.

Felsuvadt a nap, de nem lehetek
 fényesebb szemű, hát bazsalgok.
 Mit tegyek? Álljak félre? Öljek?
 Feküdjek, mint a holt vizek? Kitartok.
 Mindegy. Minden út lezárva. Tömött telek.
 Csollák gondolatból ömölhet,
 vak tettből hogy születne szó – öröknek?
 Világtalan. Tágult pupilla.
 Vakító szemfehérje.
 Úrbe olvad a széle.
 Magára hagyott, üres villa.
 A falára üres ábrákkal írva.
 Ha ölnék, a gyilkosok rám hazudnák: a bűn!
 Nem tudnék harcolni, élni tovább.
 A halálos derűn
 bénultan lengene a kar, a láb.

Lement a nap, vége a körnek.
 Ez adatott, ezidőben vonjunk mérleget.
 Az abortált szó nem akarhat,
 a végeláthatatlan sivatagnak
 adódik válasza visszhangja, feledett,
 ami maradt, a megrohadt keret.
 Áhítatlan példaszerűn:
 elevenen rohasztanak kicsi gazok.
 Szabadság maszkjában velünk,
 nélkülünk osztódnak éjjelek, nappalok.

DEMUS GÁBOR

így, utólag sincs benne semmi hősie

vagy bátor, valami mégis, ha mai fejjel
végigpillantok a tortúrán.

először is, vidéki kiskamaszként nem ismertem
ki magam a fővárosban, ennek
ellenére (épp emiatt is?) csatangoltam a tanórák
után, találomra fölszálltam trolikra, buszokra, hosszan
bámulgathattam, csatakos, novemberi napok
voltak, csak a végállomásoktól fordulva
kellett már vigyázni azokra a megállókra, melyek ágainál
eltértem a kollégiumig vivő vonaltól.

egyszer egy hatalmas bohócfej, s valami iszonyat
régről földerengett, de a *nagycirkuszba*
nem mertem bemenni. nem tudom,
mi vitt rá a fürdőre. honnan
volt pénzem (biztosan kérték a diákigazolványt), honnan volt
úszónadrágom (béreltem vagy vittem?), hová raktam,
hol őriztem az öltözőszekrény bilétáját, tébláboltam-e,
amint a tusolót kerestem, milyen volt az első
belemártózás, milyen
a benti, s milyen a *kastély* kinti, fagyban is üzemelő
medencéibe, s miként
figyeltem az *időre* (mert pontosan kellett
visszaérni), mikortól nyugtalanított
a készülődés? csak feltételezhetem
hogy ezek, az egy-egy ismeretlen fürdőbe lépve ma is
rám nyíló kérdések akkor is szorongattak,
és éppúgy

összesültek – persze a hajdan nyers szorongás a leülepedett
tapasztalatok rétegein át mára inkább késztet,
zsibongó izgalom. a *széchényiből* az maradt
meg, ami egy katonának

az ostromból: semmi, az ernyedés (egy föllélegző városban), a túl könnyű alkar, mellyel tapadsz a medence pereméhez, a gőzbe vont sakktáblák, a helybéliek fesztelen szövegelése, a korai este, a lámpák párától s a párába vesző hótól gomolygó udvara. a szaunában egy napról napra küzdő atléta fekvőtámaszozik, mert „*az ekkora meleg jobban égeti*

a zsírt”. melyből rajtam akkorra már bántott, hogy sok volt. miatta egyre inkább – a leghőbb emlék, ama feszes, fiúsrá nyírt, szőkeségéhez tengerszíndresszes nő. aki újra és újra (szintén) egyedül, s aki napok után maga már erősebben vonzott oda mint bármi, a sístergő kova, a karom hogy mégsem rántom el majd, ha a szauna összezsúfolna, s hosszú pillanatig hozzáér.

ARGENTIN PAVILON CLAUDIA FONTES THE HORSE PROBLEM

VÁRNAGY MÁRTA

Látómező

(Pest)

Az irány változása elhanyagolható
tavaszi napéjegyenlőség idején.
Mi az idő, kérdi a sejt, és meghal.
Elviszi szaporodása titkát a fehérzajon túlra, ahol
nincs ősbizalom semmilyen újjászületésben.

(a Csikágó)

Előre köszönnek a piacon. A közös
képviselő telefonál, lennék-e felügyelő bizottsági tag, úgymint
régi lakó, és vágjam már le a
vadszőlőmet a falról, ez nem magán-
ház, vigyem a növényeimet a francba.

Vak bagoly vagyok. Régi tolltartót festek
minden este.

WALTHER VON DER VOGELWEIDE

Az emberek közt olyan finoman

BI DEN LIUTEN NIEMAN HAT

Az emberek közt olyan finoman
senki sem próbál örömhöz jutni mint én
ha a gyötrő vágy megrohan
jókedvet színlelek vigasztalom magamat őszintén
de gyakran magamat is félrevezettem
ha a világnak örömet füllentettem
mégis azt mondom jól tettem port hintvén.

Sajnos le kell mondanom
sok örömről amit régen átéltem
de a lemondás miatt fájdalom
ha már nem hiszem azt amit valaha véltem?
azt sem tudom mi a gyönyör
vágyról tudok amely gyötör
átkozott legyen a szenvedélyem!

Van aki azt hiszi ha lát
hogymindig jókedvű vagyok
pedig áll jókedvem elébe gát
öröme nekem akkor volna ok
ha a német nép ismét kitűnő
lenne és megvigasztalna aki megbántott az a nő
akkor öröömöm volna sok

A világot szolgáltam hosszan
és tovább is szolgálná lényem egésze
ha cserébe nem részesítené rosszban
és nem hinné azt hogy nem veszem észre
észreveszem abból az egy szokásból
hogymit kívánok legfájóbb nekibuzdulásból
azt inkább tékozolja egy hülyére.

Nem tudom érte mitévő legyek
 ahogy manapság szokás az undorít
 ha a régi szokás szerint teszek
 az félek hátrányba szorít
 mi legyen? remélem a finom udvarlás
 a durva helyett ahogy udvarol más
 ennél a nőnél sikerrel virít.

L 116,33

Meglepően nyílt és már-már tragikus beszéd a szexualitásról. Az idősödő férfi panaszát valahogy így lehetne mai fogalmainkkal visszaadni: ha a fiatalkorában tanult „finom” (hovelich) módon udvarol egy nőnek (például virágcsokrot visz neki, ahelyett, hogy rögtön megfogná a mellét), akkor a nő idejétmúltnak, ódivatúnak tekinti a viselkedését. Viszont a fiatal férfiak a „durva” udvarlással, a bunkósággal (ungefüege) könnyen érnek el sikereket. Az erős önirónia ellenére mindez inkább tragikusnak, mint komikusnak érződik, mert a költő ebben „a világ” (ma így mondanánk: a civil társadalom) hanyatlását észleli, ezt pedig ízléskritikával tárítja. Ezenkívül van egy társadalomtól független, antropológiai jellegű panasza is, az, hogy a csökkenő vonzerővel párhuzamosan nem enyhül, inkább erősödik a testi vágyakozás. Mindezt tetézi az őszinteség és a színlelés (a többiek érdekében színlelt jókedv) ellentétének ma is létező és fájó problémaköre.

Korábbi magyar fordításról nem tudok.

vigasztalom magamat, „troeste selben mich”: meglehet, hogy az önkielégítésről van szó.

a világ: tágabb értelemben a társadalom, szűkebb értelemben az udvari elit, Walther közön-sége a szerencsés időszakokban.

a német nép, „tiutsche liute”: ez lehet utalás a német közállapotokra, de lehet „a világ” szinonimája is. Utóbbit tartom valószínűnek, mert a következő sorban egy konkrét szerelmi kudarcról van szó.

hülye, „tore”: Walther (nyilván fiatal) vetélytársa.

Azzal hogy jókedvem van másnak nem ártok

ICH BIN ALS UNSCHEDELICHEN FRO

Azzal hogy jókedvem van másnak nem ártok
 ne sajnáljátok tőlem a szép életet
 szívem rejti az örömet mint zárt tok
 a kérkedőből a világnak mi haszna lehet?
 kérkedők és hazugok előtt bárhol hevernek
 a költészetemet letiltom

ne használják se titkon se nyíltan
ne legyen hogy rajtam ők nyernek.

Ha egy férfi kiválóságban vetekszik
másokkal örömmel hallok és továbbadom
sajnálom ha más velem nem így cselekszik
de túrni nem fogom
vannak a gonosz nyelvelők
akik miatt rossz hírű lesz sok női szépség
tőlem távol áll az ilyen szemétség
őket kerüljétek ti drága nők.

Akad aki szomorú bár jó dolga van
nekem meg mindig jó a kedvem
pedig nem élek boldogan
vajon rossz nekem ez? nem!
az öröm ahányszor voltam tanúja
mindig is átcsapott bánatba
ha ilyen gondolatom nem támadna
nem tudnám mi a szív baja búja.

Ha gondolataimba horgadok
és valakire rájön a fecsegnék
hagynom beszéljen én csak hallgatok
mit akar? mást mit is tehetnék?
ha volna hozzá szemem és fülem
akkor figyelnék a beszédre
de mert egyik sem áll rendelkezésre
szavam nem lehet se igen se nem.

Még soha fél napom se telt
úgy hogy egész lett volna az öröm
ami örömöm valaha kelt
már az is túl van a látókörön
ami öröm van itt az semmivé válik
mint a virág amely fénylik sok színben
ezért van hogy a szívem
csalóka öröme többé nem vágyik.

L 41,13

Rezignált számvetés a szerelmi költészettel, az öröm egyszerre zajló színlelésével és titkolásával, továbbá a róla való lemondással. Olyasféle érzés is megjelenik a strófákban, amely a modern individuum magányára emlékeztet, noha nyilván nem azonos vele. Nem világos, hogy az első strófában említett „kérkedők és hazugok” (ruomaere unde lügenaere) kik lehetnek: vagy a konkurens fiatal költők, akik eltorzítva adják elő, esetleg plagizálják Walther strófáit, vagy pedig azok az udvaroncok, akik Waltherről (és a szép nőkről) rágalmakat terjesztenek.

Korábbi magyar fordításról nem tudok.

ami öröm van itt: az „itt” jelentheti az udvari társaságot, de általában a földi életet is.

Nem jó eszköz a pálca

NIEMAN KAN MIT GERTEN

Nem jó eszköz a pálca
 hatékony oktatásra
 ha jól halad a nevelés
 a szép szó több mint a verés
 a szép szó több mint a verés
 ha jól halad a nevelés
 hatékony oktatásra
 nem jó eszköz a pálca.

Szabály fiataloknak
 jó ha pofát befognak
 szád gonosz szót ki nem ereszt
 ha elébe tolsz egy reteszt
 ha elébe tolsz egy reteszt
 szád gonosz szót ki nem ereszt
 jó ha pofát befognak
 szabály fiataloknak.

Jól ügyelj a szemedre
 a látványt latra vetve
 jó szokásokra nézve
 rosszat ne vegyen észre

rosszat ne vegyen észre
jó szokásokra nézve
a látványt latra vetve
jól ügyelj a szemedre.

A füledre vigyázz jól
a bolond beszéd legázol
ha gonosz szót beeresztesz
neked is rossz híred lesz
 neked is rossz híred lesz
 ha gonosz szót beeresztesz
 a bolond beszéd legázol
 a füledre vigyázz jól.

Felügyeld ezt a hármat
ha szabadok bajod támad
a nyelved a szemed a füled
a jóra sokszor néma vak süket
 a jóra sokszor néma vak süket
 a nyelved a szemed a füled
 ha szabadok bajod támad
 felügyeld ezt a hármat.

L 87,1

Életszabályok sora, amelyet azonban a játékos palindrómia (a verssorok visszafelé futtatása) miatt nem különálló Spruchokként, hanem erős belső szerveződéssel, egységes lírai költeményként olvasunk. Figyelemreméltó, hogy az érzék-triászt egy felnőtteknek szóló nevelési intelem vezeti be. Ez felerősíti a száj-, szem- és fül-toposz hatását.

A kéziratban fennmaradt egy hasonló felépítésű hatodik strófa is, amely szerint „senki sem lehet lovag sem harminc évig, sem egy napig, ha nincs nemes lelke, jó megjelenése és kellő vagyona”. Ez lezárásként tönkretenné a verset, megbontaná értelmi egységét, ezért mellőztem. A kutatók egy része egyébként ezt a hatodik strófát nem tartja Walther művének.

A vers korábbi magyar fordítását Keresztury Dezsőnek köszönhetjük.

Nem jó eszköz: Walther korában (és még sokáig, egészen a felvilágosodásig) kivételesnek számító vélekedés. Oktatásról-nevelésről szólva majdnem minden régi író a testi fenytés hasznossága mellett érvel.

Tiszta nők jeles férfiak

IR REINIU WIP IR WERDEN MAN

Tiszta nők jeles férfiak
annak aki hozzátok beszél
jobban kellenek az eddiginél
megbecsülés kedves szavak
 erre több okotok van mint régen
 ha kérdezitek megmondom miért
 költöttem verset legalább negyven éven
 keresztül szerelemről és közügyekről
ebben akkor még én is örömet leltem
ma már csak ti örülhettek neki
szerelmi lírák a ti kedveteket keresi
ti meg cserébe kényeztessetek engem.

Lehet hogy bottal bicegek
lehet hogy küzdök az elismerésért
amely fáradtság már akkor elkísért
amikor még voltam félig gyerek
 mégis a legjobbak közé vetődöm
 én is épp elég jó vagyok magamnak
 ezért a törpék gyűlölnék velük nem törődöm
 a kiválóak annál inkább becsülnek
dicsőktől dicséret annyira jó
hogy másért nem is érdemes élni
semmire sem akarom elcserélni
ha a vége is dicsérni való.

Te Világ tudom hogyan jutalmazol
visszaveszed amit kezded adott
mindenki csupaszon hagy téged ott
szégyelld magad ha szégyenbe hozol
 testemet lelkemet és ez nem kevés
 ezerszer is kockára tettem érted
 most már öreg vagyok tőled jön a kóklerkedés
 és kinevetsz ha ezért haragszom

csak ne vess rajtunk még egy darabig
hamar eljön a Harag Napja
amit elvettél tőlünk ő kapja
téged megéget máglyán pedig.

Bárcsak a lelkem jó úton haladna
sokszor e világban élőket
boldoggá tettem férfiakat nőket
bárcsak sokáig így maradna
 ha a test szerelmét dicsérem az a lelket sérti
 azt mondja hazudok örült vagyok
 az igaz szerelmet el nem múlónak érti
 annyira jó amennyire tartós
„Te is hagyd ha elhagy a változó szerelem
az örök szerelemnek hódolj
az a vágy amely egyiket másikkal pótol
nem friss hal nem jó élelem.”

Kiválasztottam egy szép színű képet
és ó jaj milyen sokat szemléltem
és hozzá milyen sokszor beszéltem
már nem szól hozzám már nem látok benne szépet
 csodálatos bája benne már nem lakó
 hová lett nem tudom néma a képmás
 rózsa liliom színe most börtönfakó
 elvesztette illatát ragyogását
benned én képmásom fogoly vagyok
eressz el engedd hogy szétváljunk
majd ismét örömmel egymásra találjunk
ha beléd visszajuthatok.

L 66,21

A kései nagy versek egyike. Ha életrajzi ténynek tekintjük, hogy írásakor Walther legalább negyven éves pályára tekinthetett vissza, akkor az 1220-as évek végére datálhatjuk. Sok rejtély, semmi homály. Különös ambivalencia a költészethez és azon belül a saját költői munkássághoz való viszonyban. Walther, nem kevés cinizmussal, úgy próbál kedvet csinálni verseihez, hogy nyíltan bevallja mindjárt az elején: már nem leli örömét bennük. Régebbi szerelmi költészetét, amelyben sok az erotika, úgy tagadja meg, hogy közben büszke is rá. Testi állapotának és társadalmi esélyeinek romlását önérzetesen vagy inkább sértett méltósággal teszi a helyére, nem úgy, mint a *Szólt egy tudós öreg* kezdetű költeményben, amelyből már a közvetlen halálfélelem szól.

Az utolsó strófa képmás-motívumának több lehetséges értelmezése van. Walther gondolhatott egy régi szerelmére, aki vele együtt megöregedett, és elveszítette szépségét. (Egy szép nőre a mai németben is azt mondják, hogy „bildschön”). Gondolhatott a Világ vagy a Szerelem allegóriájára, össze is olvaszthatta a kettőt. És eszébe juthatott olyasféle neoplatonikus elképzelés is, amilyen hatszáz évvel később az idős Goethét foglalkoztatta a *Faust* legvégének írásakor: az emberről a halál után leszakadnak, letisztulnak a személyiségvonások, amelyek „képmássá” teszik, illetve az élet során foglyul ejtik önmaga képmásában, és megmarad a szintiszta célhordozó, amelyet léleknek is nevezhetünk. Aztán, ha ezt az értelmezést fogadjuk el, a feltámadáskor visszajut a beszélő Én az elhagyott képmásba.

A vers első két strófáját Rába György lefordította, a többi három strófa eddig tudtommal nem volt magyarra fordítva.

megbecsülés kedves szavak, „ere und minneclicher gruoß”: az egyik a fellépti díj, amelyet a költő a férfiaktól vár el, a másik a szerelmi vágy viszonzása a nők részéről. Az öregedő Walther tudja, hogy az utóbbira nem sok esélye van.

szerelemről és közügyekről, „von minnen und als iemen sol”, azaz 'szerelemről és hogy kinek-kinek miként kell'. A lírai költeményekről és az egystrófás Spruchokról van szó.

szerelmi líráim, „min Minnesang”: meghagyhattam volna az eredeti kifejezést, de a versbeszédben túlságosan irodalmi műszónak érződik.

bot: vita zajlik róla, vajon vándorbotra, zarándokbotra, koldusbotra vagy az öregség jelére és kellékére gondolt-e Walther. A zarándoklat kivételével az összes motívum társítható a vershez.

Harag Napja, „jamertac”: feltűnő a párhuzam a Walther-kortárs Celanói Tamás közismert himnuszával.

nem friss hal, „niht visch unz an den grat”, azaz 'nem a gerincéig hal'. A régi német nyelvben élő szólás volt.

börtönfakó, „karker var”: Walther szóalkotása, amely nagy erőt ad a következő sorok fogság-metaforájának.

Fordítás és jegyzetek: MÁRTON LÁSZLÓ

KOVÁCS ESZTER

A párbeszéd folytatódik...

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES BÍRÁJA. PÁRBESZÉDEK

Rousseau életéről és életművéről vitát indítani nem nehéz feladat, hiszen mindmáig nagyon vitatott szerző maradt. Talán kissé leegyszerűsítve a következő szavakkal lehetne jellemezni a két egymással szembenálló tábor: kultusz vagy kárhoztatás, méltatás vagy elutasítás. Természetesen vannak köztes, kompromisszumra törekvő vélemények is, de a szerző megítélésében mindenképpen jellemző egyfajta polarizálódás, ami az inkább-negatív és az inkább-pozitív megítélés éles elkülönülésben nyilvánul meg.

Mintegy tíz évvel ezelőtt Lyonban voltam egy vacsorán, ahol a társalgás egyszer csak Rousseau-ra terelődött. A történet érdekessége éppen az, hogy az asztalnál ülők közül – engem kivéve – senki nem foglalkozott szakmabeliként irodalommal vagy filozófiával, azonban valamennyien francia születésű, iskolázott emberek voltak. Rousseau a Lyontól mindössze 150 km-re fekvő Genf és a genfiek kapcsán került szóba. Szinte azonnal elhangzott néhány általánosan elterjedt vélemény: rossz ember volt, mert gyermekeit lelencházba adta, társadalomelméleti nézetei tévesek, nincs igaza abban, hogy az embert a társadalom rontja meg, beteg volt, sőt, őrült, a francia gyerekeket feleslegesen terhelik azzal, hogy műveit tananyagnak adják, és amúgy sem francia volt, hanem genfi. A társalgás így visszakanyarodott Genfhez és a gazdasági helyzetéhez, de egy hölgy még megjegyezte, hogy Rousseau-nak mégiscsak szerepe volt az irodalmi érzékenység, a preromantika kialakulásában (a leggyakoribb közhelyek így kivétel nélkül elhangzottak), de érve már nem sokat nyomott a latban. Mielőtt Rousseau-t végképp magára hagytuk volna, kicsit félszegen megjegyeztem: „De azért jól ír.” Mire mindenki egyetértett: „Igen, ez vitathatatlan, jól ír.”

A történet jól példázza, hogy Rousseau-t védelmünkbe venni nem könnyű dolog. A tettei támadhatók, a nézetei sokak számára megkérdőjelezhetők, a vádak a köztudatba – mondhatni – bevésődtek, írásai azonban az elmélkedés és a szövegalkotás olyan eredményei, amely előtt önkéntelenül fejet kell hajtani. Marsó Paula a szerző védelmezésének, újraértelmezésének, átértékelésének nem könnyű módját választotta: a *Rousseau Jean-Jacques bírāja. Párbeszéd* című szöveg fordításán dolgozik, ezzel a kései Rousseau-életmű egyik igen hosszú és könnyűnek semmilyen szempontból nem nevezhető szövegét fogja magyarul közreadni.¹ A fordítás – amennyiben irodalmi és filozófiai igénnyel közelítenek hozzá – olyan értelmező²

* Írásom a 2016. május 3-i Társadalomfilozófiai vitakörön elhangzott vitaindító előadás átdolgozott változata.

¹ A több száz oldalas szövegről eddig angol nyelven készült teljes fordítás három fordító részvételével: Rousseau, *Rousseau, Judge of Jean-Jacques: Dialogues*, Judith R. Bush, Christopher Kelley, Roger D. Masters (trans.), University Press of New England, 1990.

² Az *értelmezés* ezúttal nem a lehetséges olvasatokat, interpretációkat, elemzéseket jelenti, hanem a fordító szöveget feldolgozó tevékenységét.

és egy szöveget más nyelven újraalkotó tevékenység, amely a tényleges értelemben vett fordításon kívül még nagyon sok munkát tesz szükségessé. Így a magyar változat megjelenését várva érdemes a *Párbeszéd*eket közelebbről megismerni, megismertetni.

A Rousseau-szakirodalom olyannyira szerteágazó, hogy összefoglalásként Raymond Trousson, a nemrég elhunyt brüsszeli kutató egyik tanulmányából kell kiragadnom a legjelentősebb momentumokat a mű recepciótörténetéből.³ 1780-ban Brooke Boothby adja ki az első *Párbeszéd*et. A *Mémoires secrets*⁴ névtelen kritikusa „sötét, delirálóan egzaltált képzelőerőt” fedez fel benne. Jacques-Henri Meister a *Correspondance littéraire*-ben Rousseau-t „teljesen örültnek” minősíti, a szövegben „a mélyen megsértett érzékenység teljes zavarát [találja], [a mű] felfoghatatlanul nevetséges, a lehető legkomolyabb és leginkább szánalomra méltó örülettel ötvözve”. A svájci származású Jean-François de La Harpe levelezésében a *Párbeszéd*ekben megmutatkozó „mérhetetlen és semmi máshoz nem hasonlítható gőgről” beszél, Rousseau „beteg elme, aki a saját maga kreálta fantomokkal hadakozik”, „betegsége éppoly szörnyű, mint amennyire sajnálatra méltó önszeretet”.

Hasonló vélemények örökítődnek tovább több mint egy évszázadon keresztül, a *Párbeszéd*eket sokan nem is tekintik irodalmi műnek, a szöveg számukra inkább valamiféle kórisme. A negatívumok mellett pozitív elemek is megjelennek a 19. század meghatározó szerepet játszó kritikusainak munkáiban, legtöbbször azonban megkötésekkel. Jules Lemaître szerint Rousseau „szegény üzőtt vad, nyomában a képzeletében született farkával”, azonban írása az isméltések és rágódások ellenére is „gyakran nagyszerű és tragikus”, Rousseau nagy íróként jelenik meg a *Párbeszéd*ekben. Ernest Seilliére számára Rousseau „zseniális idegbeteg, aki az évek múlásával mániákus lett”. Daniel Mornet, immár a 20. századi recepció képviselőjeként nem tekinti irodalmi műnek a *Párbeszéd*eket, a szöveg inkább a pszichológusok számára érdekes dokumentum. Mornet véleménye, talán azért is, mert az *Új Héloïse* kritikai kiadását készítette el az 1920-as években, és a regénynek saját korában egyik legelismertebb szakértője volt, sokáig erősen formálta a szakmai álláspontot.

Még a Rousseau-életművet méltató 20. századi szerzőknél is találhatunk habozó, óvatos megállapításokat: Jean Guéhenno, író és irodalomkritikus a szöveg tragikus voltát emeli ki. Végül a filozófus Alexis Philonenko jelenti ki, hogy ez a mű nem tett jót sem Jean-Jacques emlékének, sem filozófiájának. Raymond Trousson szerint Robert Osmont, aki a *Vallomás*ok mellett a *magányos sétáló álmodozásaival* és a *Párbeszéd*ekkel is elmélyülten foglalkozott, és mellette Michel Foucault, sokáig azon kevés kritikus közé tartozott, akik másképp tekintettek a műre.⁵

Marsó Paula a fordításhoz bevezetőként írt, *Utószinkron* címet viselő írásában további neveket és műveket is említ a *Párbeszéd*ek kritikátörténetével kapcsolatban, melyekben a patológia-érv szinte kivétel nélkül jelen van. Közülük megkerülhetetlen Jean Starobinski. Starobinski *Jean-Jacques Rousseau, la transparence et l'obstacle* című munkája (1957) a Rousseau-életmű a szó sokrétű értelmében *elmélyült* olvasata, amely azokat a lelki folyamatokat vizs-

³ Raymond Trousson, *Rousseau et les Dialogues ou Jean-Jacques dans le labyrinthe*, in *Rousseau juge de Jean-Jacques. Études sur Les Dialogues*, Philip Knee et G  rald Allard (  d.), *Pens  e Libre* n   7, Québec, 1998, p. 9–28.

⁴ *Mémoires secrets pour servir    l'histoire de la République des Lettres en France*.

⁵ A kritikátörténeti áttekintésben az idézeteket az eddigiekben Raymond Trousson tanulmányából válogattam.

gálja, amelyek az írástól el nem különíthetően teremtik meg a címben jelölt helyzetet: az átláthatóság-átjárhatóság, az őszinte megmutatkozás az egyénen belül ütközik akadályba, s torkollik kudarcba: Rousseau önértelmezése lesz akadály a megértésnek. Kiegészítésként egy egészen friss példát is érdemes említenünk. Antoine Lilti, aki az elmúlt években a legtöbbet idézett francia történészek közé tartozik, a celebritás történetét vizsgálva foglalkozik a szöveggel. Véleménye szerint Rousseau saját hírnevéért fizet azzal a lelkiállapottal, amelyet a szöveg tükröz, hiszen nyugtalanságot és aggodalmat kap érte cserébe, amely elől egy elszigetelt, magányos, kitzasztott énhez menekül. Lilti számára a *Párbeszéd*ek a paranoia bizonyítéka, ez a lelkiállapot egyben a hírnév átka.⁶

A vázlatos áttekintés jól mutatja, hogy Marsó Paulának milyen hagyománnyal kell szembehelyezkednie, ha a magyar olvasóközönség számára más értelmezést kíván adni az általa lefordított szövegről, és az örület ellenében (vagy mellett) a tisztánlátás jelenlétét szeretné igazolni. Szembe kell mennie azzal az alaptézissel, hogy Rousseau kései művei csupán betegségének, abnormális, felfokozott, üzőtt, deliráló, paranoiás állapotának az ismeretében érthetők vagy értelmezhetők. Meg kell cáfolnia azt a nézetet, hogy ez a megértés kulcsa, egyetlen lehetséges kiindulópontja. De miért is kellene voltaképp ezzel szembehelyezkednie a fordítónak vagy bárki másnak? A válasz talán az lehet: azért, hogy a *Párbeszéd*eket a kezünkbe vegyük. Hiszen ki szeretne elolvasni valamit, ami nem bizonyít semmi mást, mint szerzőjének abnormális lelkiállapotát?

Teljesen megválni ettől az olvasattól persze nem lehet, a kritikátörténetben ez a megközelítés, ha nem is monopólium, mindenesetre erősen domináns. A fordító új megközelítésének kiindulópontja, hogy Rousseau üldözöttség-tudata nem csupán képzeletének szüleménye, a *Párbeszéd*ek szenvedélyesen megírt okfejtés, Rousseau valódi üldöztetéssel küzd, és az ellene még élete során Voltaire-től induló támadás nyomán kialakuló negatív kép valódi karaktergyilkosság. Túl azon a közismert állásponton, hogy egy örült teljesen tisztán és logikusan érvelhet, túl a szinte magától kínálkozó Hamlet-asszociáción – „Mi az, amit olvas? – Szó, szó, szó. – De a veleje?”⁷ – választ akkor kapunk, ha valóban beleolvasunk a többek által nehezen olvashatónak vagy egyenesen olvashatatlannak minősített szövegbe.

Még mielőtt elhagynánk a paranoia-érvet, nézzük meg röviden, hogyan is befolyásolhatták a kortársak vádjai a szöveg kritikátörténetét. D'Alembert-hez írott levelében Voltaire Rousseau-t örültnek, sőt *archi-fou* nevezi. De az elhíresült minősítés mellett sem fukarkodik sértésekkel, hosszan sorolhatnánk, milyen jelzőket tartogat fiatalabb kortársa számára. Diderot véleménye a *Vallomások* megjelenését megelőző időszakban inkább az, hogy Rousseau romlott, rosszindulatú, mások titkait kitergető ember, nem kifejezetten örült, de álnok, hit-szegő, a filozófusok táborát elhagyó s eláruló egykori barát. Mme de Vandeul, Diderot lánya *Emlékirataiban* azt állítja, hogy apja és Rousseau összeveszésének okát lehetetlen megmondani, mindketten a másik közeledését várták – hiába – a béküléshez. Miért beszél ilyen visszafogottan Diderot lánya apjának Rousseau-hoz fűződő viszonyáról, ha maga Diderot az *Esz-szé Senecáról* (1779) egyik részletében, melyet még tovább fokoz az *Esszé Claudius és Néró*

⁶ Antoine Lilti, *Figures publiques. L'invention de la célébrité 1750–1850*, Paris, Fayard, 2014. A könyv borítóján Rousseau portréja látható.

⁷ Az angol eredeti még inkább idevág. A párbeszéd Polonius és Hamlet közt így hangzik: „What do you read, my lord. – Words, words, words. – What's the matter, my lord? – Between who? – I mean, the matter what you read, my lord?” (II, 2).

uralkodásáról címet viselő, három évvel későbbi változatban, maga is zaklatottan, szenvedéllyel beszél, nem is Rousseau örületéről, hanem romlottságáról?

Bár a Rousseau-szöveg alcíme *Párbeszédek*, magától értetődő, hogy egy belső vitáról, jobban mondva egy külső vita belső folytatásáról van szó. Rousseau egy *Franciával* beszélget, így vitatják meg *Jean-Jacques* műveit. Rousseau, aki így szerző és szereplő is, számos esetben az őt támadók szavait használja, ezeket szövi saját védekezésébe. Csak két példát szeretnék említeni: a *serpent* és *venin* (kígyó és méreg) szavak többször is előfordulnak a *Párbeszédek*ben, a *pervers* szó is előkerül egyszer. A *monstre* (szörny) szót elektronikus keresés alapján 44-szer találtam meg a szöveg online változatában. Diderot-nál mind a négy szó fellelhető az *Esszé Claudius és Néró uralkodásáról* Rousseau-ra vonatkozó kitérőjében, ám a *monstre* szót Voltaire is használja, vagyis Rousseau önmagában is támadóival vitatkozik tovább.

Túl azon, hogy az önigazolás, a vívódás természetes nyelvi megformálása a monológ, a dialógus vagy a kettő ötvözése, a *Párbeszédek* a műfaji hagyomány tükrében is olvasható. A dialógus ókori gyökereiig vagy a reneszánszhoz talán nem szükséges visszakanyarodnunk, elegendő ezúttal a műfaj 18. századi francia felelevenítéséről szót ejtenünk, hogy megnézzük, miben más Rousseau dialógusa, mint kortársainak írásai ebben a műfajban.

A műfaj 18. századi francia története önmagában véve is igen bonyolult és szerteágazó. Jól használható szintézisnek tekinthetjük Stéphane Pujol monográfiáját,⁸ ha azonban nem ilyen nagy lélegzetvételű szintézist keresünk, csak néhány irányvonalat, elegendő egy-két szerző dialógusaiba belelapoznunk. Voltaire-nél mintegy ötven-hatvan rövidebb szöveget lehet ide sorolni, Diderot-nál – bár a besorolás nem mindig egyértelmű, – szintén több jelentős szöveg tartozik ide. A dialógus Montesquieu-nél elsősorban az úgynevezett politikai portrékban játszik szerepet (ezek közül a *Sulla és Eukratész párbeszéde* magyarul is olvasható), vagyis történelmi alakokat szerepeltet a párbeszédekben, Montesquieu ezért kevésbé vizsgálható Rousseau-val párhuzamba állítva.

Voltaire dialógusai többnyire polemikus, szatirikus célzatúak. Voltaire és Diderot dialógusai között a legmeghatározóbb különbség Roland Mortier elemzései szerint éppen az, hogy Voltaire gyakran valamelyik szereplője mögött rejtőzik, és az ő győzelmét készíti elő. Diderot-nál azonban nincsen ilyen egyértelmű hierarchia, ő az úgynevezett *heurisztikus* dialógus művelője. Bár szereplői közül valaki fölénybe kerülhet, véleménye közelebb állhat a feltételezett szerző véleményéhez, de nem azonos vele, és a szereplők vitájában nincsen egyértelműen favorizált álláspont, a cél az igazság keresése a nézetek ütköztetése által. Már Diderot-nál is jelen van az a megoldás, hogy a dialógus részben valamilyen belső vitát képez le, tehát valaki a saját véleményével is konfrontálódhat, bizonyos szövegrészekben lelki folyamatok megjelenítése, az önigazolás párbeszédes kifejtése is tetten érhető. Ezért Roland Mortier egykor meghatározónak számító kutatásaiban a Diderot által művelt dialógust valamiféle továbblépésnek, megújulásnak tekintette.⁹

Hol kerül mindebbe az *én*, sőt, a részeire szakadó, kettő, akár három részre oszló *én*? Míg Voltaire dialógusaiban többé-kevésbé konkrét szereplőket találunk, akik közül valakit a szerző „támogat”, Diderot-nál előfordulnak meghatározatlan szereplők, akik csupán a vitapartner

⁸ Stéphane Pujol, *Le Dialogue d'idées au dix-huitième siècle*, Oxford, Voltaire Foundation, 2005 (SVEC 2005: 06).

⁹ Roland Mortier, *Pour une poétique du dialogue: essai de théorie d'un genre*, in *Literary Theory and Criticism. Presented to René Wellek*, Bern, Peter Lang, 1984, p. 457–466.

szerepében mutatkoznak.¹⁰ Rousseau azonban saját magát szerepelteti a dialógusban (legalábbis valamilyen énjét), a Francia, akivel három hosszú párbeszédet folytat, a közvélemény megtestesülése, jobban mondva azé a Rousseau-val szemben valósan vagy vélten ellenséges közvéleményé, amellyel szemben önmagát igazolni akarja. Rousseau és Jean-Jacques ráadásul a név kettészakításával személyiségének megkettőződése, elemeire bontása, úgy is mondhatnánk egymásra vetítése. Rousseau, akármilyen lelkiállapotban írta is a *Párbeszédet*, tovább újít, s itt válhat fontossá az önéletrajzi munkáival kapcsolatban olykor-olykor talán önkényesen használt *szubjektivizmus* fogalom: a dialógus az egyénen belül valósul meg, tárgya a személy és az életmű, külön-külön, együtt és egymásra vetítve, vagyis a dialógus tárgya a dialógust folytató egyén maga, a vita tárgya maga a megvitatott és megítélt szubjektum.

Természetesen rengeteg kérdés maradhat bennünk, akkor is, ha még csak várjuk, hogy a *Párbeszéd* magyar nyelven is olvasható legyen a francia eredeti és a teljes terjedelmű angol nyelvű fordítás mellett. Rousseau esetében különösen kényes szempont, hogy miért és hogyan kapcsoljuk össze a szerző írásait és életét? Írásait miért személyes életének tükrében vagy életét miért írásainak tükrében ítéljük meg? Mi a célja, mi az értelme ennek a hagyománynak, amelyet sem a strukturalista, sem a poszt-strukturalista irodalomkritika nem tudott eltörölni?

Felmerülhet bennünk, hogy mennyire volt paranoiás Rousseau összeesküvés-elmélete? Mennyire volt, legalábbis bizonyos értelemben, száműzöttség, meg-nem-értettség, kitaszítottság elmélete valóság vagy tévedés? A fordító rehabilitálási kísérlete mindenképpen figyelemre méltó: a szöveg feldolgozásának és fordításának munkálatai során formálódott benne az a vélemény, hogy amit a hagyomány örületnek bélyegez, az bizonyos értelemben okfejtés, érvelés. Persze magától értetődő az ellenvetés, hogy a szenvedélyekről, sőt, az indulatokról is lehet érvelni, még zaklatott, kimerült, egzaltált lelkiállapotban is. Ez a szempont, amelyet Marsó Paula már vállalkozása elején is hangsúlyozott, azonban csak kíváncsibbá tehet bennünket, amíg a szöveg magyar nyelvű változatát várjuk.

¹⁰ A és B a *Pótlás Bougainville utazásához* című dialógusban, Első és Második vitázó a *Színészparadoxonban*.

MARSÓ PAULA

Filozófiai alkímia

BEVEZETÉS A PÁRBESZÉDEKHEZ

Szerző nem írt annyit a lustaság dicséretéről, mint Rousseau a párbeszédeiben. Ez nagyon fontos, nehogy elfelejtsem. Hogy miért, annak ki kell derülnie, mire a szöveg végére érek. Különös és botránykeltő Rousseau-nak ez a párbeszédes fantom-monológia. Kétségtelenül polemikus írás. Éppen ez lenne vállalkozásának lényege. Mivel a történet egyik, noha talán nem a legfontosabb szála, egy skandalum ügyében történő nyomozás. Mint értesülünk róla, a „filozófus évszázad” nemzedéke, nem csak a színe-java, hanem – kevés kivétellel – mindenki része egy összeesküvésnek, mely J.-J. Rousseau író-filozófus lejáratására irányul. A manővert egy szűk csoport irányítja, leginkább három személy. „Diderot filozófus”, Voltaire és D’Alembert. Olyan szövegeket adnak ki a neve alatt, melyeket nem ő írt. Amit ő írt, azt elvitatják tőle. Követik, megfigyelik, lehallgatják. Kigúnyolják, lenézik, packáznak vele. A jövő tekintetében még ennél is sötétebb a helyzet. Az összeesküvés száalai elhallgattatják, a következő nemzedékek még inkább lehúzzák majd a sárba, hogy a szöveg egy gyakran ismétlődő metaforáját idézzem. Műveit operettesítik, hiteltelenítik, személyes provokációk keresztüztüében gondolatait kiforgatják. Először is meghamisították valamennyi elvét, a szigorú republikánusból kelekótya forradalmárt csináltak, a törvényes szabadság iránti szeretetéből anarchiát, s a törvények iránti tiszteletét a kiváltságosok iránti gyűlöletként tolmácsolták. Megvádolták, hogy a társadalom rendjét a feje tetejére akarja állítani, mert szóvá tette, hogy miközben ezzel a névvel illetik ezt a „végzetes rendetlenséget”, kigúnyolják az emberi faj nyomorát, amikor a legbűnösebb visszaéléseket olyan törvényekként mutatták be, melyek a vesztét okozták. A nyilvános rablás miatti dühe, a hatalmaskodó tolvajok iránti gyűlölete, akik mindezt támogatják, rettenthetetlen bátorsága, hogy a kedvezőtlen igazságot elmondja bármilyen rangú embernek, mind-mind csak arra volt jó, hogy magára haragítsa őket. A mindenkinek szánt nyers, de általános szemrehányásait kiforgatták és egyedi gúnyolódásokká tették, s rafináltan a leggonoszabb módokon használták fel. Az, hogy ezek a magyarázatok – Rousseau kortársaitól kezdve egészen napjainkig – egymást erősítik, valójában Rousseau gyanúját igazolják. Nevezetesen elhallgattatásának és marginalizálásának szándékát, a filozófiai szövegeinek személyeskedő szempontú vagy olvasatú bírálatát.

Ha csak ezt a késői párbeszédes művet vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a Rousseau-recepció valójában mind a mai napig képtelen értelmezését kivonni a pszichologizáló megközelítésmódból, s betegség tüneteként tekint erre a műre. Egyhangúlag állítja, hogy ez a szöveg a szerző zaklatott tudatállapotának lenyomata, az idős és magára maradt filozófus üldözési mániájának regénye. A recepció azonban nem a párbeszédek szövegét olvasva jutott erre a következtetésre, sőt, gyakran egyértelmű, hogy akik hivatkoznak rá, el sem olvasták azt. Mitől válik kanonikussá egy olvasat? Miféle konszenzus nyilvánul meg benne? Éppen ez a kérdés foglalkoztatja a *Párbeszédek* két szereplőjét, Rousseau-t és az anonim Franciát. Ők

ketten bíráskodnak J.-J. ártatlansága vagy bűnös volta ügyében, s a beszélgetések végére megoldják a rejtélyt, hogy egy „szörnyeteg” írhatott-e magasztos műveket, s hogy vajon egy tisztességes szerző lehet-e velejéig romlott ember? Az apológia végéhez közeledve, miután szerződésük értelmében a Francia elolvasta Rousseau műveit, Rousseau pedig személyesen felkereste J.-J.-ot, hogy a fenti kérdésben eloszlassák a homályt, a Francia fölädja a közvéleménytől átvett rosszhiszeműségét J.-J. ügyében, de azért határozottan tartózkodik attól, hogy nyilvánosan védelmébe vegye őt. „Nem szeretném Don Quijote szerepében találni magam, tekintettel arra, hogy hivatalt viselek, főnököm van, barátaim, azon túl pedig el kell tartanom egy családot” – mondja az egyik utolsó dialógusban.

Nem vitás, hogy Rousseau már életében híresség volt, és az épp születőfélben lévő nyilvánosságról – amely lapok hasábjain és levelezések közzétételében elégíti ki a nagyérdemű kíváncsiságát – ő maga adja az első negatív kritikát. Pontosan tisztában volt vele, hogy melyek a lehetőségek és buktatók abban, ha személye közfigyelem tárgya. Az 1760-as évektől kezdve a személyét érintő minden hír vagy pletyka nyilvánosságot kapott a korabeli újságokban, David Hume-mal való vitájáról részletesen szemléznek az újságok. Ekkor ugyanis anonim szerzők tollat ragadnak Rousseau védelmében, Hume nagy meglepetésére, aki döbbenettel tapasztalja, hogy Rousseau mennyire népszerű az irodalmi körök és az arisztokrácia berkein kívül. Elképedve látja, hogy „La Vesseurról, a gazdaasszonyáról, aki mégiscsak egy műveletlen asszonyszemély, többet beszélnek, mint a monacói hercegnőről vagy Egmont grófnéről. Kutyájának pedig, teszi hozzá Hume, amelyik csak egy pásztorkutya, neve és híre van a világban”. Valóban „Rousseau nevét Európa szerte ismerik”, írja Jean-Baptiste de la Harpe, és Louis-Sébastien Mercier, a kor nagy krónikása kijelenti, hogy „napjainkban három emberről beszélnek a legtöbbet a párizsiak, a porosz királyról, Voltaire-ről és Jean-Jacques Rousseau-ról”. Az emberek egymást tapossák, hogy 1770-ben meglessék, amikor a Café de la Régence teraszán sakkozik, ilyen és ehhez hasonló esetekről bősséggel olvashatunk a *Vallo-másokban*. Pontosan tudta, hogy korának jellegzetessége, hogy a közvélemény hatalmi ággá fejlődik: ez a hatalom megszerezhető, de egyúttal manipulálható is. Rousseau az 1760-as évektől kezdve szisztematikusan munkálkodott írói imázsán, egy olyan sztoikus bölcs szerepét vette fel, aki visszautasítja a notabilitással járó előnyöket: kottamásolásból él, visszautasít minden ajándékot és meghívást. Kortársai mindegyikének volt szokratikus allűrje a 18. század derekán, nem ő volt az egyetlen, aki a bölcs szerepében tetszelegve ostorozta a művészeket és írástudókat, miközben drámákat, rímeket faragott és filozofált. Csakhogy az önmagáról alkotott kép hitelességéhez nála szorosan kapcsolódik az aláírás kérdése: sem a *Társadalmi szerződésben*, sem az *Emilben* nem folyamodott álnévhez, amivel kivételes módon irritálta a hatóságokat. Voltaire sosem értette meg, miért nem köt Rousseau kompromisszumot e kérdésben, de hát hogyan is értette volna meg, amikor ujjongva üdvözölte Lengyelország orosz megszállását akkor, amikor Rousseau épp alkotmányt dolgozott ki a lengyelek számára. Míg Voltaire élcelődött Rousseau attitűdjén, „Szókratész majmaként” nevezte levelében, addig az utóbbi így fogalmaz 1764-ben a *Hegyi levelekben*, melyet száműzetése kezdetén ír: „Szókratész az életével fizetett azért, amikor ugyanazt mondta, amit én.”

A történet további érthetősége végett röviden tisztázni kell, hogy mit ért lejáratásának körülményein, s nem árt feleleveníteni az Enciklopédistákkal való szakításának okát. A „genfi polgár” már nem volt fiatal, amikor Párizsban filozófusként megjelent, s mindent megtett azért, hogy az általa nagyra becsült és tisztelettel övezett Voltaire figyelmét fölhívja magára.

Voltaire nem csak fölényesen uralkodott a kor szellemi világában, de gazdag is volt, egy vagyonos ember, aki Rousseau színrelépésekor már olyan magasan és biztosan állt a közélet csúcán, hogy legfeljebb mulattatta a fiatal pályatárs csipkelődése. Első értekezéseit követően Rousseau kritikát kapott és nem támadást. Pályatársait leginkább stilisztikai húzásai irritálták, a híres paradoxonok. Második értekezésével, 1755-ben már ellenszenvet váltott ki Voltaire-ből, aki parodizálva köszönte meg írását: „köszönöm Uram, az emberiség ellen írott könyvét”. Rousseau fejét ezután mindenekelőtt Voltaire követelte, nem a genfi kormány (amely beérte egy többé-kevésbé következmények nélküli elfogató paranccsal) vagy Párizs érseke. Veszét az okozta, hogy szembeszállt a genfi színházépítés ügyével, azaz D'Alembert legfőbb ambíciójával. A genfi polgár, aki egyébként azért jegyezte műveit ekként, hogy éppen Voltaire számára megkülönböztesse magát egy bizonyos Pierre Rousseau nevű párizsi dramaturgtól, ekkor lesz először útban Voltaire számára, aki világossá teszi, hogy az enciklopédisták vállalkozását megtagadó áruló nem folytathatja büntetlenül irodalmi karrierjét. Voltaire nem hagy kétséget ambíciója felől: D'Alembert-nek írja 1761-ben „Ez az örült lehetett volna valaki, ha hagyja, hogy irányítsák. Diogenész kutyája akár még hasznos lehetett volna az irodalom számára...” A színházügyben Rousseau árulónak lett, s Voltaire tudatja a világgal, hogy ezentúl Júdásként kell élnie. Az akkor már száműzetésben élő filozófus ellen névtelenül ad ki egy kis szöveget, amelyben egy buzgó kálvinista lelkész stílusában *A polgárok érzelmeiben* (1764) a polgári erényeket magasztalva kitergeti a híres-nevezetes lelencházi történetet. A gyermekeinek tragikus sorsát maga Rousseau írja meg D'Alembert-nek, Voltaire manővere tehát nem oknyomozó teljesítmény volt, pusztán egy hatalmas és jól irányított retorikai művelet. Ferney földesura nem állítja meg ezen a ponton – egy mai kifejezéssel élve – a lejárató kampányt, a genfi államügyészhez írt magánlevelében lázítással vádolja Rousseau-t és elfogatását sürgeti. Nem lehet csak a színház-üggyel vagy féltékenységgel magyarázni Voltairre-nek Rousseau iránti gyűlöletét: az előbbi ugyanis nem irodalmi riválist látott Rousseau személyében, hanem politikai ellenfelet, joggal. 1765-ben Charles Bordes-nak írja: „Semmi szellemeset nem találok írásaiban. Utálatos könyve, az Új Héloïse teljesen híján van minden tehetségnek, Emil és az összes többi könyve fölösleges frázispuffogatás. Rousseau egyvalamire jó, hogy elfelejtsék.” Persze hogy az lenne a legjobb, ha minél előbb elfelejtenék, hiszen kérdőre vonja azt a társadalmi konszenzust, amelyre Voltaire és a *richesse mobilière* a maga prosperitását megalapozta. A felvilágosult abszolutizmus új nemessége csak a született arisztokraták ellen viselt harcot, de háborúját a nincstelen parasztok és kispolgárok hátán akarta megvívni, a társadalmi igazságosság bármilyen törekvése nélkül. Polányi Mihály egyenesen úgy véli, hogy Rousseau „minden gondolatának hallgatólagos alapja az a látomás volt, hogy egy új hős fog színre lépni (...) és ez a hős a nép volt”.¹ Ez a vízió ott lehetett már Voltaire fejében is, aki ezt firkálja a második *Értekezés* lapjának szélére: „Íme, egy koldus filozófiája, aki azt akarja, hogy a szegények rabolják ki a gazdagokat”. Kérdés, Voltaire miből vonta le ezt a következtetést, az azonban tény, hogy a második *Értekezés*ben Rousseau számos anekdotát hoz fel annak bemutatására, hogyan élösködnek a vagyonos és korrupt tisztviselők a társadalom kiszolgáltatottjain.

Rousseau megrágalmazásának története, az „Urak” érthetetlen és kibogozhatatlan összeküvése a *Párbeszéd*ek történetének része. Ettől még lehetne a szöveget delirálónak, tévely-

¹ Polányi Mihály, *Jean-Jacques Rousseau, avagy lehet-e egy társadalom szabad?* [1953] in *Társadalomfilozófiai írások*, Gondolat, 1986. 244.

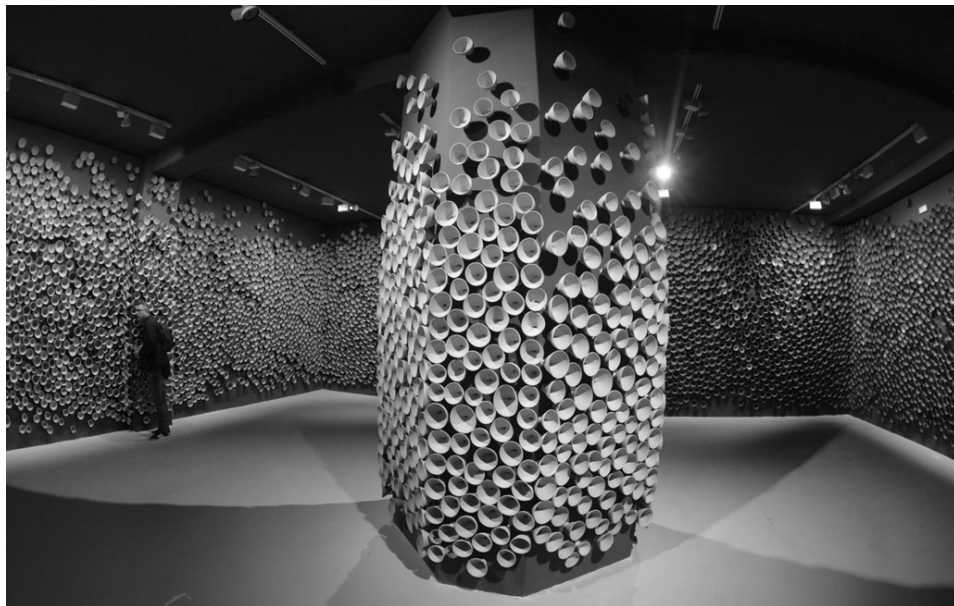
gőnek nevezni, ahogy teszi ezt a Rousseau-recepció Herdertől Huizingáig. Van azonban egy fontos mozzanat. A *Párbeszéd*ek a *Vallomások* és a *Séták* szövegével alkot háromszöget. Az alakzat alján helyezkedik el a kétféle önvallomás, a csúcán pedig a magányos sétáló álmodásainak naplója. Hogyan feltételezhetnénk, hogy két kimagasló és önnön intenciójának tekintetében kristálytisztá mű közé beékelődik egy tébolyult harmadik, s a három közül éppen ez a legstrukturáltabb, legjobban kidolgozott és egyedülként befejezett? Foucault *ellen-Vallomások*nak nevezi a párbeszédet rövid bevezető tanulmányában s ez is igen megtévesztő. Ha a *Vallomások* az élet, a *Párbeszéd*ek a halál műemléke. A benne megénekelt hang elevenen elföldelt, kísérteties. Részben a száműzöttség dramatikus funkciója miatt van ez így, de van ennél fontosabb szerepe is. A biografikus én ugyanis meghal, amikor a szerző világra jön. Ez a szöveg *de facto* állítása; súlyos következményekkel járó kijelentés. Valójában nem a már nem létező, életrajzi én tekintetében, ezt a kérdést már alaposan körbejárta a *Vallomások*, hanem éppen az életrajzi én halálával megszülető szerző életének vonatkozásában releváns ez a megállapítás. A négyszáz oldalon keresztül tárgyalt probléma éppenséggel ennek a szerzőnek a természetével foglalkozik.

Hallatlan újszerű irodalmi és filozófiai felfedezés. Megszületik ugyanis a szerző, akinek habitusa, vérmérséklete, temperamentuma, szaga és természete van. Ízlése, hajlandósága, étvágya, gusztusa. Termékeny és terméketlen gondolatainak sokasága. A biografikus én is ennek a szerzőnek a leleménye: a szerző nélkül ugyanis, aki megírja életrajzi jellegzetességét az illetőnek, a magánember sincsen. J.-J.-ot pedig nem általában a szerzőség kérdése foglalkoztatja, a mimézis, a szerzői invenció, vagy az öninduktivitás. Az öntükrözésben kialakult mozgástér egy végtelen spirális alakzatban látszólag a téboly útvonalát állítja elő. Csakhogy belső koherenciája révén – akárhogyan is nevezzük meg az örület kritériumait – ez a szöveg biztosítja és fenntartja önnön belső értelmességét. J.-J. Szerzőjének ugyanis Rousseau filozófus életművét kell elcipelnie. Rousseau filozófus életművét azonban csak egy nagyon speciális szerző hozhatta világra. Itt van egy pont, ahol Rousseau mintha belátná a filozófia paradoxonjainak elvi megoldhatatlanságát. Soha nem volt képes a természeti állapot „fikcióját” dialektikus gondolati konstrukcióba rendezni, mégis ez lett szövegeinek alaptézise.

Íme, a szerző, amint számot vet mindezzel a nehézséggel. Ő az, akinek példáján keresztül el tudjuk képzelni a soha nem létező természeti állapotot. Hiszen ő a természet embere, az ő képzeletének terméke ez a sok édes és gyötrelmes következményekkel járó álmodozás az emberi nem megjavításának kísérletéről, ő a bátor és egyszerre lusta jöttment idegen, aki felnyitja szemünket és megmutatja, hogyan uralkodik mindenek fölött a bűbájosság hamis gépezete, az udvariasság terrorja, ő az, aki kivonja magát a társadalmi játszmákból a napi tevékenységeinek segítségével, aki nem egy erkölcsi génusz, csak egyszerűen még ahhoz is lusta, hogy rossz legyen. Egyszóval ő az a személy, aki sehol máshol sincsen, mint éppen saját szövegének genezisében. Hogyan lehet megvédeni egy hipotézisre alapított filozófiai konstrukciót, ha egyetlen ember esetében modellként szolgál? Ő az egyedi és egyetlen, aki megírhatta azon elméleti és irodalmi kísérleteket, amelyekben a természet hangja diktál, ahol a jó írás munkálkodik, amelyekben a lelkiismeret vezeti a kezét, ahol az írás nem mesterség és a filozófia nem szakma. Persze szükségszerű, hogy a természeti állapot problémája megismétlődjék kicsiben: írhat-e magasztos műveket egy kisfűlű szélhámós? Kétségkívül nem írhat, de a mű rendkívüliségeiből lesz levezetve az alkotó nagysága, amiért viszont csakis a mű nagysága kezekszik. Hogyan lehet aranyosodni valaki, ha még csak nem is feltételezi az allúvium-

ban a nemesfém nyomát? A természetnek ez az egyszerre antropomorf és neutrális jellege Rousseau egész filozófiai alkímiáját érinti. Ez a séma adja Rousseau valamennyi problémájának szerkezetét. Ez mozgatta, amikor a természeti állapot paradigmáját próbálta megoldani, és igyekezett elkerülni, hogy a társadalomból vett fogalmakkal írja le a társadalom előtti ember természetét. Képtelenség, hiszen hogy lehetne a természetben moralitást felfedezni? Hogyan nevezhetjük a jóságot, együttérzést, nagylelkűséget „a természet első ösztönzéseinek”? Kinek vagy minek a természete volna ez? A morál előtti szakaszban mi értelme megtagadni vagy kifejezni együttérzést? A gyenge, lusta, tétlenkedésben élvezettel elmerülő és nem túlságosan erényes J.-J. békés és gyöngéd természete révén jut el oda, ahova az erény által is eltalálhatna.

Az erkölcsi jó azon manifesztuma, amely a megmunkálatlan, érintetlen természetből ki nyerhető és a társas erény kiiktatása árán is hozzáférhető: hatalmas filozófiai teljesítmény. Nem fordul transzcendentális entitásokhoz, a természetet transzcendálja. A patológiával foglakozó olvasatok elfedték a szöveg történelemalakító minőségét, s a betegség és az örültség szempontjait keresve nem vették észre, hogy a „természet embere” a képzelet alkímiájában világot teremt szerzőjének. Ezen a helyen születik meg a szerzői zsenialitás toposza, melyhez világrajövedelekor, végzetes olvasatok okán, szorosan kapcsolódik a szörnyűség, a rettenetesség, a kísértetiesség attribútuma.

ANDORRAI PAVILON EVE ARIZA MURMURI

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Párbeszéd

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES BÍRÁJA

Előszó

Ha volna merszem kérni valamit attól az embertől, akihez eljut ez az írás, azt kérném, hogy mielőtt említést tesz róla, vagy bármilyen lépésre szánja magát, olvassa végig az egészet. Látom előre, hogy ennek semmi esélye, így inkább hallgatók és bízom a Gondviselésben.

Az írás témájáról és formájáról

Sokszor elmondtam már, hogy ha nekem valakiről olyan képet festettek volna, mint amelyet rólam a kortársaimnak, én nem úgy viselkedtem volna az illetővel, ahogyan ők velem. Kijelentésem senkit sem hatott meg különösebben, és a legkisebb jelét sem láttam annak, hogy kíváncsiak lettek volna rá, miben tért volna el a viselkedésem másokétól, és hogy mi okom lett volna erre. Ebből arra következtettem, hogy a nyilvánosság egész biztosan képtelen lett volna igazságosabban és tisztességesebben viselkedni mással, mint velem, azaz tévedés lett volna nem követnem véleményüket. Kétségtelen, hogy a nyilvánosság irántam tanúsított kevély és kitartó megvetésében olyasfajta erős vélekedés köszönt vissza, amely egyaránt származhatott szellemi vezetőitől és belső meggyőződéséből. Kifürkészhetetlen rejtély volt ez nekem, amit sehogy sem tudtam megoldani, s arra gondoltam, beszélni fogok róla, bárki legyen is az, aki kérdéseimre adott válaszaival kijózanít: tévedésem ugyanis, ha valós, következményeket szül, a világról alkotott egyéb téveszméket, márpedig semmi sem áll tőlem távolabb, mint hogy igazságtalan és hálátlan legyek azokhoz, akik felnyitják a szememet, és pontosabb ítéletekre tanítanak, a méltatlankodás helyett az érzékenység és hála kötelességének érzetét ébresztve szívemben: mindazonáltal más oka is van annak, hogy tollat ragadtam. Ebben az írásban érezhető egy másik, ennél is fontosabb és legalább ennyire jogos szándék. Itt már nincs helye a vágnak vagy a reménynek, hogy végre igazságot szolgáltatssanak nekem azok, akik erre nem voltak hajlandók és makacsul kitartanak ebben az elhatározásukban.

Különös zavart észleltem, amikor vállalkozásomhoz fogtam. Nem az okozott gondot, hogy érzéseimet érvekkel támasszam alá, hanem hogy az ezekkel ellentéteseket elképzeljem és egy látszólagos méltányosság jegyében járjak el még akkor is, ha ugyanezt a másik oldalon nem érzékelem. Mindeközben azt láttam, hogy Párizs, Franciaország, és Európa egésze végtelen magabiztossággal lép fel velem szemben, s teszi mindezt olyan új keletű és számomra értelmetlen maximák alapján, hogy nem tételezhettem fel azt, hogy ennek az egyhangú közmegegyezésnek – legalább látszólag – nincs valami értelmes alapja; továbbá hogy egy egész nemzedék önként mond le a szellem természetes fényéről, valamint kész erőszakot tenni az igazság valamennyi törvényén, a józan ész valamennyi előírásán, cél, ürgy és belát-

ható nyereség nélkül, pusztán azért, hogy egy fantazmát tápláljon, amelynek sem okát, sem célját nem tudom megérteni. A mélységes és egyetemes csönd, amely nem kevésbé felfoghatatlan, mint a rejtély, amelyet eltakar, s amelyet több mint tizenöt esztendeje¹ olyan gondosan rejtegetnek előlem, hogy nem is minősíteném inkább, meghozta a gyümölcsét; ebben az ijesztő és rettenetes csöndben elvesztettem minden tájékozódási pontot, fogalmam sincs, kitől kérhetnék felvilágosítást különös helyzetemről. Minden erőmmel igyekeztem megérteni feltételezéseimet, de semmit sem találtam, ami magyarázatot adott volna a velem történetekre, s úgy éreztem volna, hogy az igazsághoz is van némi köze. Amikor határozott utalások alapján olykor már úgy véltem, hogy megtaláltam az összeesküvés hátterét, célját és kiterve-lőjét, a feltételezésből annyi abszurd dolog született, hogy kénytelen voltam elvetni, s bár ezek után megpróbáltam zaklatott fantáziámból előállítani a hiányzó láncszemet, hamarosan erről is le kellett mondanom

Egy kimérával való hadakozás helyett, valamint hogy ne sértsek meg egy egész nemzedéket, kénytelen voltam észérveket feltételezni a mindenki által követett és elfogadott elfogultságban. Minden erőmmel azon voltam, hogy megkeressem és elképzeljem, mi csábította el a sokaságot, és ha semmit sem találtam, ami ezt indokolta volna, az ég a tanúm rá, hogy ez nem az eltökéltség vagy a kitartás hiánya miatt történt, s hogy minden gondolatot összeszedtem, ami ezzel kapcsolatban felmerült bennem. Erőfeszítem nem járt sikerrel, így végül arra az álláspontra jutottam, hogy számomra ismeretlen és érthetetlen sajátos okok mentén nem tudok mozgatni érveket, ezért egy olyan általános hipotézishez fordulok, amely minden érvet magába foglal. Valamennyi lehetséges feltételezés közül azt választom, amelyik nekem a legkedvezőtlenebb, és a legjobb az ellenfeleimnek, s ebben a helyzetben, amennyire csak lehet, alkalmazkodom azokhoz a manőverekhez, ahhoz a bánásmódhoz, azokhoz rejtélyes utalásokhoz, amelyek innen-onnan eljutottak hozzám, és megnézem, hogy mi lett volna részükről a leginkább igazságos és ésszerű bánásmód velem szemben. Kénytelen voltam mindent felhozni a védelmükben, mert ez volt az egyetlen módja, hogy kihámozzam azt, amit ténylegesen mondani akarnak, és így is tettem, minden kézzel fogható indokot és körmonfont érvet felsorakoztattam védelmükben, magammal szemben pedig minden elképzelhető terhelő bizonyítékot. Ennek ellenére bevallom, hogy elég gyakran belepirultam, amikor az járt a fejemben, hogy milyen indítékok mozgatják őket. Ha találok ésszerűbbeket, lelkelem rajta, hogy azokat követem, már csak azért is, mert mindegyik gyenge lábakon állt volna a válaszaikkal ütköztetve, melyek közvetlenül az igazság első alapelvéből származnak, a józan ész első szikrájából, és alkalmazhatók minden elképzelhető helyzetben, amely hasonlít az enyémhez.

A párbeszédes forma a legalkalmasabb arra, hogy ütköztessük az érveket, ezért választottam ezt. Megengedtem magamnak azt a szabadságot,² hogy ebben a beszélgetésben ismét felvegyem a családnevemet, amit a nyilvánosság elvett tőlem, és példáját követve harmadik személyben nevezem meg magamat, a keresztnevemen, amelyre jónak látta redukálni a nevemet. A másik beszélgetőtársam egy Francia, és ezzel a nevét megillető kötelességemnek és

¹ Rousseau az összeesküvés kezdetét 1757–1758-re datálja. „Már több mint tizenöt éve vagyok ebben a különös helyzetben, s még mindig olyan, mint egy álom.” *A magányos sétáló álmódzásai*. Ford.: Réz Ádám. Magyar Helikon, 1964. 8. old. (A fordító megjegyzése)

² A szerencsétlen kimenetelű angliai tartózkodás után Rousseau illegálisan visszatér Franciaországba és Conti herceg, aki befogadja Trye-i kastélyába, kimondott kérésére felveszi a Jean-Joseph Renou álnevet. 1767. június 21-től majd két éven keresztül így írja alá leveleit. 1770-ben ismét saját neve alatt jegyzi levelezését. Vö. 1770. február 26-i levél St. Germain-nek. (A fordító megjegyzése)

tisztességemnek teszek eleget, mivel el akartam kerülni, hogy cinkos legyen egy általam megvetett magaviseletben, ezzel semmilyen igazságtalanságot nem követek el vele szemben, ez a személy ugyanis pont úgy viselkedik, mint ügyemben az egész nemzete. Sőt, néha helyénvalóbb érzéseket kölcsönöztem neki, mint amit valaha is bármely honfitársánál tapasztaltam, és számomra örömteli, hazája számára pedig megtisztelő volna, ha többen követnék a példáját. Ha olykor bele is rángattam őt abszurd érvelésekbe, őszinte szívvel állíthatom, hogy ezt mindig saját magam ellenében tettem, és hiszem, egész Franciaországot kihívhatom, hogy találjon ennél szilárdabb érvelést, olyat, amelyik jogossá tehetné a velem szemben tanúsított bánásmódot, amellyel ékeskedni látszik.

Számomra végtelenül világos és tiszta volt, hogy miről akarok beszélni, ezért nagyon meglep szövegem kuszasága, terjengőssége, bőbeszédűsége, fecsegése. Bárki más megfogalmazásában eleven és erőteljes volna a szöveg, ami a tollam alatt lagymataggá és akadozóvá lett. Hiszen itt rólam volt szó, és saját magam érdekében képtelen voltam mozgósítani azt az eltökéltséget és lelkiert, ami egy jó szándékú embert mások ügye kapcsán ragad el. Önmagam védelmének megalázó szerepe rangon aluli, s annyira méltatlan az érzéseimhez, hogy nehezemre esik felvállalni. De hamarosan kiderül majd, hogy nem is ezt a szerepet akartam betölteni. Képtelenség lett volna megvizsgálni azt, ahogyan a nyilvánosság velem bánt, ha nem gondolkodom el önmagamon a világ legkegyetlenebb és legszánalmasabb helyzetében. Szomorú és sötét gondolatokat kellett felvetnem, keserű és bántó emlékeket, olyan érzéseket, amelyek a legkevésbé éreztem a magaménak, és ebben a fájdalmas szorongásban kellett újra nekiveselkednem, valahányszor egy újabb sértés úrrá lett az ellenérzésem, hogy ezt az annyiszor félbehagyott írást újrakezddjem. Ennyi fájdalommal járó elfoglaltságot képtelenség folyamatosan művelni, rövid pillanatokra nekiveselkedtem, rögtön leírtam, ha valami eszembe jutott, ehhez tartottam magam, olykor tízszer is leírtam, ha valami tízszer jött föl, soha nem tartottam észben, mit írtam le korábban, de ez is csak akkor tűnt fel, amikor elolvastam egyvégtében az egészet, s ahogy az előbb mondtam, most már késő, hogy bármit is helyre hozzak. A harag olykor lendületet ad a tehetségnek, de az undor és a szívfájdalom visszaveti; és miután elolvasták könyvem, jobban érzik majd, hogy e kínos munkát ebben az állapotban kellett elvégezmem.

Akadtt még valami, ami tovább nehezítette ezt a munkát; állandóan önmagamról kellett beszélnem, igazságosan és valóságosan, magasztalás és lekicsinylés nélkül. Mindez nem probléma, ha a nyilvánosság méltó tisztelettel bánt az illetővel: ez esetben ez a szempont nem is jön szóba. Hallgathat anélkül, hogy megalázkodna, és őszintén azonosulhat azokkal a tulajdonságokkal, amelyekkel általában felruházzák. De aki úgy véli, hogy kijárna neki az elismerés és a tisztelet, és akit a nyilvánosság kénye-kedve szerint torzít el és rágalmaz, az hogyan találja meg azt a hangot, amely igazságot szolgáltatna neki? Beszéljen magáról a megérdemelt, de általánosan megtagadott elismerés hangján? Kezddjen el kérkedni azokkal a tulajdonságokkal, melyeket a magáénak vall, és amelyeket mindenki megtagad tőle? Az igazság ilyesfajta kiárusítása nem annyira gőgről, mint hitványságról tanúskodna. Az öndicséret, még a legszigorúbb igazságosság szempontjait figyelembe véve is, inkább önmagunk lealázása mint kitüntetése volna, és nagyon felületes emberismeretről tanúskodna, ha egyáltalán felmerülne bennünk, hogy az ilyen tiltakozásokkal rámutathatunk az emberek tévedésére és önámítására. Ezekben az esetekben az elszánt és megvető hallgatás helyesebb volna és inkább ízlésem szerint való; de nem mentem volna vele sokra, mivel azt szerettem volna meg-

mutatni, hogy ha másvalaki volnék, milyen szemmel néznék, arra az emberre, aki én vagyok. Igyekeztem méltányosan és elfogulatlanul betölteni ezt a nehéz feladatot, próbáltam nem hibáztatni a nyilvánosság elképesztő vakságát, kerültem, hogy olyan érdemekkel kérkedjek, melyeket tőlem megtagad, hogy olyan bűnöket valljak magaménak, amelyeket nem követtem el, és amelyeket előszeretettel tulajdonítanak nekem. Szerettem volna egyszerűen megmagyarázni, hogy milyen következtetésre jutottam volna az enyémhez hasonló alkat gondos tanulmányozása után egy másik ember esetében. Ne írják a javamra, ha visszafogottságot és mértékletességet találnak ezekben a leírásokban. Állítom, hogy egy kicsivel több szerénységre lett volna szükségem, hogy sokkal nagyobb megbecsüléssel beszéljek magamról.

Amikor láttam, hogy mennyire rémesen hosszúak lettek a párbeszéddek, megpróbáltam többször is lenyesegetni egyes részeket, kigyomlálni a gyakori ismétlődéseket, rendet és logikát teremteni a szövegben; de képtelen voltam kiállni ezt az újabb tortúrát. Olvasás közben olyan erősen életem át balsorsom fájdalmát, hogy elnyomja az ehhez szükséges figyelmet. Képtelen vagyok arra, hogy bármit is kihúzzak, két mondatot összekapcsoljak, vagy két ötletet egymással összevessek. Sorról sorra haladok a szöveg olvasásában, miközben szívem sajog és megszakad. Ismétlődő és merőben értelmetlen erőfeszítések után feladom ezt a munkát, amire alkalmatlannak érzem magam, és jobb híján átirom ezeket a formátlan próbálkozásokat³, amelyeket kijavítani már nem áll módomban. S ha akadna még bármi javítani való is rajta, akkor sem vállalkoznék rá, ha a világ minden kincsét ajánlanák fel. Sőt, le kell mondanom számos sokkal jobban és szebben megírt gondolatomról is, mint az itt találhatóak, amelyeket rendetlen fecnikre jegyzeteltem, bízva abban, hogy gyerekekjáték lesz a beillesztésük; a levertség azonban olyan szinten hatalmába kerített, hogy már ez az egyszerű feladat sem megy. Végül is nagyjából elmondtam, amit akartam: ugyan az ismétlés és a rendezetlenség káoszába süllyedt, de benne van: a jóhiszemű emberek meg fogják találni. Azok pedig, akik csak kellemes és gyors olvasmányra vágynak, s a *Vallomásokat* is csak ezért lapozták fel, akik az igazságosság és a valóság végett a legkisebb erőfeszítésre és összpontosításra is képtelenek, jobban teszik, ha nem fárasztják magukat ezzel az írással; nem ők azok, akikhez beszélni kívántam és fűtyülök rá, hogy tetszik nekik avagy sem: így legalább megkímélnék attól a végső megaláztatástól, hogy az életem nyomorúságát ábrázoló tablón egyesek jól szórakoznak.

Mivé lesz ez az írás? Mi hasznom származhatik belőle? Fogalmam sincs, és ez a bizonytalanság fokozza a bátortalanságot, amely munka közben kísért. Akik ellenem vallanak, kezdetől fogva tudnak róla, és úgy vélem, mostani helyzetemben nincs esélyem megakadályozni, hogy könyvemet előbb vagy utóbb meg ne szerezzék.* A dolgok természetes menetének megfelelően az egész erőfeszitésem tiszta veszteség. Nem tudom, hogy milyen sorsot szán nekem az Ég, de a legvégsőig reménykedem abban, hogy nem hagyja el az igaz ügyet. Bárkinek a kezébe is juttatja ezeket a lapokat, ha jövőbeli olvasóim között akad egyetlen nyíltszívű ember, az nekem elegendő, és soha nem fogom megvetni az emberi nemet annyira, hogy ne találjak ebben a gondolatban okot a reményre vagy a bizakodásra.

Fordította: MARSÓ PAULA

³ Vö. „Ez az írás (feuilles) voltaképpen álmodozásaim szabálytalan naplója lesz.” *A magányos sétáló álmodozásai*, 16. old. (A fordító megjegyzése)

* A *Párbeszéddek* végén majd megtaláljuk ennek a szerencsétlen írásnak a történetét, s azt is, hogyan igazolódott be ez a jóslat. (J.-J. Rousseau megjegyzése)

KOVÁCS ILONA

Benjamin Constant bizalmas naplói

A *Vörös füzet*, amelyből itt egy szemelvényt közlünk, Benjamin Constant (1767–1830) svájci származású író és gondolkodó önéletrajzi műve, amelyben gyermekkoráról és felnőtté válása első éveiről számol be. A címet a kézirat a füzetlapok vörös kötése alapján kapta, maga a szerző csak *Életem* címmel látta el. A szöveg befejezetlen, mégis rendkívül érdekes, nemcsak önmagában, de úgy is mint egy irodalmi folyamat kiindulópontja. Ugyanis ez a félben maradt napló több más vallomásos szöveggel együtt fontos adalék az *Adolphe* (1816) című regény értelmezéséhez.

Constant 1807-ben vetette papírra legkorábbi emlékeit, amelyeket egészen bizonyosan nem szánt közlésre, csak jóval később, egy távoli rokona adta ki a szöveget 1907-ben. A később magánéleti botrányai és liberális gondolkodói és politikusi pályája révén híressé vált naplói író itt leplezetlen őszinteséggel és sok humorral mesél kalandos életútjának első szakaszáról. Születésétől kezdve, amelybe anyja belehalt, csapongva, de mindig nagyon színesen és kiváló irodalmi stílusban meséli saját történetét. Sorra veszi apjával töltött első éveit, majd rendszertelen tanulmányait és ötletszerűen alakított úti célokat követő vándorlásait, amelyek sok bolyongásba és meglepetések egész sorozatába keverték, így aztán egészen meglepő élményekben volt része. Közben nagy érzelmi viharokba is bonyolódott, amelyekről részletesen beszámol, akárcsak arról a szenvedélyes barátságról, amely egy nála jóval idősebb holland írónőhöz (Isabelle de Charrière, 1740–1805) kötötte szorosan. A félárva, furcsa apjától hol menekülő, hol nála menedéket kereső ifjú magánéletének ez a fordultatos története izgalmasan egészíti ki a későbbi liberális gondolkodóról és politikusról alkotott árnyalatlanabb képet. Személyes élményeihez tarka háttérrel rajzol a korabeli bohémélet különböző helyszíneiről (Svájc, Anglia, Franciaország) és külön figuráiról, ami szintén különleges színt jelent a korszak történeti tablóján.

A szöveg nem követ szigorú időrendet, érezni, hogy az emlékező önmaga számára ír első-sorban, ami azt is jelenti, hogy a *Vörös füzet* a bizalmas napló ekkoriban alakuló műfajába tartozik. Dokumentum értékén kívül kétségtelenül növeli jelentőségét az a már említett tény, hogy a szerző későbbi, írói hírnevét megalapozó regény, az *Adolphe* (1816) „elő-szövege”. Néhány későbbi, ugyancsak sokáig kiadatlan művével (*Cécile*, ill. *Amélie és Germaine*) együtt jól szemlélteti, hogyan lényegülnek át az önéletrajzi elemek egyre jobban fikcióvá, hogy végül regényformát öltsenek. A valóság naplóban rögzített, valódi közönségre nem számító közege természetesen szintén megenged némi regényesítést, de az *Adolphe*-hoz vezető, csaknem egy évtizednyi út több állomásának kiindulópontja elméleti szempontból is fontos munka. A fikcionalizálódás folyamata érzékletesen bontakozik ki az olvasó szeme előtt, ha ezt a füzetet a későbbi regénnyel összevetve olvassa, és annak fényében tudja mérlegelni, milyen színvonalasan, irodalmilag is élvezetes módon öltöttek formát az emlékek.

Az *Adolphe* a romantikus stílus egyik korai alkotása, annak minden melankóliájával és életuntságával, míg ez a napló-szerű szöveg sok öniróniával és mulatságos kommentárral

mutatja be a saját élettapasztalatokból merített „nyersanyagot”. Igaz, hogy minden kérdésre ez a szöveg sem ad választ: bár hatalmas levelezés, több önéletrajzi, vallomások mű és néhány regény szolgálna támpontul, Constant életművének és egyéniségének sok homályos pontja felderítetlen marad. Ez azonban alighanem szándékos: hiába kerültek elő nagy számban naplók és önéletrajzi jegyzetek, a rejtőzködés és a vallomástétel vágya egyszerre érhető tetten mindenütt. Akad olyan napló is, egy 36 lapos nagyalakú füzet, amelybe a szerző titkosírással jegyezte le mondanivalóját. Ennek a kódolt szövegnek a legendája jóval megelőzte a XX. századi kiadásokat. Akkor derült csak ki, hogy a titkosítás és a titok feloldása közti feszültség paradoxonjai itt is érvényesültek: az a bizonyos napló, amelyik az író életének 1805–1807 közti időszakára vonatkozik, sifírozva van ugyan, de Constant maga adta meg hozzá a kulcsot egy korábbi napló végén...

Valószínű, hogy Constant sokáig inkább mint liberális gondolkodó hatott Magyarországon, de írói jelentősége sem becsülhető le. Az *Adolphe* nagy hatást gyakorolt a magyar regényre, és olyan nagy esszéisták foglalkoztak vele, mint Babits Mihály, Szerb Antal és Gyergyai Albert. Három magyar fordítása is létezik (1875, 1920 és 1958, az utóbbi átdolgozott változata 1978-ban készült), gyakran kiadták külön és antológiákban egyaránt. Ez a magyarul most először megjelenő *Vörös füzet* újból ráirányíthatja a figyelmet a regényíróra, és hozzájárulhat Constant írói életművének újraértékeléséhez. A szerző levelezéséből és önéletrajzi munkáiból, elsősorban naplóból, a Qadmon kiadónál készül egy bőséges válogatás.

CHILEI PAVILON BERNARDO OYARZÚN WERKEN

BENJAMIN CONSTANT

A vörös füzet

ÉLETEM TÖRTÉNETE 1767-TŐL 1787-IG

(Részlet)

1767. október 25-én születtem a svájci Lausanne-ban, a vallási üldözések miatt Vaud vidékére menekült, régi francia családból való Henriette de Chandieu és a holland hadseregben szolgáló Juste de Rebecque ezredes gyermekeként. Anyám belehalt a szülésbe, egy héttel az én születésem után.¹

Az első nevelőm, akire egyáltalán valamennyire pontosan emlékszem, egy Stroelin nevű német, aki előbb agyba-főbe vert, azután pedig – csak hogy panaszt ne tegyek apámnak – majd megfojtott az öleléseivel. Én mindig hűségesen megtartottam az ígéretemet, de amikor a dolog tőlem függetlenül kiderült, mégis elcsapták a háztól. Amúgy nagyon furfangos elképzelése volt arról, hogyan tanítson meg görögül: úgy hogy feltaláltatja velem a nyelvet, vagyis azt ajánlotta, hogy találjunk ki egy nyelvet csak mi kettőnknek, amit senki más nem ismer: az elgondolás lelkesedéssel töltött el. Előbb abc-t szerkesztettünk, amelybe azután ő beillesztette a görög betűket. Utána szótárt kezdtünk írni, amelyben minden francia szót görög szóval fordítottunk le. Mindez csodálatos élességgel bevésődött a fejembe, mert azt hittem, én találtam ki az egészet. Már egy egész csomó görög szót tudtam, és azon igyekeztem, hogy általános törvényekbe foglaljam a leleményeimet, vagyis tanulgattam a görög nyelvtant, amikor a tanítómát elkergették. Öt éves voltam akkor.

Hét éves koromban vitt magával apám Bruxelles-be, ahol maga akarta kézbe venni a nevelésemet. Hamar lemondott róla, és egy franciát vett fel nevelőmnek, De La Grange urat, aki korábban törzsorvosként szolgált az ezredében. Ez a De La Grange úr meggyőződéses ateista volt. Amúgy, amennyire emlékszem, középserű, tudatlan és mértéktelenül hiú ember. Szerette volna elcsábítani a zenetanárom lányát, akitől órákat vettem. Addigra már több botrányos kalanddal dicsekedhetett. Ráadásul egy kétes hírű házba költözött be velem, hogy semmi se álljon élvezetei útjában. Apám felháborodottan tért vissza a seregből, és elkergette La Grange-ot. A zenemester házában helyezett el engem, míg másik mentort nem talál nekem. Néhány hónapot nála töltöttem. A család, akit az apa tehetsége kiemelt a közönséges pórnépből, nagyon tisztességesen táplált és gondoskodott rólam, de nevelésemet nem tudta előre mozdítani.

Több tanítóm is volt, akiknek a leckéit kerültem, inkább egy közeli olvasó-klubba jártam, ahol megtalálható volt a világ összes regénye, és az összes akkor divatos istentelen munka.

¹ Constant 44 éves korában, 1811-ben vetette papírra emlékeit, és nem ellenőrizte az évszámokat és tényeket visszaemlékezéseiben. Édesanyja nem egy, hanem két héttel később halt meg, és apai ágon is hugenotta családból származott. Számos tévedése közül csak a lényegeseket jegyzeteljük meg [Ez és minden további lábjegyzet a fordító megjegyzéseit tartalmazza.]

Nyolc-tíz órát olvastam naponta, mindent, ami a kezem ügyébe esett, La Mettrie műveitől Crébillon regényeiig, aminek a fejem és a szemem egész életemre kárát vallotta.

Apám, aki hébe-hóba meglátogatott, összeakadt egy volt jezsuitával, akit fel akart fogadni. Erre aztán nem került sor, nem is tudom, miért. Ugyanebben az időben megfordult arra egy volt francia ügyvéd, aki otthagya a hazáját meglehetősen kínos ügyek miatt, és aki egy lánynyal, akit a házvezetónőjének állított be, valami iskolafélét akart alapítani, jelentkezett apámnál, és olyan ügyesen beszélt, hogy elhitette vele, nagyszerű emberre akadt. Ez a Gobert, rendkívül magas áron, ráállt, hogy magához vegyen. Csak latinból adott leckéket, amit maga is rosszul tudott, meg történelemből, amit pedig csak azért tanított, hogy lemásoltassa velem egy művét, amelyet e tárgyban írt, és amelyből több másolatot akart készíttetni. Én azonban olyan csúnyán írtam, és olyan figyelmetlenül, hogy minden másolatot folyton újra kellett kezdeni, és több mint egy évig dolgoztam ugyan rajta, de soha nem jutottam tovább az előszónál.

Gobert és a szeretője eközben szóbeszéd tárgya lett, ami apám tudomására jutott. Nagy jeleneteket rendeztek a szemem láttára, így kerültem el a harmadik tanítómtól, harmadszor is meggyőződve arról, hogy azok, akikre a nevelésemet és a korrigálásomat bízta, tudatlan és züllött emberek.

Apám visszavitt Svájcba,² ahol némi időt kizárólag az ő felügyelete alatt töltöttem el, az ő hadtesténél. Egyik barátja mesélt neki egy élemedett korú franciáról, aki La Chaux-de-Fonds-ban, Neuchâtel mellett élt visszavonultan, és akiről azt tartották, hogy szellemes és tudós ember, mire apám tájékozódott, és kiderült, hogy Duplessis kiugrott szerzetes, aki megszökött a kolostorából, áttért egy másik felekezetre és bujkált, még Svájcban is, mert Franciaországban körözést adtak ki ellene.

Igaz, hogy ezek az értesülések nem tüntették fel Duplessis-t kedvező színben, apám felfogadta, és kiderült, hogy többet ér, mint a hírneve. Így aztán ő lett a negyedik tanítóm. Gyöngye jellemű, de jóságos és okos ember volt. Apám hamar nagy megvetést érzett iránta, és ezt nem is titkolta előttem, ami elég rossz előkészítés a tanár-tanítvány viszonyra. Duplessis képességei szerint a lehető legjobban töltötte be tisztét és én elég sokat haladtam a keze alatt. Több mint egy teljes évet tanultam vele, hol Svájcban, hol Bruxelles-ben, hol Hollandiában. Apám teljesen megundorodott tőle ennyi idő után, és úgy döntött, Angliába küld egyetemre.

Duplessis tőlünk egy ifjú D'Aumale grófhöz került nevelőnek. Sajnos, a fiatalembernek volt egy meglehetősen szép és könnyű erkölcsű lánytestvére. Ez a lány mulatságból elcsavarta a szegény barát fejét, aki szenvedélyesen belé szeretett. Nem vallott szerelmet, mert barát létére, ötven éves fejjel és a képével nem sok reményt táplálhatott, egészen addig, amíg rá nem jött, hogy egy nála fiatalabb és némileg jobb képű parókakészítő nagyobb szerencsével járt, mint ő. Számtalan bolondságot követett el, amit könyörtelen szigorral büntettek. Teljesen elvesztette a fejét, és a végén főbe lőtte magát.

Eközben apám elindult velem Angliába, ahol rövid londoni tartózkodás után elvitt Oxfordba. Elég hamar rájött, hogy az egyetem, ahova az angolok csak húsz évesen járnak, tanulmányaik végeztével, nem lehet megfelelő egy 13 éves gyereknek. Így aztán beérte azzal, hogy angolra taníttatott, vásárolt egy s más, és két hónap elteltével hazaindultunk, egy fiatal angol társaságában, akit úgy ajánlottak be neki, mint aki alkalmas arra, hogy leckéket adjon

² Apjának két birtoka volt Lausanne közelében: La Châblière és La Maladière. Az utóbbit *Sivatagnak* keresztelte el a fia, és ott töltötte el a legtöbb időt apja társaságában.

nekem, bár nincs meg a titulusa és a becsvágya, hogy nevelő legyen, ami csupa olyan tulajdonság, amitől apám, négy egymást követő tapasztalatával már elrettent. Azonban ezzel az ötödik esettel is úgy járt, mint az előzőkkel. Alig kelt velünk útra ez a May, apám máris nevetséges és elviselhetetlen figurának találta. Megosztotta velem a benyomásait, így aztán új úti-társam ezentúl már csak gúny és nevetség tárgya lett a szememben.

May úr másfél évig kíséretet bennünket Svájcban és Hollandiában. Elég sokáig időztünk egy kisvárosban, Geertruydenbergben. Ott lettem életemben először szerelmes. Egy öregembernek, apám barátjának, a parancsnoknak a lányába szerettem bele. Naphosszat hosszú leveleket írogattam neki, amiket nem adtam át neki, és úgy utaztam el, hogy nem vallottam meg neki a szenvedélyemet, amely két hónappal élte túl a távozásomat.

Azóta újra találkoztam vele, és maga az a gondolat, hogy valaha szerettem, némi érdeklődést váltott ki belőlem, vagy talán csak élénk kíváncsiságot ébresztett bennem. Egy alkalommal már szinte belefogott, hogy kifaggasson az érzelmeimről, de valaki félbeszakította. Nem sokkal később férjhez ment és belehalt a szülésbe. Apám, aki csak arra vágyott, hogy megszabaduljon May-tól, az első adandó alkalommal visszaküldte Angliába.

Visszamentünk Svájcba, ahol egy bizonyos Bridel szolgálatait vette igénybe, hogy leckéket kapjak, aki elég művelt, de nagyon pedáns és nehézkes ember volt. Apámat hamarosan megbotránkoztatta általa választott újabb mentorom fontoskodása, kedélyeskedése és rossz stílusa, és ennyi haszontalan próbálkozás után, hogy otthon taníttasson, eltökölte, hogy egy német egyetemre küld tanulni.

Az akkor éppen Svájcban tartózkodó Anspach őgróf³ Erlangenre irányította a figyelmét. Apám elvitt oda és ő maga mutatott be Bareith őgrófnőnek, akinek ez volt a székhelye, apró udvarával. Olyan buzgón fogadott bennünket, ahogy azok a hercegek szoktak, akik szívükön viselik az őket mulattató idegenek sorsát. Melegen barátságába fogadott. Igaz, hogy mindent kimondtam, ami eszembe jutott, és hogy mindenkit kicsúfoltam, és hogy szellemesen fejtettem ki a legcsavarosabb gondolatokat, és emiatt egy német udvarban elég mulatságos figurának tarthattak. Az anspachi őgróf ugyanilyen kegyesen bánt velem. Nemesi címet adott nekem az udvarában, ahova fáraózni⁴ jártam, és játékadósságokat csináltam, amiket apám – igen helytelenül – jóságosan kifizetett.

Első tanévem alatt, amit ezen az egyetemen töltöttem, sokat tanultam, de ugyanakkor rengetegszer tévedtem külön utakra.⁵ Az öreg őgrófné mindent elnézett nekem és csak még jobban szeretett: ebben a kis városban pedig az udvariak kegye elhallgattatott mindenkit, aki szigorúbban vélekedett rólam. Arra a dicsőségre viszont nagyon vágytam, hogy szeretőm legyen. Egy elég rossz hírű lányt választottam, akinek az anyja, nem tudom már, milyen alkalmából, valami szemtelenséget követett el az őgrófné ellen. Az a legkülönösebb az egészben, hogy egyfelől nem tetszett nekem ez a lány, másfelől pedig, hogy valószínűleg egyedül csak nekem állt ellen. De annyira örültem, hogy mondogatják – visszajutott a fülembe –, hogy kitarok egy szeretőt, ami megvigasztalt, amiért úgy töltöttem a napjaimat, hogy olyasvalakivel éljek, akit egyáltalán nem szerettem, és a kitarott nő még csak nem is volt a szeretőm.

³ Christian d'Anspach Nagy Frigyes unokaöccse volt. Felesége hercegnő léte jelentéktelen szerepet játszott csak az udvarban.

⁴ Népszerű kártyajáték.

⁵ Egy talányos széljegyzetből arra lehet következtetni, hogy párbajokra céloz, de ezekről nem maradtak fent pontos adatok.

Az őrgrofné nagyon rossz néven vette a viszonyomat, amelynek a látszata csak még jobban a szeretőmhöz kötött. Ezzel a látszattal értem el a célokat, hogy szóbeszéd tárgya legyek. Ugyanakkor, állítólagos szeretőm anyja, aki még mindig gyűlöletet táplált az őrgrofné ellen, és akinek hízelgett, hogy valamiféle vetélkedés alakult ki a hercegné és a lány között, egyfolytában sértő gesztusokra ösztönzött az udvar ellen. Az őrgrofné végül elvesztette a türelmét, és megtiltotta, hogy megjelenjek nála. Először nagyon letört ez a kegyvesztés, és megpróbáltam visszanyerni azt a kegyet, amelynek elvesztését korábban célul tűztam ki magam elé. Nem jártam sikerrel. Mindazok, akiket ez a kegy megakadályozott abban, hogy rosszat mondjanak rólam, most elégtételt vettek. Egész lázadás tört ki miattam, és általános rosszallás övezett.

Dühömben és zavarodottságomban újabb ostobaságokat követtem el. A végén apám, aki az őrgrofnétól megtudta, hogy mi folyik, rám parancsolt, hogy menjek utána Bruxelles-be, és onnan együtt utaztunk el Edinburgh-ba. 1783. július 8-án érkezünk meg ebbe a városba. Apámnak voltak ott régi ismerősei, akik baráti buzgalommal és a skót népre jellemző vendégszeretettel fogadtak bennünket. Egy orvosprofesszornál szállásoltak el, aki bentlakókat tartott.

Apám csak három hétig maradt Skóciában. Alighogy elutazott, nagy lendülettel vettem bele magam a tanulásba, és ezzel életem legkellemesebb éve kezdődött el. Az Edinburgh-i fiatalok körében divat volt tanulni. Több irodalmi és filozófiai kört alkottak, egyikben másikkban én is részt vettem, és kitűntem mint fró és szónok, méghozzá idegen nyelven. Igen szoros kapcsolatba kerültem többekkel, akik közül egyesek a későbbiekben, idősebb korukra, hírnevet szereztek maguknak: közülük tartozik Mackintosh, aki most főbíró Bombay-ben, Laing, aki Robertson egyik legkiválóbb követője, stb.⁶

Az ígéretes fiatalok közül úgy tűnt, hogy John Wilde, egy dohányárus fia hivatott a leg-többre. Szinte minden barátja abszolút tekintélynek tartotta, holott a legtöbbjük felette állt születését és vagyonát tekintve: hatalmas tudással rendelkezett, fáradhatatlanul tanult, ragyogó társalgónak és nagyszerű jellemnek ismertem meg. Érdemei révén elérte a professzori rangot és publikált egy könyvet, amelyik kedvezően megalapozta a hírért, de utána kitört rajta a téboly, és most, ha meg nem halt, akkor megláncolva egy zárkában él, szalmazsákon. Szerencsétlen emberi faj, mi a sorsunk és a mik a reményeink!

Nagyjából másfél évet töltöttem Edinburgh-ban, sokat szórakoztam, elég jól elfoglaltam magamat, és tettem arról, hogy csak jó hírek kerengjenek rólam. A balszerencsém úgy hozta, hogy egy itáliai fiú, aki zeneórákat adott nekem, bevitt egy fáraó-játékbárángba, amelyet a bátyja tartott fenn. Beálltam játszani, vesztettem, eladósodtam mindenfelé, így aztán az ottlétem teljesen elromlott.

Amikor elérkezett az az idő, amit apám az elutazásomra kijelölt, elindultam, a hitelezőimet, akik nagyon zúgolódtak, azzal az ígérettel hagytam ott, hogy majd fizetek, amivel nagyon rossz emlékeket hagytam magam után; Londonon át indultam útnak, ott teljesen feleslegesen három hetet töltöttem, és 1785 márciusában értem el Párizsba.

⁶ A leghíresebb ilyen kör valószínűleg a *Speculative Society* lehetett, amelyik még ma is létezik. James Mackintosh (1765–1832) bíró lett Bombay-ben, és emlékirataiban megemlékezett Constant-ról, mint különös és tehetséges emberről. Malcolm Laing (1762–1818) történész, a skót történelem szakértője, John Wilde sorsát hitelesen foglalja össze Constant, mert ő fényes jogi tanulmányok után elmeegógyintézetben végezte életét.

Apám olyan megállapodást kötött, amely mindenféle előnnyel járt volna rám nézve, ha tudtam és akartam volna a javamra fordítani. Suard-nál⁷ lett volna szállásom, akinél sok irodalmár gyűlt össze, és aki megígérte, hogy bevezet a legjobb párizsi társaságba. Mivel azonban a lakrészem még nem készült el, egy garniszállóban kötöttem ki, ahol megismerkedtem egy elég tehetős és elég szabados angollal; minden ferde útján igyekeztem követni őt, így aztán egy hónap sem telt bele, máris nyakig ültem az adósságokban. Ebben apámnak is volt némi része, aki tizennyolc éves fejemmel, a jóhiszeműségemben bízva, olyan helyre küldött, ahol nem kerülhettem el, hogy hibát hibára ne halmozzak. Végül mégis Suard-hoz mentem lakni, és ettől kezdve kicsit rendesebben kezdtem viselkedni.

Azonban, az a sok zűrzavar, amikbe kezdetben belekeveredtem, olyan következményekkel járt, amelyek kihatottak egész ottlétemre. Mindezt a sok bajt betetőzve, apám, abban a hitben, hogy valamiféle felügyelet alá kell helyeznie, a hollandiai nagykövet káplánjához, egy protestáns lelkészhez fordult ilyen céllal. Ő pedig, csodának véelve az ajánlását, egy bizonyos Baumier-nak szolt, aki protestánsnak adta ki magát neki, akit a családja vallási okokból üldöz. Ez a Baumier egy züllött, vagyontalan és hajléktalan ember volt, igazi kalandor, a legrosszabb fajtából. Azon iparkodott, hogy a befolyása alá vonjon, és ezért félig beszállt minden ostobaságba, amire kedvem támadt, és nem rajta múlt, hogy ne aljas és züllött életmódot folytassak. Mivel érdektelen, unalmas és szemtelen fickó volt, hamar elegem lett belőle a hibáitól függetlenül: abból, hogy nem tesz mást, csak kíséretet a rossz lányokhoz és pénzt kér kölcsön tőlem, így aztán összevesztünk. Azt hiszem, írt apámnak, és eltűnőzte a rólam elmondható sok rosszat, bár az igazság magában is elegendő lett volna.

Apám személyesen jött Párizsba hogy magával vigyen Bruxelles-be, ahol magamra hagyott, mivel visszatért a regimentjéhez. Augusztustól november végéig maradtam Bruxellesben, ahol az időmet részben az Anet és az Aremberg-család tagjaival töltöttem, akik – mint apám régi ismerősei –, nagyon kedvesen fogadtak, részben egy genfi, sokkal obskurusabb társasággal, de velük jobban éreztem magam.

Volt ebben a társaságban egy hozzávetőleg 26–28 éves, nagyon szép arcú és feltűnően szellemes nő. Nagyon húzott valami feléje, amiről magam sem tudtam pontosan, hogy micso-da, amikor néhány szóval, amelyek először jobban megleptek, mint amennyire elbűvöltek, tudtomra adta, hogy szeret. Még most is, ebben a pillanatban, amikor ezeket a sorokat írom, 25 évvel később, mint ahogy ezt a felfedezést tettem, hálát érzek, ahogyan felidézem az akkori boldogságot.

Madame Johannot, mert így hívták, egészen külön helyet foglalt el az emlékeimben, ami megkülönbözteti őt az összes többi nőtől, akit megismertem: a viszonyunk nagyon rövid ideig tartott, és nagyon kevésre szorítkozott. De ő nem valamiféle izgalom vagy fájdalom keveréke áron juttatott édes érzésekhez, és így az akkori boldogságért, amikor 18 éves voltam, még most, 44 éves fejjel is hálás a szívem.

Szegény asszony szomorú véget ért. Egy megvetésre méltó, rossz jellemű és romlott erkölcsű férfihoz ment feleségül, aki előbb Párizsba cipelte magával, ahol az uralkodó párt szolgálatába állt és idegen létére a Konvent tagja lett, a király halálára szavazott, és a hírhedt nemzetgyűlés végéig gyáván és kétértelműen szerepelt. Ez után a férje egy elzászi faluba

⁷ Jean-Baptiste Suard (1733–1817) jeles irodalmár, aki a Panckoucke nevű, Enciklopédia-közei kiadó lányát vette feleségül, és náluk a legkiválóbb felvilágosult filozófusokkal találkozhatott Constant.

küldte, hogy a szeretője, akit a házában tartott ki, lakjon ott vele. Végül visszahívta Párizsba, hogy együtt éljen ezzel a szeretővel, akit szolgálnia kellett volna a férje szándéka szerint, és a rossz bánásmód miatt megmérgezte magát. Akkoriban én is Párizsban tartózkodtam és a szomszédságában laktam, de nem tudtam, hogy ő is ott van, így aztán néhány lépésre halt meg attól a férfitől, akit valaha szeretett, és aki a neve hallatán mindig mélységesen elérzékenyült, vagyis abban a hitben halt meg, hogy az egész világ elfelejtette és magára hagyta.

Alig egy hónapja tartott a boldogságom, hogy szeret, amikor apám eljött értem, hogy viszvagygyen Svájcba. Amikor elutaztam, Madame Johannot és én hosszú és gyöngéd szerelmesleveleket írogattunk egymásnak. Adott nekem egy címet, amelyen a beleegyezésével tovább folytathattam a levélírást, de nem kaptam választ. Megvigasztalódtam, bár nem felejtettem el, és a későbbiekben kiderül majd, hogy hamarosan másfelé vonzott az érdeklődésem. Két évvel később egyetlen egyszer még viszontláttam őt Párizsban, néhány évvel azelőtt, hogy annyi baj érte. Feltámadt iránta a vonzalmam. Mire látogatóba mentem hozzá, már elutazott, amikor ezt megtudtam, olyan érzés vett rajtam erőt, amely rendkívül hevesen tört rám és nagy bánatba ejtett. Valamilyen gyászos előérzet lehetett, amelyet siralmas vége utólag tökéletesen igazolt.

Svájcba visszaérve, újra vidéken töltöttem némi időt, összevissza tanultam mindenfélét, és egy olyan könyv foglalkoztatott, aminek az ötlete Bruxelles-ben fogant meg bennem, és amelyik azóta is egyfolytában vonz: a politeizmus történetére gondolok.⁸ Akkor még annyi tudásom sem volt a témáról, hogy néhány értelmes sort írjak ilyesmiről. A XVIII. századi filozófia, és különösen Helvétius munkáinak alapelvein nevelkedtem, és másra sem vágytam, mint hogy magam is hozzájáruljak annak a lerombolásához, amit úgy hívtam, hogy előítéletek. Átvettem a *Szellem*⁹ szerzőjének egy olyan gondolatát, amely szerint a pogány vallás sokkal előnyösebb volt, mint a keresztény, és szerettem volna alátámasztani ezt az elgondolást, amelyet sem mélyebben nem ismertem meg, és nem is tanulmányoztam, csak véletlenszerűen összeszedett tényeket és sok újszerűnek vélt velős mondást és kijelentést akartam összeírni.

Ha nem lettem volna olyan lusta, és nem kerülök annyira külső hatás alá, két év alatt talán megírok egy nagyon rossz könyvet, ami tiszavirág életű hírnevet szerzett volna nekem, és nagy elégedettséggel töltött volna el. Hiúságomat védve nem tudtam volna meggondolni magamat, és egész életemre leláncolt volna ez az elsőnek átvett paradoxon.

A lustaságnak nemcsak hátrányai vannak, de sok előnye is. Nem sokáig szorítottam magamat békés és szorgalmas életre, újabb szerelmek vonták el a figyelmemet, és mivel három évvel idősebb voltam már, mint Erlangenben, háromszor annyi ostobaságot követtem el. Szenvedélyem tárgya egy 30–35 éves asszony lett, a torinói angol nagykövet felesége.¹⁰ Nagyon szép volt valaha, és még mindig elbűvölő volt a tekintete, a fogai csodálatosak, a mosolya vonzó. Igen kellemes házat vitt, ahol sokat játszottak, így aztán ott kielégíthettem egy olyan vonzalmamat, amely még élénkebb volt, mint amit a ház úrnője iránt éreztem.

⁸ Ez a munka elkészült (*A római politeizmusról, a görög filozófiával és a keresztény vallással való összefüggéseiben* címmel), de csak a szerző halála után jelent meg, 1833-ban.

⁹ Helvétius (1715–1771) a felvilágosodás materialista, utilitarista és szenzualista áramlatának egyik jeles képviselője. Főműve, *A szellemről* (1758) hatalmas vitákat kavart, el is égették, de nagy hatást gyakorolt a XVIII. századi filozófiára.

¹⁰ Harriet Trevor 1786-tól Petit-Ouchyban élt, Lausanne közelében, és szalonja sok hírességet vonzott.

Madame Trevor rendkívül kacéran viselkedett és olyan kifinomult és modoros esze volt, amelyet a kacérság kelt az olyan asszonyokban, akik másféle ésszel nem rendelkeznek. Elég rossz házasságban élt a férjével, akitől majdnem mindig távol volt, és a kíséretében mindig ott lehetett találni vagy öt-hat fiatal angolt. Először azért kerestem a társaságát, mert mindenki másnál ragyogóbb és élénkebb volt Lausanne-ban. Később, amikor láttam, hogy a környezetében lézengő fiatalok közül a legtöbb teszi neki a szépet, fejembe vettem, hogy elnyerem a tetszését. Írtam neki egy szép levelet arról, hogy szerelmes vagyok belé. Egyik este átadtam neki, és másnap visszamentem hozzá, hogy választ kapjak. Olyan izgalomban voltam a vállalkozásom bizonytalan kimenetele miatt, hogy szinte lázas lettem, ami eléggé hasonlított a szenvedélyhez, amit eleinte csak tettetni akartam. Mme Trevor írásban válaszolt, ahogy ezt a helyzet megkívánta. Hivatkozott a kötelékeire és gyöngéd barátságot ajánlott. Nem kellett volna megelégednem ezzel a levélkével, hanem kitapasztalni, hova vezetett volna ez a barátság. Ehelyett azt találtam célszerűnek, hogy rendkívüli elkeseredést mutassak, amiért szerelmemért cserébe csak barátságot ajánlott: földre vettem magam, falba vertem a fejemet, a szerencsétlen barátság szó miatt. Szegény asszony, akinek biztosan józanabb emberekkel volt korábban dolga, nem tudta, hogyan viselkedjen a jelenetem láttán, nagyon zavarba jött, mert én magam semmi olyat nem tettem, amitől képes lett volna mindkettőnk számára kellemesebb irányba terelni az eseményeket.

Állandóan tíz lépésnyi távolságot tartottam tőle, és amikor közelebb jött, hogy lecsillapítson vagy vigasztaljon, még távolabb mentem, azt ismételve, hogy mivel csak barátságot érez irántam, nincs más választásom, mint a halál. Négy órán át semmi mást nem hallott tőlem, utána pedig távoztam, magára hagyva őt, aki – azt hiszem –, nagyon bosszankodott, hogy egy udvarló ennyit háborog egy szinonima miatt.

Így töltöttem el három-négy hónapot, napról napra szerelmesebben, mert folyton beleütköztem abba a nehézségbe, amit magam alkottam, és legalább annyira visszavitt engem Mme Trevorhoz a játékszenvedélyem, mint nevetséges szerelmem. Mme Trevor bámulatos türelemmel tűrte a cirkuszolásomat. Minden levelemre válaszolt, négy szemközt beszélgetett velem és hajnali háromig nem dobott ki. Azonban sem ő, sem én, nem nyertünk ezzel semmit. Túlzottan félnék és őrjöngésig heves voltam: még nem tudtam, hogy nem kérni kell, hanem elvenni, folyton kértem, és soha nem vettem el. Mme Trevor alighanem furcsa fajta szerelmesnek talált engem. Mivel azonban az asszonyok mindent szeretnek, ami azt bizonyítja, hogy képesek nagy szenvedélyt kiváltani, megbékélt a modorommal, és ugyanolyan jól bánt velem.

Féltékeny lettem egy angolra, aki rá sem hederített Mme Trevorra. Megpróbáltam rávenni, hogy párbajozzon velem. Azt hitte, lecsillapít, ha kijelenti, hogy nem zavarja a köreimet, sőt még kellemesnek sem találja Mme Trevort. Erre fel azért akartam megverekedni vele, mert nem tiszteli eléggé szerelmem tárgyát. Már megtöltöttük a pisztolyainkat, amikor angol barátom, akinek semmi kedve nem volt ilyen nevetséges párbajba keveredni, igen ügyesen kimászott a csávából. Párbajsegédekét követelt, és kijelentette, hogy elmondja nekik, miért kezdtem ki vele. Hiába bizonygattam, hogy kötelessége megőrizni egy ilyen titkot, gúnyt űzött belőlem, és kénytelen voltam lemondani ragyogó akciómról, nehogy kockára tegyem képzelgéseim asszonyának becsületét.

Ahogy beköszöntött a tél, apám szólott, hogy készüljek, vele megyek Párizsba. Kétségbeesésem nem ismert határokat. Mme Trevor együtt érzett velem. Gyakran átőleltem, könnyeim-

mel öntöztem a kezét, egész éjszakákat sírtam azon a padon, ahol egyszer ülni láttam, együtt zokogott velem, és ha nem akadtam volna fönn a szavakon, ha nem kötöttem volna bele minden szóba, talán komolyabb sikereket is elérhettem volna. De így minden egy szűzies csókra szorítkozott, hervadásnak indult ajkára nyomva. Kimondhatatlanul bánatosan keltem útra. Mme Trevor megígérte, hogy ír majd nekem, és apám magával vitt.

Bánatom annyira kiült az arcomra még két napig, hogy az egyik kuzinom, aki velünk együtt utazott, már-már azt akarta javasolni apámnak, hogy küldjön vissza Svájcba, attól a meggyőződéstől hajtva, hogy nem érem meg az út végét. Végül mégis kibírtam az utazást, és célba értünk. Várt rám egy levél Mme Trevortól. Hideg volt a hangja, de javára írtam, hogy megtartotta az ígértét. A legszenvedélyesebb szerelem hangján válaszoltam neki. Újabb levél érkezett tőle, az elsőnél kicsit érdektelenebb, és az én szerelmem is kihűlt, mialatt a leveleink ide-oda utaztak, nem írtam neki többet, és a viszonyunk véget ért.

Három hónappal később mégis újra találkoztam Mme Trevorról Párizsban: semmit sem éreztem iránta, és azt hiszem, hogy az ő érzései szintén csak abból a meglepetésből fakadtak, hogy ennyire eltávolodtam tőle. Szegény asszony még néhány évig tovább kacérkodott kötelességszerűen, és elég nevetségessé tette magát, azután visszament Angliába, ahol a szóbeszéd szerint, idegrohamai tébolyba torkolltak.

Első Párizsban töltött hónapjaim kellemesen teltek. M. Suard társasága – mert újra hozzá mentem lakni – nagyszerű fogadtatásban részesített. Mindent pikánsnak találtak bennem: az eszemet, amelyik ugyan akkoriban minden állandóságot és éleslátást nélkülözött, de velősen, tehát mulatságosan fejeztem ki magamat, szedett-vedett tudásomat, amelyik még így is felülmúlta a felnövekvő nemzedék legtöbb irodalmáráét, különösképpen Suard-né körében minden asszony engem ünnepeelt, a férfiak pedig a korom miatt megbocsátották nekem, hogy szemtelen vagyok, mert az nem a modoromban, hanem a véleményeimben mutatkozott meg, így kevésbé tűnt szembe és nem látszott annyira sértőnek. Mégis, amikor felidézem annak az emlékét, hogy akkoriban miket mondogattam, és milyen megfontoltan lenéztem mindenkit, még mindig nem tudom felfogni, hogyan tűrhették el mindezt. Emlékszem, hogy egyszer találkoztam a társaságunk egyik tagjával, aki harminc évvel volt idősebb nálam, és elkezdtem csevegni vele, majd szokás szerint arra tereltem a szót, hogy milyen nevetségesek mindazok, akikkel naponta találkoztunk. Előbb egyesével mindenkit kigúnyoltam, azután hirtelen oda fordultam ahhoz, akivel éppen társalogtam, és így szóltam hozzá:

Jól megnevettettem magát a barátaink rovására, de nehogy azt higgye, hogy amiért kigúnyoltam őket a maga társaságában, kötelességemnek tartom, hogy magát ne gúnyoljam ki velük: nem kötöttünk ilyen egyezséget.

A kártyázás, ami annyi bajt okozott már nekem, és azóta is újabbakat okoz, megint megzavarta az életem, elrontotta mindazt, amit apám jósága szerzett nekem. Svájcban, Mme Trevor társaságában megismerkedtem egy Mme Bourbonne nevű, idős francia hölgygel, aki szenvedélyes játékos volt, amúgy pedig rendes nő és elég eredeti figura: játszott a kocsijában, az ágyában, a fürdőben, reggel és este, mindig és mindenütt, ahol csak lehetett. Meglátogattam Párizsban, ahol minden nap *quinze*-t¹¹ játszottak nála, és én nagy buzgalommal odajártam. Rendszeresen elvesztettem minden pénzem, amit odavittem, és odavittem az összeset, amit apám rendelkezése folytán kifizettek nekem, meg amit kölcsön tudtam venni, ami sze-

¹¹ Igen veszélyes hazardjáték.

rencsére nem volt jelentős összeg, bár egyetlen alkalmat sem mulasztottam el, hogy adóságba verjem magam.

Ezzel kapcsolatban elég mulatságos kalandba keveredtem Mme Suard baráti körének egyik legidősebb hölgyével. Mme Saurin feleségéről van szó, a filozófus Saurin¹² feleségéről, aki a *Spartacus* szerzője. Valaha nagyon szép volt, és erre egyedül csak ő emlékezett, mert 65 éves volt. Nagy barátsággal viseltetett irántam, és bár én elég helytelenül, kicsit csúfolódtam vele, mégis benne bíztam meg a legjobban egész Párizsban. Egyik nap elvesztettem Mme Bourbonne-nál az összes pénzemet, és mindazt, amit fel tudtam tenni becsületszóra. Zavarba kerültem a fizetésnél, és arra gondoltam, hogy Mme Saurin-hez folyamodom, hogy a hiányzó összeget kölcsönadja nekem. Mivel magam is hibásnak véltem a saját eljárásomat, nem élőszóban fordultam hozzá, hanem levelet írtam, és azt üzentem neki, hogy ebéd után felkereksem a válaszáért. Meg is jelentem nála. Egyedül találtam. Eredendő félénkségemhez hozzájárult az a zavarom, amit a körülmények súlyosbítottak, így aztán sokáig vártam, hogy szót ejtsen róla. A végén rászántam magam, hogy megtörjem a hallgatást, és pirulva, lesütött szemmel, remegő hangon befogtam: „Talán meg fog döbbsenni attól, amire készülök. Nagyon bántana, ha rossz hatást keltene az, amiről semmit nem közöltem volna bizalmasan, ha a kedvessége nem bátorított volna fel. A vallomásomat, amiről most hallgat, csak az kényszerítette ki belőlem, hogy rendíthetetlenül megbízom magában, és az, hogy most hallgat róla, megijeszt, hogy megsértettem.”

Úgy beszéltem, hogy minden szót külön kihangsúlyoztam, és közben nem néztem Mme Saurin-re. Mivel azonban semmit sem válaszolt, ránéztem, és meglepett arckifejezéséből rájöttem, hogy egy kukkot sem ért a szónoklatomból.

Megkérdeztem, hogy megkapta-e a leveletem. Kiderült, hogy nem. Erre még jobban megdöbbentem, és szívesen visszavontam volna minden szavamat, hacsak nem tudok másképp kimászni a csávából, amibe kerültem. De nem volt már más kiút. Véget kellett vetni az egésznek. Így folytattam hát: „Olyan jószágosan viselkedett velem, annyi érdeklődést tanúsított irántam. Talán többet is feltételeztem a valóságosnál. De vannak pillanatok egy ember életében, amikor elveszti a fejét. Soha nem fogok megvigasztalódni, amiért így visszaéltem a barátságával. Hadd ne beszéljek többet erről a szerencsétlen levélről. Hadd titkoljam el, amit csak egy zavarodott pillanatomban árultam el.”

Nem – válaszolta – miért kételkedik a szívemben? Mindent tudni akarok – mondja végig, mondja végig.

És a kezébe temette az arcát, miközben egész testében remegett. Világosan láttam, hogy mindazt, amit elmondtam, szerelmi vallomásnak tekintette. Ez a félreértés, a megrendülése, és egy vörös damasztal letakart hatalmas ágy két lépésre tőlünk kimondhatatlan rémületbe ejtett. Közben előntött a düh, mint egy felháborodott gazembert, és siettem eloszlatni a félreértést:

Alapjában véve – mondtam –, nem is értem, miért untatom magát ilyen hosszán ezzel a jelentéktelen üggyel. Ostobán leültem játszani, kicsit többet vesztettem, mint amennyi pénzem van éppen, és írtam magának, hogy nem tudna-e a hiányzó összeggel a segítségemre sietni, hogy kiegyenlítssem a tartozásomat.

¹² Joseph Saurin (1706–1781) inkább drámaíró volt, aki Párizsban élt, az idézett *Spartacus* c. mű egy tragédia, 1778-ból.

Mme Saurin meg sem moccan. A keze lassan lecsúszott az arcáról, amit most már nem volt miért eltakarnia. Szótlanul felállt, és leszámolta nekem a kért összeget. Olyan zavarba jöttünk, ő is, én is, hogy mindez néma csöndben történt. Még arra sem nyitottam ki a számat, hogy köszönetet mondjak neki.

II Isabelle de Charrière

Ebben az időben (1787) ismerkedtem meg az első olyan asszonnyal, akinek az esze túlhaladta az enyémet, és aki a legokosabb volt az összes nők között, akikkel valaha találkoztam. Mme de Charrière-nek hívták.¹³ Hollandiából származott, az ország egyik legelőkelőbb családjából, és ifjúkorában sok szóbeszédre adott okot okossága és bizarr jelleme miatt. Mire elmúlt 30 éves, sok nagy szerelmet megélt, amelyek közül több szerencsétlenül végződött, családjá akarata ellenére hozzámment a bátyjai nevelőjéhez, egy okos, nemes és gyöngéd jellemű emberhez, aki azonban a lehető legérzékletlenebb és legflegmatikusabb ember volt. Házasságuk első éveiben sokat kínoztta a férjét, hogy az övéhez fogható érzelmeket keltsen benne, de azután a bánat, hogy ez csak múló pillanatokra sikerült neki, hamar tönkretette a boldogságát, amit ettől a sok tekintetben egyenlőtlen köteléktől várt. Annak idején egy nála sokkal fiatalabb, közepesen okos, de jóképű férfi nagy vonzalmat keltett benne. Soha nem szereztem tudomást szenvedélye minden apró részletéről, de abból, amit ő maga elmondott, és amit más forrásból tudtam meg, elegendő volt ahhoz, hogy megértsem: ez a férfi teljesen feldúlta az életét és boldogtalanná tette, a férje miatti elégedetlensége szíve legmélyéig megsebezte, és miután ez a fiatal ember, akihez ennyire vonzódott, elhagyta egy másik nő miatt, akit feleségül vett, Isabelle a legszörnyűbb kétségbeesésben élt egy ideig. Ez a kétségbeesés jóra fordult, irodalmi hírneve szempontjából, ebből született legszebb műve, a *Calisto* című, ami részben belekerült Lausanne-i *levelek* címen publikált regényébe.

Amikor megismerkedtem vele, éppen ennek a könyvnek a kiadásával foglalatoskodott. Okossága elbűvölt. Teljes nappalokat és éjszakákat beszélgettünk át. Nagyon szigorúan ítélte meg az ismerőseit. Én nagyon csúfolódós természetű voltam. Tökéletesen összeillettünk. Hamarosán azonban bensőségesebb és fontosabb kapcsolat alakult ki közöttünk. Mme de Charrière olyan eredetien és élénken szemlélte a világot, annyira megvetette az előítéleteket, olyan erőteljesen gondolkodott, és az átlagemberekhez képest felsőbbrendűsége olyan nyilvánvaló és lenéző volt, hogy nekem, aki éppen ilyen külön és fensőbbrendű voltam húsz éves fejjel, számomra addig ismeretlen élvezetet jelentett vele társalogni. Szenvédélyem nem ismert határt. A férje, aki igen tisztességes ember volt, nagy szeretettel és hálával viseltetett iránta, csak azért hozta magával Párizsba, hogy elterelje a figyelmét a bánatáról, amelyet hűtlen kedvese okozott neki. 27 évvel idősebb volt ekkor nálam, a férjének nem volt oka aggodalomra. Örült és minden erejével bátorította a viszonyunkat. Még ma is elérékenyülten emlékszem vissza az együtt töltött nappalokra és éjszakákra, amikor teaivás közben csillapíthatatlan hévvel vitattuk meg a legkülönfélébb témákat. Új szenvedélyem mégsem foglalta le minden időmet. Sajnos, maradt arra is, hogy alaposan eladósodjak. Apám egyik ismerőse, egy

¹³ Hollandiai származású író (1740–1805), akit szülőhelyéről „Zuylen szépének” neveztek saját korában. Házassága révén került a Neuchâtel környéki Colombier-ba, és ott írta *Lausanne-i levelek* c. levélregényét (1785). Életében minden írása névtelenül jelent meg, életművét és levelezését a XX. század végén fedezték fel újra és adták ki: összes művei 1979–84 között jelentek meg 10 kötetben.

asszony, aki leveleket váltott vele Párizsból, hírt adott neki a magaviseletemről, de ugyanakkor azt is megírta, hogy mindent helyrehozhatnék, ha sikerülne feleségül vennem egy fiatal lányt, akinek 90 ezer frank járadéka van. Ez az ötlet nagyon megtetszett apámnak, ami egészen természetes. Levélben adta tudtomra, sok és jogos szemrehányása mellett, hogy csak akkor egyezik bele, hogy továbbra is Párizsban maradjak, ha megpróbálom megvalósítani ezt az előnyös tervet, és ha úgy gondolom, hogy van némi esélyem a sikerre.

A szóban forgó lány 16 éves volt, és nagyon szép. Anyja már megérkezésem óta nagyon barátságosan bánt velem. Két út állt előttem: vagy szükségből megkísérek olyasmit, aminek az eredménye nagyon jól jött volna nekem, vagy távozom abból a városból, ahol nagyon jól éreztem magamat, és visszamegyek apámhoz, aki nagyon helytelenítette a viselkedésemet. Habozás nélkül megkockáztattam a szerencsémre. A szokásoknak megfelelően először az anyjának írtam, és megkértem a kezét. Nagyon barátságos választ kaptam, de elutasított, arra hivatkozva, hogy a lányát már elígerte valakinek, aki néhány hónapon belül elveszi feleségül. Nem hiszem, hogy visszavonhatatlannak szánta az elutasítást, mert egyrészt azóta megtudtam, hogy Svájcban tudakozódott a vagyonom felől, másrészt pedig minden lehetséges alkalmat megteremtett, hogy négyszemközt beszéljek a lányával. Én viszont úgy viselkedtem, mint egy bolond! Ahelyett, hogy kihasználtam volna az anyja jóindulatát, aki elutasító választ adott ugyan, mégis barátságosan viselkedett velem, a lánnyal kezdtem bele egy valóságos regénybe, még hozzá a legképtelenebb módon. Meg sem próbáltam elnyerni a tetszését, egyetlen szót sem szóltam az érzéseimről. Tovább csevegtem vele rettentő félénken, amikor egyedül fogadott. Viszont írtam egy neki egy szép levelet, mintha őt a szülei akarata ellenére akarnák férjhez adni egy olyan férfihoz, akit nem szeret, és felajánlottam, hogy megszöktem. Az anyja, akinek biztosan megmutatta ezt a furcsa levelet, elnézően megengedte a lánynak, hogy úgy válaszoljon, mintha csak ő tudna róla.

Mlle Pourrat,¹⁴ mert így hívták, azt írta nekem, hogy a szülei dolga a sorsáról dönteni, és nem illendő, hogy leveleket kapjon egy férfitől. Nem vettem komolyan, amit írt, és csak még jobban erősködtem, hogy megszöktem, megszabadítom, megvédem egy olyan házasságtól, amelyre rá akarják kényszeríteni. Azt lehetett volna hinni, hogy egy áldozatnak írok, aki a segítségemért könyörgött, és olyasvalakinek, aki olyan szenvedélyt érez irántam, mint amelyet én képzeltem be magamnak: valójában összes lovagias szónoki leveleim egy józan lányhoz szóltak, aki egyáltalán nem szeretett engem, aki nem visolygott kijelölt jövődöbelijétől, és aki sem alkalmat nem nyújtott, sem fel nem jogosított, hogy így levelezek vele. De én a fémbe vettem, hogy ezt az utat követem, és a világ minden kincséért le nem tértem volna róla.

A legérthetlenebb az volt az egészben, hogy amikor találkoztam Mlle Pourrat-val, a leg-halványabb utalást sem tettem semmire a leveleimmel kapcsolatban. Az anyja folyton kettesben hagyott minket, hiába ostromoltam a lányt a legképtelenebb ajánlatokkal, amikről biztosan tudomást szerzett, és ezért veszem biztosra, hogy még mindig sikerrel járhattam volna. De nemhogy éltem volna az alkalmakkal, valami rettentő félénkség vett rajtam erőt, amint négyszemközt maradtam Mlle Pourrat-val. Csak jelentéktelen dolgokról beszélgettem

¹⁴ Jenny Pourrat egy bankár kisebbik lánya volt, aki hamarosan hozzáment egy előkelő grófhhoz, anyja pedig mint közismert társasági hölgy, irodalmi szalont tartott fenn, ahol sok híres irodalmár megfordult. Nem titkolt szerelmi viszonyokat folytatott, és Constant iránti barátságát a fent elmesélt kaland ellenére is megőrizte.

vele, és még csak célzásokat sem engedtem magamnak a leveleimre, amelyeket naponta írtam neki, vagy az érzelmeimre, amelyek diktálták őket.

Végül egy olyan esemény váltotta ki a válságot, amely mindennek véget vetett, amelyben semmi részem volt. Mme Pourrat-nak, aki egész életében udvarlókat tartott, most is volt egy szeretője. Amióta megkértem a lánya kezét, barátságosan bánt velem, mindig úgy tett, mint ha nem tudna a lányával folytatott képtelen levelezésemről, én pedig, miközben naponta írogattam a lányának, hogy megszöktetném, az anyjával osztottam meg titkaimat, hogy mit érzek és mennyire szenvedek, és mindebben szemernyi rosszhiszeműség vagy megfontolás sem volt. Csakhogy én mindkettőjükkel ezen az úton indultam el. Ennek megfelelően hosszú megbeszéléseket folytattam Mme Pourrat-val négy szemközt. A szerető végül megnehezelt emiatt. Heves jeleneteket rendezett, és Mme Pourrat, aki közeledett 50. életéhez és nem akarta elveszíteni azt, aki talán az utolsó lesz a sorban, elszánta magát, hogy megnyugtassa. Nekem sejtelmem sem volt erről, és az egyik nap, éppen szokásos lamentációimmal traktáltam Mme Pourrat-t, amikor M. de Sainte-Croix, a szerető betoppant, és nagyon rosszkedvű lett. Mme Pourrat kézen fogott, odavezetett hozzá, és megkért, hogy jelentsem ki ünnepélyesen, hogy csakugyan a lányába vagyok szerelmes, hogy az ő kezét kértem meg, és hogy neki semmi köze gyakori látogatásaimhoz a házában. Az ő szemében ez a hozzám intézett kérdés, hogy valljak színt, csupán arra kellett, hogy M. de Sainte-Croix rosszkedvének véget vessen. Én egészen más szempögből mérlegeltem, és úgy éreztem: egy idegen elé vonszolnak, hogy valljam be, hogy boldogtalan szerelmes vagyok, akit anya és lánya egyformán ellök magától. Sértett önérzetem valóságos önkívületbe ejtett. Véletlenül akadt a zsebemben egy kis üveg ópium, amit egy ideje magamnál hordtam. Mme de Charrière-rel folytatott viszonyom alatt kaptam rá erre, mert ő sok ópiumot szedett a betegsége alatt, ez adta az ötletet nekem, és a vele folytatott sokréti, alapos, de bizzar témákban bővelkedő társalgás szellemi részegségben tartott, ami nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy annyi ostobaságot követtem el akkoriban.

Folyton azt ismétелgettem, hogy meg akarom ölni magamat, és addig mondogattam, amíg magam is el nem hittem, bár valójában szemernyi kedvet sem éreztem hozzá. Mivel volt ópium a zsebemben éppen akkor, amikor M. de Sainte-Croix előtt kellett helyt állnom, nagyon zavarba jöttem, és úgy éreztem, könnyebben ki tudok belőle keveredni, ha jelenetet rendezek, mint ha nyugodt társalgásba bocsátkozom. Előre tudtam, hogy M. de Sainte-Croix kérdéseket tesz majd fel nekem, érdeklődik, és tekintve, hogy megalázottnak tartottam magamat, a kérdéseket és az érdeklődést, mindent elviselhetetlennek találtam, ami tovább nyújthatta a zavart. Azt viszont biztosra vettem, hogy mindezt elkerülöm, ha megiszom az ópiumot. Továbbá, már régóta a fejembe vettem, hogy ha valaki egy nőért öli meg magát, azzal elnyeri a tetszését.

Ez az elgondolás nem egészen felel meg a valóságnak. Ha valaki már tetszik egy asszonynak, és az másra sem vágyik, mint hogy behódoljon neki, akkor érdemes öngyilkossággal fenyegetőzni, mert döntő, gyors és tiszteletre méltó ürügyet szolgáltat neki. De ha nem szeretnek, akkor sem a fenyegetés, sem a valóra váltás nem ér semmit. Alapvetően abban tévedtem a Mme Pourrat-féle kalandban, hogy egyedül játszottam az egész regényt. Amint Mme Pourrat befejezte a faggatózást, megköszöntem neki, hogy olyan helyzetbe hozott, amelyből csak egyetlen kiút maradt a számomra, és azzal előkaptam a kis fiolát a zsebemből, és az ajkam-

hoz emeltem. Emlékszem, hogy abban a rövid pillanatban, ami alatt ez megtörtént, dilemmába kerültem, ami megérlelt bennem egy döntést.

„Ha meghalok – gondoltam –, akkor mindennek vége, ha viszont megmentenek, lehetetlen, hogy Mlle Pourrat ne hatódjon meg egy olyan férfi sorsán, aki meg akart volna halni érte.”

Felhajtottam az ópiumot. Nem hiszem, hogy volt annyi, ami nagy kárt tehetett volna bennem, és mivel M. de Sainte-Croix azonnal rám vetette magát, több mint a fele kiömlött a földre. Hatalmas rémületet okoztam. Savakat diktáltak belém, hogy ellensúlyozzák az ópium hatását. Tökéletes engedelmességgel végrehajtottam mindazt, amit kívántak, nem mintha félttem volna, csak kínos küzdelemben keveredtem volna, ha tovább erősködnek. Azt állítom, hogy nem félttem, ami nem jelenti azt, hogy ne tudtam volna, milyen kicsi a rám váró veszély. Nem tudtam, hogyan hat az ópium, és sokkal szörnyűségesebbnek képzeltem. A dilemmám értelmében azonban az eredmény teljesen közönyösen hagyott. Mégis, az engedékenységem, amivel mindenbe beleegyeztem, ami megakadályozhatta tettem következményét, alighanem arról győzte meg a szemlélőket, hogy a tragédia minden komolyságot nélkülöz.

Nem ez volt az egyetlen eset az életemben, amikor valami megdöbbentő tett után hirtelen felbosszantott, hogy milyen ünnepélyesen kellett volna viselkednem, és hogy bosszúságomban tönkretettem saját művem. Miután beadták nekem az összes szükségesnek hitt gyógyszer-t, kisebb szónoklatot tartottak nekem, félig szánakozó, félig kioktató képpel, amit én tragikus arckifejezéssel hallgattam végig, amikor egyszerre betoppant Mlle Pourrat, mert ő nem volt jelen, amíg én a hóbortjaimat előadtam az ő kedvéért, és én igen következtelenül, az anyja segítségére siettem, aki azon igyekezett, hogy a lánya ne vegyen észre semmit. Mlle Pourrat tehát bejött, teljes díszben az Operába menet, ahol aznap este 15 adták először Beaumarchais *Tarare*-ját. Mme Pourrat felajánlotta, hogy magával visz, és én ráálltam: így aztán a mérgezés az Operában ért véget, hogy minden tragikomikus legyen ebben az ügyben. Ráadásul bolondos jókedvem kerekedett, vagy azért, mert az ópium ilyen hatást tett rám, vagy azért, és szerintem ez a logikusabb, mert bosszantott a sok gyászos esemény, és mulatságra volt szükségem.

Másnap Mme Pourrat, aki belátta, hogy ideje véget vetni a hóbortjaimnak, a lányához írott leveleimet használta fel ürügyül, holott úgy tett, mint aki csak aznap értesült volna a létükről, és megírta nekem, hogy visszaéltem a bizalmával és szökésre akartam rávenni a lányát, miközben a házához jártam. Következésképpen kijelentette, hogy többet nem fogad, és hogy ne táplálhassak több reményt, és ne folyamodhassam semmilyen eszközhöz újabb kísérletekkel, magához hívatta M. de Charrière-t, azzal a kéréssel, hogy ő maga kérdezze ki a lányát, mit érez irántam. Mlle Pourrat egyértelműen azt válaszolta, hogy én soha nem vallottam neki szerelmet, hogy nagyon megdöbbent a leveleimen, hogy soha semmivel, se szóval, se tettel nem bátorított efféle akciókra, hogy nagyon örül a szülei által tervezett házasságának, és szabad akaratából csatlakozik az édesanyjához a rám vonatkozó döntéseit illetően. M. de Charrière beszámolt nekem a beszélgetésükről, majd hozzáfűzte, hogy ha a legcsekélyebb hajlandóságot látta volna ebben a fiatal lányban irántam, akkor az érdekemben kedvezően befolyásolta volna az anyát.

Így ért véget ez a kalandom. Nem mondhatom, hogy bűnnek eresztettem a fejemet miatta. A macacsságom időnként hirtelen feltámadt, és az akadályok miatt érzett bosszúságom nagy

¹⁵ 1787. június 8-án volt a Salieri zenéjével előadott darab, voltaképpen opera bemutatója.

dühöt keltett bennem, féltem, hogy vissza kell térnem apámhoz, és ettől még inkább megmakacsoltam magam és tovább erőlködtem reménytelenül, konokságomban a legképtelenebb eszközöket választottam, amelyeket aztán a félénkségem még képtelenebbé tett. A szívem mélyén azonban, azt hiszem, soha nem lakozott szerelem. Az mindenesetre biztos, hogy amikor le kellett mondanom a tervemről, másnapra már tökéletesen megvigasztalódtam.

Az, aki valójában minden gondolatomat és a szívemet lefoglalta, még akkor is, amikor így dühöngtem, Mme de Charrière volt. A regényes leveleim okozta izgalmak, szöktetési terveim, öngyilkossággal való fenyegetőzésem és színpadias önmérgezésem közepette órákat, egész éjszakákat beszélgettem át Mme de Charrières-rel, és eközben megfedkeztem apámról, az adósságaimról, Mlle Pourrat-ról és az egész világról. Meggyőződésem, hogy ha nincsenek ezek a beszélgetések, nem viselkedtem volna ennyire tébolyodottabban. Mme de Charrière minden nézete a szokások és konvenciók tökéletes megvetésében gyökerezett. Vetélkedtünk abban, hogy melyikünk gúnyolja ki jobban az ismerőseinket: megrészegettünk a saját tréfáinktól és az egész emberiség iránti megvetésünktől, aminek az lett az eredménye, hogy úgy cselekedtem, ahogyan beszéltem, és gyakran félóra elteltével bolondul nevettem olyasmiken, amiket teljes jóhiszeműséggel egy félórával azelőtti kétségbeesésemben vittem végbe. Mlle Pourrat-val kapcsolatos terveim vége csak még szorosabban Mme de Charrière-hez kötöttek: egyedül vele beszélgettem szabadon, mert ő volt az egyetlen, aki nem keserített tanácsokkal és magaviseletemre vonatkozó fejtegetésekkel.

KOVÁCS ILONA fordítása

KOREAI PAVILON LEE WAN FOR A BETTER TOMORROW

KOVÁCS ILONA

Giacomo Casanova, kalandor és író

A XVIII. századot majdnem végig megélő Casanova (1725–1798) számos arcát felmutatja híres emlékirata, az *Életem története*,¹ mégis sok felfedezésre váró oldala van összetett személyiségének. Hírnevét, amely sok félreértésen alapul, elsősorban mint kalandor és nagy szerelmes, sőt csábító alapozta meg, és ezek alapján joggal lehetne korabeli szerelmes vagy pikareszk regények hőse. Valójában ez is történt, mert legélesebb profiljait maga rajzolta bele emlékiratába, és mivel meglepően tehetséges írónak bizonyult, bár ez kevésbé ismert, az utókor voltaképpen az ő szándékainak mentén alakított ki róla ilyen, részleteiben hamis képet. Ahhoz, hogy meg lehessen érteni azt a bonyolult befogadás történetét, amely elhomályosította sok jellemző vonását, nemcsak külső forrásokhoz kell folyamodni, hanem az emlékirat szövegének alaposabb, az egész műre kiterjedő elemzése a legfontosabb. Ugyanis részben a szerző maga helyezte előtérbe egyes ténykedéseit, de az is igaz, hogy a halványított és beárnyékoltt történeteket szintén megörökítette. Másfelől az torzítja a képet, hogy az olvasók nem ismerik teljes egészében a szöveget, és még kevésbé annak a monumentális életműnek az egészét, amelynek az *Életem története* a legjelentősebb, de korántsem egyetlen érdekes alkotása. Maga az emlékezés is óriási terjedelmű (a befejezetlen kézirat több mint 3700 in-folio), és a hiteles szöveg egészében nincs lefordítva magyarra. Emellett a 18 tételes bibliográfiában még rengeteg különféle műfajú és súlyú művet találunk, köztük Iliász- és színdarabfordításokat, jogi és történelmi értekezéseket, röpiratokat, sokféle tudományos témájú és ambíciójú írást, és nem mellesleg egy érdekes utópikus regényt (*Icosaméron*). Az életmű imponáló nagysága és változatossága sokáig homályban maradt, de az utolsó két évtizedben egyre nagyobb nyilvánosságot kap, és ezzel Casanova kezdi elfoglalni a helyét az irodalomban mint jelentős alkotó, és nem csak mint híres csábító és szélhámos él a köztudatban (köznevesült formában).

Irodalmi tevékenységének megítélését ugyancsak nagyban hátráltatta főműve kéziratainak hihetetlenül kalandos sorsa, amely szinte újrateremtette a kiadói és irodalmi szférában írójának fordulatokban gazdag életét.

A kéziratok és kiadások kalandjai

Az *Életem története* kéziratainak kalandregénye kétszáz évvel ezelőtt, a haldokló Casanova ágya fejeinél, 1798-ban kezdődött. Nem tudni biztosan, hogy ő maga tervezte-e életében a szöveg kiadását, de egyrészt nem tudta befejezni emlékiratát, másrészt csak annak van nyoma, hogy sokan tudtak nagy vállalkozásáról, sőt többeknek, köztük Ligne hercegnek is felol-

¹ A magyar fordítások esetében vagy az Atlantisz Kiadó három kötetére hivatkozom (*Casanova emlékiratai*, 1998, *Casanova emlékiratai II.* 2000, *Casanova Velencéje*, 2010), illetve a Qadmon Kiadó legutóbbi kötetére: *Korai és kései szerelmek*, 2013. Rövid.: Atl.I, Atl.II, Vel., illetve Q. Ahol az idézetnek nincs magyar fordítása, ott saját fordításomban közlöm a szöveget.

vasott belőle részeket. Unokaöccse igen hamar (1820-ban) eladta a duxi kéziratot nagyon olcsón a Brockhaus kiadónak, amely furcsa módon nem tette közzé eredeti formában a szövegeket, hanem kivárt. Akármi tartotta is vissza őket a kiadástól, hiába ismerték már széles körben a szerzőt saját korában, először egy németre fordított kivonatot dobtak piacra. Ettől kezdve rejtélyes fordulatokat vett a kiadástörténet, és ezekből számos máig érthetetlen. A kirobbanó siker ugyanis más kiadók érdeklődését is felkeltette, megjelent egy francia kalózkiadás (1825–28 között), Karinthy Frigyes tollára méltóan a német szöveg franciára visszafordított változatával! A szöveg hűség kérdése itt nyilvánvalóan csak groteszk formában vethető fel, de a folytatás is bővelkedik meglepetésekben. Brockhausék végre észbe kaptak, hogy kincs van a páncélszekrényükben, de még mindig nem eredeti formában adták közre a birtokukban lévő kéziratot. Inkább megbíztak egy drezdai franciatanárt, Jean Laforgue-ot, hogy írja át Casanovát nyelvi és stilisztikai szempontból és tegye „közölhetővé” az önéletrajzot, bár nem világos, hogy mit kifogásoltak benne. A velencei kalandor franciául megszóvegezett emlékirata ugyanis sehol nem tartalmaz obszcén fordulatokat, és az elkészült átiratból visszafelé következtetve jogosabb azt feltételezni, hogy politikai és nyelvi szempontból nem tetszett nekik a mű.

Az átírástól igazi csemege lett, mert a nyelvtani szabályokat hűségesen követő és baloldali érzelmű Laforgue alaposan átgúrta a szöveget, és jakobinus-ateista szellemben írta újra a reakciós, forradalom-ellenes, és magát vallásosnak beállító Casanova szövegét. Együttal kiirtott belőle sok fölöslegesnek ítélt adatot és olyan sajátos ízeket, olaszos fordulatokat, amelyek a velencei emlékező stílusának alapvető, tudatosan, nagy gonddal kialakított stílusjegyei. Ezzel megváltoztatta ugyan a mű karakterét, de paradox módon a sikerét semmivel sem csökkentette. A kéziratok birtokában ma már tudjuk, hogy Casanova igazi írói munkát végzett, sokszor javította, átirta, alakította emlékiratát: a fennmaradt szövegváltozatok sokat segítenek az értelmezésben, sőt arra is rávilágítanak, hogy milyen értelemben módosította saját önarcképét a szövegben. Kihagyta például a homoerotikus kalandokat, amelyekről újabban előkerültek kéziratos feljegyzések, vagy elhallgatta francia állampolgársági kérelmét (amelyre nem volt büszke, hiszen velenceinek tartotta magát), és itt-ott megváltoztatta egyes kalandjainak történetét, több esetben szerelmi balsikereket kissé szépítgetve.

A kiadások történetében sem tűntek el a talányok, de itt elég azt kiemelni, hogy ha sokan sokféleképpen értelmezték is félre az *Életem történetét*, ezeknek fő forrása maga a szerző. Úgy alakította elbeszéléseit, hogy a felületes olvasó a szövegbe bekódolt irányok mentén könnyen hagyja magát félrevezetni. Tudatos íróként a műfajt is saját képére formálta és olyan új témával, a magánélet történéseivel gazdagította, amely szintén hozzájárult különleges sikeréhez.

Úrhatnás és önéletírás

Az önéletírás műfajának története Casanova szemszögéből nézve rendkívül tanulságos. A mű nemcsak történetével, hanem mélyrétegeiben elrejtett üzeneteivel is kihívást jelent az olvasók és az irodalmárok számára. A műfaj újkori modellje vitathatatlanul Szent Ágoston, aki vallási ihletésű számadásként, Isten előtt tekint végig életén és megtérésén. Mellette, de főleg utána, egyre gyakrabban jelentek meg laikus visszaemlékezések, egy élet történetének elbeszélése mégis sokáig az arisztokrácia joga és kiváltsága maradt. Ennek értelmében csak a társadalom legmagasabb köreiben élők, sőt egyenesen a királyi udvarba bejáratos arisztokraták idéz-

hették fel életük döntő eseményeit, amelyek szorosan összefonódtak a királyság történelmével, és ez biztosította igazi jelentőségüket. A XVIII. század hozott döntő fordulatot az emlékirat mint műfaj laicizálódása terén, hiszen ekkor kezdett polgárjogot nyerni a tollforgatás mint mesterség, amelyből már részben meg lehetett élni, és amellyel hírnevet, sőt dicsőséget lehetett szerezni. Két érdekes példa jól mutatja ezt a fejlődést: Jean-Jacques Rousseau és Giacomo Casanova mindketten közrendű származásúak, kalandorok, és a filozófia, illetve az irodalom révén, írástudásukkal szereztek hírnevet. Ám Rousseau már híres ember, elismert filozófus és író volt, amikor a *Vallomások* megjelentek, míg Casanova biztosan az első olyan alacsony származású *parvenu*, aki emlékirataival került be a köztudatba, és hagyott kitörölhetetlen nyomot az európai történetírásban és irodalomban. Igaz, hogy egy élet történetét elmesélni gesztusként már maga nagyzolás és kihívó pimaszság volt a részéről, aki komédiások elsőszülött gyereke, legfőbb újítása mégis az, hogy elsőként merte magánéletét beemelt a műfaj tematikájába. Merészségére maga hívja fel a figyelmet a bevezetésben (*Előszó*),² ahol erkölcstelenségét és érzéki hajlamait vállalva, cinkosságot és humort vár el leendő olvasóitól, akiknek vagy vele kell nevetniük, vagy letenni a könyvet rögtön az elején: „Ifjúságom bohóságairól lesz szó; s majd látni fogod, nevetek rajtuk, és ha tiszta a szíved, velem nevensz te is.” Előre kivédi a vádakát, és cinikus nyíltsággal hol lovat ad az erkölccsoszok alá, hol áthárítja a felelősséget az olvasóra. Ez az őszinte reakcióra való felhívás megfelel annak a fogalomnak, amelyet Philippe Lejeune paktumként (*Le pacte autobiographique*, Seuil, 1975) határozott meg az újkori európai önéletírás műfajában: „A szívembe plántált isteni törvények alapozták meg fennkölt erkölcsi elveimet, ám ennek ellenére egész életemben érzékiségem áldozata voltam; élveztem, ha letérhettem a helyes útról, és szüntelen tévelygésben éltem, mindezt azonban tisztán láttam, és ez volt egyetlen vigaszom. Épp ezért remélem, kedves olvasóm, hogy életem történetét korántsem tartod majd arcátlan kérkedésnek, hanem inkább egyetemes gyónásnak, noha elbeszélésem stílusában nyoma sincs a töredelmes bűnbánatnak vagy annak a zavarnak, mely pírt kerget a bűnös arcába, ha csínytevéseiről beszél. Ifjúságom bohóságairól lesz szó; s majd látni fogod, nevetek rajtuk, és ha tiszta a szíved, nevensz te is.”³ A gyónásra és bűnbánatra tett célzások egyértelműen elődeire utalnak, és éppen a tőlük való eltávolodás, a kalandok vállalása tette őt olyan különleges és népszerű íróvá, akiről Szerb Antal joggal mondhatta, hogy Velence ugyan nagy festőket és kiváló írókat adott a világnak, „de legnevezetesebb fia mégiscsak Seingalt lovag, vagyis igazi nevén Giacomo Casanova, (...) a XVIII. század legmulatságosabb kalandora és legkitűnőbb önéletrajzírója”.⁴

Ebben a szellemben vallja be például őszintén, hogy (talmi) „nemesi címét” maga alkotta. Elmeséli, hogyan rakta össze az *abc* betűiből a Seingalt nevet és hogyan védte meg „művét” az általános emberi jogok nevében egy német város polgármestere előtt. Valójában többről van szó a „rangját” illetően, mint egyszerű tréfáról, mert hitt abban, hogy nemesi családból származik (és ezzel részben hitelt adott annak a velencei szóbeszédnek, amely szerint valójában egy ottani patrícus, Michele Grimani törvénytelen fia). Ezt ugyan senki nem tudta bizonyítani, ő maga sem, de a feltevés önmagában megalapozta azt az ambícióját, hogy előkelő, a komédiás családnál magasabb osztályba tartozónak érezze magát. Minden-

² Atl.II/7–22.

³ Atl.II/3.

⁴ *A világirodalom története*, Budapest, Révai, 1942. 12.

esetre úri módon szeretett és tudott élni, bár örökség híján különböző, többnyire erkölcstelen utakon-módokon szerezte meg ehhez a szükséges anyagiakat. Az emlékiratíráshoz való igazi vagy képzelt joga, égető becsvágya nem állt ellen a genealógia csábításának sem: a komédiásfiú, aki Ólombörtönbeli szökésének történetével és szerelmi kalandjainak meséivel csakugyan beírta a nevét az irodalomba, jellemző módon családfával kezdi élettörténetét.

Önérzetes szélhámosként Casanova más jellemzőivel is kiválik az önéletrajzírók XVIII. századi tömegéből, elsősorban azzal, hogy hajlandó magát inkább csábítónak és szélhámosnak, mint írónak beállítani, ezzel befolyásolva az utókor vélekedéseit. Igaz, hogy Voltaire-nél tett három látogatása (1760-ban és 61-ben) megaláztatásnak bizonyult, de időben meggyőzte arról, hogy értelmiségiként és íróként nem tudja magát elismertetni. Egész életében súlyos Voltaire-komplexussal küzdött ugyan, ahogyan ezt maga bevallja, de a tanulságot saját javára fordította. Az ellentét persze mélyebb okokra vezethető vissza, mint a személyes találkozásokkor tapasztalt lenézés az egyik, és az érthető sértettség a másik oldalról, de az íróként semmibe vett kalandor így emlékeiben olyan férfinak állította be magát, aki nem írópulpitus mellé sapadt bele a tudományokba és az írásba, hanem élte az életét, színes kalandokat halmozva egymásra.⁵

Visszapillantva mozgalmas életére eltitkolta hát írói és filozófusi becsvágyát, olyannyira, hogy saját műveiről sem igen beszél, holott sokszínű életművet alkotott az emlékiraton kívül. Készített filológiai munkákat (pl. az Iliászt görögből olaszra fordította), és rengeteget írt, többek között egy utópikus regényt, az *Icosaméron*t, jogi disszertációkat, verseket, két történeti munkát és tudományosnak szánt írásokat. Az utóbbiakra sok példát lehetne felhozni (matematikai problémákat éppen úgy boncolgatott, mint a selyemhernyó tenyésztés lehetőségeit Oroszországban), de csak egy érdekességet idéznék: egy elkezdett, majd félben maradt *Sajtlexikont*. Mivel úgy döntött, hogy emlékeiben szélhámos-kalandor vonásait emeli ki, irodalmi mintákat is követett: a pikareszk és szerelmes regények hatását és tudatos követését már kimutatta a szakirodalom. Ha sok-sok izgalmas, gyakran rosszul végződő kalandját összefűznénk, sok epizódból álló regény állna össze belőle. A külön is olvasható epizódok között éppen úgy szerepelnek nagy szerelmek és futó kalandok, mint fogságok és szökések (Korfu, Velence, Párizs, Barcelona, stb.), csapda-helyzetek és életveszélyes szélhámoskodások. Tudatos íróként gondosan arányosította a világos és sötét színeket, és alaposan mérlegelve emelt ki egyes, gyakran erkölcsileg elítélendő vonásokat. Áll ez nagy szélhámoságaira és másik legfontosabb jövedelmi forrására, hamiskártyás karrierjére is. Mindkettőről megdöbbentő őszinteséggel árul el titkokat, bár nyilvánvalóan nem a teljes igazságot. Azt is számításba kell venni, hogy a XVIII. század a hivatásos kalandorok virágkora volt, és más erkölcsi mércét használtak. A kártyacsalás nem feltétlenül számított bűnnek, sőt olyan sokan éltek ilyen trükkökkel, hogy még kézikönyvet is összeállítottak a «görögök» (a hamiskártyások közkeletű elnevezése a korban) használatára.⁶ A híres irodalmi előképek közül csak néhányat idézek: ilyen Prévost abbé, Richardson, Diderot, de névtelen szerzők sikamlós regényeinek hatását is felismerni nála, akárcsak olyan közkinsnek számító vándor témákat és motívumokat, amelyek az *Ezeregyéjszaka*, a *Dekameron*, vagy a *Don Quijote* világából származnak. Rendkívül nagy erudícióról tanúskodik a rengeteg irodalmi idézet: ezek között el-

⁵ Goethe Faustjának szavaival: „Szürke minden elmélet, de zöld az élet aranyfája”.

⁶ *A görögök története, azoké, akik művészien kiigazítják a szerencsét* [*Histoire des Grecs ou de ceux qui corrigent la fortune*], Hága, 1758.

ső helyen a görög-római költők szerepelnek, továbbá Ariosto *Őrjöngő Lóránt* című eposza, hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki. Amikor egyénisége árnyoldalait tárja fel, előtérbe kerülnek a pikareszk művek (Cervantes, Lesage), másutt a szentimentális vagy az erotikus irodalom klasszikusai jelennek meg a háttérben, de műfajokban is nagyon változatos a kép. Az aforizmától az eposztörödéig terjed a skála, pl. szinte külön levélregényként lehet tekinteni a nagy muranói szerelmek egyes szövegtömbjeit, vagy találni a szöveg egészébe beékelts kisregényeket (ilyen a veszélyes londoni viszontagságok elbeszélése, benne az egyik legcsúfosabb és nyilvános felsülés részletes történetével, a Charpillon-kudarccal).⁷

Igazi írókat mutat fel az a mód is, ahogyan Casanova kialakította saját stílusát, és azt a francia nyelvet, amelyen megszerkesztette élete történetét.

Az előbeszéd irodalmi mestere

Casanova úri passziói közé tartozott a „jó társaság” csevegési stílusának elsajátítása és virtuóz használata, amellyel komoly sikereket aratott nem csak élőszóban, hanem papíron – emlékirataival – halála után is. Csodás emlékezőtehetségének és ragyogó rögtönzőképességének sok tanújelét adja életírásában. Többek között a Voltaire-nél tett látogatások is szópárbajok, amelyekben felveszi ugyan a versenyt a mesterrel, de alul marad, elsősorban az egyenlőtlen feltételek miatt. Sok adat és tény bizonyítja, hogy legsikeresebb történeteit először élőszóban adta elő, és egymást követő előadások során, a hallgatóságra gyakorolt hatást figyelve csiszolta egyre élvezetesebbé, mielőtt írásba áttette volna. Több gyakran elmesélt, sikeres témája volt, erről számos kortársa tanúskodik, de saját emlékeiből is kiderül, hogy „lovagi” és szerelmi történeteket gyakran rendeltek tőle különböző társaságokban.

Két olyan epizódot találunk a mű megjelent szövegében, amelyek élőszóban híressé váltak, majd írott változatukat már életében (saját költségén) kiadta: a híres velencei szökés és a Branicky gróffal vívott párbaj történetét. Ezeket részben próbának is szánta, hogy kipróbálja a közönség reagálásait, és emlékezéseiben beszámol egy-két ilyen véleményről. Az egyik ilyen megjegyzése arra vonatkozik, hogy az *Életem története* IV. kötetének 12. fejezetében a velencei rabság leírásába beiktatta azt a megfigyelését, hogy a nagy testi-lelki megpróbáltatás vízhajtó hatású, és anélkül, hogy evett-ivott volna, az ólomtetők alatt izzadságban fürdött, rengeteg víz távozott el a szervezetéből. Rögtön utána hozzáfűzi, hogy hat évvel korábban, amikor a *Szökésem története* (1787) megjelenése után Prágában járt, szép hölgyek szemrehányást tettek neki, amiért nem hagyta ki a könyvből ezt az undorító részletet, amelyet ők „malacságnak” minősítettek. Casanova idézi saját válaszát, miszerint talán kihagyta volna, ha szemtől szemben áll egy szép hölgygel, ám a közönség egyrészt nem csupa előkelő dámából áll, másrészt a papír nem szembesül senkivel, és végül, amit előad, nem is málködés. Sok olyan beszámolót idézhetnénk, ahol egy-egy fellépésének tömeghatását elemzi, de meggyőzőbb talán, ha korabeli tanúk véleményére hivatkozunk. Nyilvános előadásainak sikerét ugyanis nemcsak ő maga állítja, hanem korabeli dokumentumok is. Egyik barátnője, Giustiniana Wynne levelezésében fennmaradt például egy beszámoló, amelyben a hölgy „csodálatosnak” minősíti Casanova elbeszélését a szökésről. Egy másik fültanú is lelkesen dicséri Casanova mesélőképességét, ékesszólását és meggyőző erejét, őt ráadásul még érzelmi elfogultsággal sem lehet vádolni, mert nem nő és nem barátnő, csupán egy barát a sok közül.

⁷ Atl.II./251–323. (a teljes epizód)

Arról, hogy milyen tudatosan készült kalandjai előadására, és milyen gondosan megszervezte az eszményi feltételeket, szintén beszámol az *Életem története* szövegében, ahol nem egy ízben panaszkodik, mert nem kapta meg a szükséges figyelmet és időt, ami nélkül nem képes hatásosan előadni történeteit. Például a velencei szökés után, Párizsban Choiseul herceg pártfogását szerette volna elnyerni, aki már hallott róla és szökése egyes részleteiről, ezért röviden kívánta összefoglaltatni vele a „lényegét”. Már ez a kérés is vérig sértette a mesélőt, aki ellenállt, és kijelentette, hogy a legnagyobb rövidítésekkel sem tudja két óránál hamarabb befejezni mondókáját. A herceg kérésére, hogy hagyja el a részleteket, felháborodva megjegyezte, hogy a történet váza önmagában elégtelen. Azután néhány mondatban karikatúraszzerűen összefoglalta a szökés állomásait, és a részleteket firtató kérdésekre azt válaszolta, hogy az Ólombörtön leírása önmagában félórát igényel, a tető átfúrásának története újabb félórát, és így tovább. A herceg végre beadta a derekát, és lemondott a megcsonkított meséről, amely Casanova szerint három órát vesz igénybe, ha szépen akarja előadni. Beszámol egy fiaskójáról is, amikor Rómában Passionei bíboros megalázó körülmények között, akarata ellenére mondatta el vele röviden az akkorra már híressé vált történetet. Előbb helytel sem kínálta, majd háttámla és kartámasz nélküli ülőkére volt kénytelen lekuporodni, amitől rosszkedvű lett, és letört hangulatban összezsápta az elbeszélést; rosszul mesélt, negyedóra alatt végzett mindennel, csalódást okozva magának és vendéglátóinak egyaránt. Ennek annyira tudatában van, hogy el is magyarázza a szövegben, miért mesélt rosszul, ahogyan egy jó színész is tudja, melyik előadáson és miért rontotta el a nagymonológót.

Hasonló, sőt talán még fontosabb rendeltetést szánt a Branicky gróffal vívott párbaj elbeszélésének és nyomtatásban való közzétételének. Párbajozni már önmagában nemesi priviligium, ezt elbeszélni tehát dupla hőstett. Casanova mérhetetlenül büszke arra, hogy belőle párbajhős lett Lengyelországban, és ezt nem véletlenül éppen Velencében és éppen olaszul próbálja kortársai tudomására hozni, amikor rosszul megy sora. Valószínűleg azért választotta ezt a történetet különálló közlésre, mert afféle megszolgált nemesi oklevélnek szánta a hiányzó címer és kutyabőr helyett. Az önállóan közölt szöveg első sorában utal is alacsony sorból való származására, és arra, hogy Lengyelországban nem Seingalt lovag néven mutatkozott be, hanem saját nevét használta. Ráadásul harmadik személyben adja elő a történetet, magát „A Velencei” névvel illetve, aki győzött a sértegető ellen párbajra kiállva.

Az élőszóbeli csiszolás és az előadói rutin nyelvi nyomai egyébként is jól kimutathatók az írott szövegben. A párbeszédok sajátos kezelése, a színdarabok jelenetezési technikájának hatása, sőt a modern filmek áttűnéseire emlékeztető váltások, visszapillantások gyakori használata – mind az élőbeszéd és írott stílus közti tudatos átmenetként, áthidalásként értelmezhetők. A casanovai stílus egyik legjobb ismerője, Marie-Françoise Luna számos olyan retorikai és stilisztikai fogást vesz számba, amelyek Casanova elbeszélését az élőbeszéd regiszteréhez közelítik: ezek közé sorolja a bizalmas, hétköznapi beszédre jellemző fordulatokat, a nominális, velős, csattanós formulákat, a tömör felsorolásokat, amelyekből elmaradnak a kötőszavak, a párhuzamos mellérendelő szerkezetek iránti érzéket és a pillanatfelvételekre emlékeztető képeket. Ide tartozik még ezek egyik következménye, a fordításban sok gondot okozó „átképzeléses jelen” használata. Az elbeszélésben Casanova gyakran és sokszor átmenet nélkül vált az elbeszélés múltjából a megjelenítés „jelen idejére”, aszerint váltogatva az idősíkokat, hogy mennyire élő a jelenet felidézése. A magyar szövegben a nyelv sajátos-

ságai miatt nem hat eleve idegenül az ilyen váltás, a többszöri, múltból jelenbe való ugrás mégis szemet szúr. Annyira lényeges sajátja azonban ez a szerző elbeszélő-stílusának, hogy a meghökkentő hatás érdekében fontos megtartani ezeket az „áttűnéseket”. Ugyancsak idetartoznak az olvasót közvetlenül megszólító fordulatok vagy a gyakori kiszólások a szövegből. Ilyenkor Casanova – akárcsak a hasonló váltások nagymestere, Diderot – kilép saját elbeszélése időkeretéből, hogy elcsevegjen „kedves olvasójával”, emlékezteti őt korábbi kije-lentéseire, érdekes történeteket ígér a későbbi évekből, vagy – tekintettel az olvasó várha-tó reagálására – egy-egy kommentárt fűz a történethez.

Legérdekesebb jellemzője ennek a stílusnak mégis egy olyan, az olasszal enyhén kevert francia nyelv, amelyet szintén céltudatosan alakított ki magának. Mint velencei, a száműze-tésben kénytelen volt megtanulni franciául, annál is inkább, mert a XVIII. században ez volt a kommunikáció nyelve, és minden olyan mű, amely szélesebb európai közönséghez kívánt szólni, franciául íródott. Casanova a szélhámosok mimetikus képességével hamar kiválóan megtanulta a nyelvet, de ezzel veszített érdekességéből, és visszarontotta tudását egy olyan szintre, ahol tudta éreztetni, hogy idegen, méghozzá velencei születésű. Ezt főleg úgy érte el, hogy a franciát „olasz kifejezésekkel” hímezte ki, és megtartotta az élőbeszéd hanyagságait, elevenségét. Ezzel alkalmat nyújtott stílusa kárhoztatására a nyelvhasználat tisztaságát rek-lamáló kritikusoknak, viszont „eredeti” maradt idegen nyelven, és belopta magát az olvasók szívébe.

Az emlékirat elevenségének egy másik aspektusa a színpadi beszédre hasonlító mesélés, a párbeszédek-szóváltások beépítése az elbeszélés szövetébe és a rendkívüli dramaturgiai érzék.

Színház és szerepjátás

Érdekes és visszatérő motívuma az *Életem történetének* a színház és az álruhák-jelmezek használata. Az, hogy Casanova színdarabként és színi előadásként tekint a saját életére, fel-idézi a „teatrum mundi” barokk metaforáját. A drámai fordulatokban bővelkedő és csúfos kudarcral végződő londoni epizód végén úgy láttatja magát mint felsült szerelme, aki a sok sikeres csábítás után boldogtalan napok elébe néz: „Így zárult életem színjátékának első felvonása. A második felvonás másnap kezdődött.” A gyászos mérleget részletesebben is kifejti: „Azon a végzetes napon, 1763. szeptember elsején kezdődött haldoklásom, és ért véget az életem. Harmincnyolc éves voltam. Ha igaz, hogy az ascendens merőleges hossza egyenlő a descendensével, márpedig így kell lennie, akkor ma, 1797. november első napján úgy érzem, még csaknem négy évem lehet hátra az életemből, és ez hamar elmúlik, mert a bölcs mon-dás szerint: *motus in fine velocior*.⁸ A folytatás egészen addig tart, amíg öregem, jobb híján, könyvtárosi állást nem vállal Waldstein grófnál, a duxi kastélyban, Csehország egyik elrejtett zugában. Itt játszódik le élete utolsó felvonása egészen haláláig (1798).

A színház azonban nemcsak ilyen toposz, metafora formájában jelenik meg Casanovánál, hanem sok más formában is. Már születésekor a színházi világban találja magát, hiszen szülei mindketten színészek Velencében, abban a városban, ahol ebben a korban több színház volt, mint Párizsban. Korán szokásává vált, hogy estéit színházban töltse, ismerte a velencei ko-médiások miliójét, és barátságot kötött Goldonival és Lorenzo de Pontéval, bár ellenségeket

⁸ Atl.II./254. (lábjegyzettel)

is szerzett ugyanebből a körből, pl. Pietro Chiari annyira nem szívelhette, hogy ki is figurázta egy színdarabjában (1755). Később, más városokban, így Párizsban is, sokat forgott színházi körökben, és sok barátot szerzett a Franciaországban játszó olasz komédiások között. A Balletti családdal olyan szoros barátságot ápolt, hogy lányukat, Manon Ballettit el is jegyezte, és bár a házassági tervből nem lett semmi, a család mindenben segítette őt. Az ő révükön ismerkedett meg alaposan a *commedia dell'arte* hagyományaival és Marivaux műveivel, amelyekben ez a hagyomány újabb remekműveket hozott létre Molière komédiái után. Az olasz komédia beható ismerete sok jelenet megformálásán érződik, ahogyan valószínű, hogy a valóságban is dramaturgiai és rendezői tehetséggel alakította az eseményeket.

Egy másik szinten a szerepjátás a ruhacsere, vagy jelmezhasználat formájában jelenik meg folytonosan a történetekben. A velencei karnevál és maszkviselés jó iskolát jelenthetett számára ezen a téren is. Egyik érdekes epizódja a két nem közti ruhacserének az a bál, amelyet Casanova egy híres kurtizán, Giulietta Preato kérésére rendezett meg szülővárosában, akkori háza egyik nagytermében. A táncestély kellős közepén Giulietta félrevonta, és azt kérte, hogy rögtönözzenek egy tréfát: őt öltöztesse abbénak Casanova a saját ruhadarabjaival, ő pedig álcázza magát nőnek. Frizurát is csinálnak egymásnak, Casanova haját főkötő alá fésülik, a lány hosszú haját pedig feltekerik, majd beöltöznak, ki-ki a másik ruháiba. A férfinadrág kicsit szűk a lánynak, és míg a derekát kiengedik, Casanova él az alkalommal, hogy szerelmi kalanddó alakítsa a tréfát, de bosszús ellenállásba ütközik. Miután lent a bálteremben megtapsolják a sikeres szereplést (kontratáncsal és szabados tréfákkal), újabb hódítási kísérlettel vall kudarcot a visszaöltöztetés során. Ebben a játékban a közönséget nem tévesztik meg, a bál közepére már mindenki átlát a jelmezékké vált ruhákon, de itt éppen az adja meg a jelenet savát-borsát, hogy a többiek a szerepjátást figyelik és értékelik.

Egy másik igazi színdarab, ráadásul főpróbával, a muranói négyes epizódjának kezdete, amikor a titokzatos apáca (M. M, akit csak nevének monogramjával emleget) vendégül látja egy titkos találkahelyen. Francia erotikus könyvtárral és metszetekkel díszített szobában különleges, „párizsias” vacsorát szolgálnak fel, és Casanovának viszonzásul hasonló légyottra kell hívnia szerelmét. Nagyon kezdő még, de ugyanolyan fényűzően szeretne mindent elrendezni, bár még csak akkor tanulja a francia vendéglátás szabályait. Nehogy szegyenben maradjon, szabályos főpróbát rendez (kritikai megjegyzésekkel), egy bérelt kiskaszinóban, ahol a felfogadott szakács és pincér láthatatlanul, ételliften szolgálja fel a változatos menüt, előbb csak neki, másnap azonban már a szerelmesének is.

Más alkalmakkor változik a játék célja, élesbe fordul, és a kalandor a bőrért menti, ha nem is mindig az életét, de a szabadságát biztosan, jól megrendezett komédiákkal. Az egyik legveszélyesebb csapdából Németországban sikerül így kimenekülnie. A német környezet mindig idegen neki, és ezúttal sem kíséri szerencse a szélhámosságait és kártyapartijait (1760 áprilisában, Stuttgartban). Gyanús alakok társaságába keveredik, akik magukkal viszik egy ócska bordélyba, majd onnan egy kártyabarlangba, ahol óriási összegeket veszít. Folyton biztatják, hogy folytassa, és végül 4000 Lajos arany adósságot csinál, ráadásul eltűnik arany dohány-szelencéje és több értékes órája. Mivel kártyázás közben több pohár „magyar bort” (alighanem tokajit) megiszik, elkábul, elveszti ítélőképességét, és később arra gyanakszik, hogy kábítószert kevertek az italába. Kocsit kell fogadnia, mert nem tud saját lábán visszamenni a fogadóba, ahol másnap három tiszt felkeresi és be akarja hajtani az állítólagos adósságot. A konfliktus elmérgesedik, annyira, hogy megfenyegetik, hogy ha összes ékszerét, gyémántja-

it és maradék pénzét oda nem adja, sőt a fennmaradó összegről váltót nem ír alá, akkor vagy börtönbe juttatják, vagy besorozzák katonának. A börtön gondolatára halálosan rémül, hiába tapasztalt szélhámos, és kieszel egy ravasz menekülési tervet, amelyben megrendezi egy kisebb színdarabot. A városban játszó olasz színészek és táncosnők, akik közül többen régi jó ismerősei Velencéből, összefognak, hogy kimenekítsék szorult helyzetéből, mert időközben újabb támadások érik, és házi őrizetbe kerül a fogadójában. Nem lát más kiutat, mint hogy a tetőn keresztül szökjön ki a szobájából, amely elé őrszemet állítottak. Olasz barátai bejárnak hozzá a fogadóba, és szép lassan titokban kicsempészik összes ruháját és értéktárgyait, majd együttesen kidolgozzák a szökési tervet. Időt kell nyernie, hogy megrendezze a kijutást, mire betegséget színlel, és minden tárgyalást elhalasztat pár nappal. Szobája ablaka az utcára néz, tehát ha kijut a tetőre, és onnan az utcára, titokban át tud menekülni az egyik színész házába, onnan pedig egy mezőn keresztül postakocsival kereket oldhat. Mivel a tetőről mégsem tudna lejutni az utcára, másképpen kell megrendeznie a színdarabot. Az őrszem pár napja a szobája előtt vacsorázik, a fogásokat Casanova inasa szolgálja fel neki, és együtt borozgatnak. Vacsora után a katona beköszön a fogolynak, és rázárja az ajtót. Hogy megtévessze az őrt, Casanova olyan formán tömi ki az ágyat, mintha ember feküdne benne, és a párnára egy párókás fejet helyez. Szokás szerint nem állnak szóba a fogoly és a foglár, kicsi tehát a veszély, hogy a bábu némasága elárulja a tervet. Sikeresen lezajlik a Casanova kieszelte forgatókönyv: az inas elfújja a gyertyát a kinti asztalon, bemegy a szobába, hogy újra meggyújtsa, a néhány percnyi sötétben pedig Casanova kioson és lemegy a lépcsőn, majd kísétál a fogadóból. Az őt a bábu láttán megnyugszik, kulcsra zárja az ajtót, és tovább őrködik az üres szoba előtt. A terv pompásan sikerül, a színész házából a szökevény az ablakon át kilép a mezőre, és még aznap éjjel barátai segítségével postakocsin szerencsésen elhagyja a tartományt. Ebben a történetben (1760) Casanova egyszerre szerző, rendező és játékos, aki sokat kockáztat és nyer. A korábbi, Ólombörtönbéli szökés (1756) kitervelése is számos színházi fordulatot igényel, és élesben óriási lélekjelenlést, mert váratlan veszélyekből rögtönzéssel kell magát kivágnia.

Amikor Londonban a Charpillon-kudarc után összeomlik, elkeseredésében mérleget von, de már a Duxig vezető út ismeretében. Dantét idézi, az *Isteni színjáték* első sorát, majd saját magára és a londoni csődre vonatkoztatva folytatja: „*Nel mezzo del cammin di nostra vita*: harmincnyolc éves koromban. Ezzel zárult le életem első felvonása. A második felvonás 1783-ban végződött, Velencéből való távozással. A harmadik pedig előre láthatólag itt fog véget érni, ahol a magam multságára emlékirataimat írom. Befejeződik ez a három felvonásosnak ígérkező színjáték. Ha kifütyülik is, remélem, senki nem fut hozzám a rossz hírrel; no de még nem meséltem el az olvasónak az első felvonás utolsó jelenetét, pedig, azt hiszem, az a legérdekesebb.”⁹ Duxi magányában igazi dramaturg módjára tekint végig az életén, és megjósolja a halálát, amely végül három évvel korábban érte el.

A megtett út egyttal távolságokra és utazásokra is lefordítható, és e téren is sok a félreértés, mert Casanovát a nagy utazók egyikének tartják, holott alig hagyta el Európát, és útjai egy részét kényszerből tette meg, száműzöttként.

⁹ Atl.II./288.

Kényszerű és választott utak az emlékiratokban

Könnyen elfelejti a felületes olvasó, hogy az Ólombörtönből történt szökés (1756) után Casanova nem térhetett vissza szülővárosába, holott élete legfőbb célja éppen az volt, hogy Velencében éljen köztisztviselőként álló polgárként. Tény, hogy majdnem húsz évig száműzöttként vándorolt, 1756-tól 1774-ig, amikor a velencei inkvizítorokkal folytatott titkos tárgyalásai eredményeképpen végre hivatalos engedélyt kapott a hazatérésre. Igaz, hogy titokban ellátogatott a városba, de ez ambícióinak egyáltalán nem felelt meg, sőt a bujkálást megalázásnak élte meg. Ezért jogos az a feltevés, hogy az emlékiratok befejezetlensége ezzel a mélyen titkolt sebbel függ össze: éppen 1774-ben szakad meg a történet fonala, amikor elindul hazafelé. Talán más okokat is lehet látni a torzóban, de a szakadás mindenképpen arra utal, hogy a visszapillantásnak ezt a sötét oldalát, életcéljának megghiúsulását nem tudta úgy regényesíteni utólag, hogy eltitkolja csalódását és bánatát. Ennek fényében utazásait is érdemes új megvilágításba helyezni, és a csillogó felszín alatt feltárni a vándor, a száműzött és a hontalan bujdosásait, elválasztva őket a csakugyan élvezetből és kíváncsiságból megtett utazásoktól. Egy másik érdekes megfigyelést is lehet tenni az utazó portréjának megrajzolásakor: amilyen kiváló megfigyelőnek és mesélőnek bizonyul Casanova, amikor nőkről, szépségről vagy divatról nyilvánít véleményt, olyan közömbös utazás közben a környezet, a természet és a műemlékek iránt. Elmondhatni, hogy utazásokkal és vándorlásokkal teli élete során teljesen érzéketlen maradt a tájak és a városképek esztétikája iránt. Azt az élményt, a táj szépsége előtti csodálatot, amelyet Petrarca egy hegy csúcsára érve átélt (*L'Ascensione al Monte Ventoso*) és egyik levelében leírt (*Familiare* IV, 1), kifejezve ezzel a turizmus, természetjárás új életérzését, ő sohasem idézi fel emlékeiben. Útközben nem figyelt másra, mint utitársaira és személyes kapcsolataira, érdeklődését csak az emberek és bizonyos eszmék vagy tárgyak keltették fel. Ennek tulajdonítható, hogy megdöbbentő módon hazáját – hiszen szülővárosát, Velencét annak tekintette – sem mutatja be. A város már akkor világhírű látképének felidézése sem találni egyetlen leírást sem a hatalmas terjedelmű szövegben. A *Casanova Velencéje* című irodalmi útikönyv összeállításához ezen a téren külső forrásokat kellett segítségül hívni: részben más velencei szerzőket, mint Goldoni és Lorenzo da Ponte, részben külföldi utazók, pl. Montesquieu és Charles de Brosses beszámolóit az egyedülálló városképről és a látványokról. Kalandjait felidézve természetesen ő maga is folyton szembesült a környezet bemutatásának kényszerével, hiszen az útleírás műfajának ez szinte kötelező alapszabálya, de a természet és városok iránti furcsa közönyére sajátos megoldásokat talált. Jellemző módszerét a leírások elintézésére úgy alakította ki, hogy guidákból, turisták és utazók számára készített kézikönyvekből, mások írásaiból kölcsönzött néhány rövid bemutatást, azután gyors fordulattal más témákra tért át. Jól szemlélteti ezt az eljárást konstantinápolyi útjának ideillő részlete: éppen Korfuról hajózik (félig-meddig szokik) Törökország felé, és először a tenger felől pillantja meg a várost. Nagy csodálattal adózik az összképnek, bár az nem idézi fel benne Velence látványát a tenger felől szemlélve, és egyetlen részletét sem írja le alaposan. Néhány lapos közhellyel beéri: „Egy mérföldnyi távolságból a város bámulatosan szép. Sehol másutt a világon nincs ehhez foghatóan szép látvány. Ez a csodálatos kép volt az oka, hogy a római uralom véget ért, és megkezdődött a görög.” A summás kezdés után rögtön rátér egy történelmi fejtegetésre, amelyből azt bogyozza ki, hogy amikor Nagy Konstantin megpillantotta, ugyancsak a tenger felől ezt a várost, a látvány annyira lenyűgözte, hogy úgy döntött: Rómából ide helyezi át a világ középpontját jelentő székhelyét, amivel Casanova szerint

megbocsáthatatlan hibát követett el. Ezek után folytatja tartózkodása elbeszélését, és több figyelmet nem szentel magának a helynek.

Az egyetlen kivétel, ahol lelkes, bár nem részletes műemlék-leírást ad: a híres Vauclose-i szökőkút, ahova azért zárandokolt el, hogy Petrarca Laura iránti szerelmének hódoljon, és ott röviden, de adózik a legendás hely és a kút szépségeinek. Még itt is hosszabban meséli azonban az irodalmi vonatkozásokat, mint azt, mit látni valójában, azzal az indoklással, hogy egy olyan „olasznak, aki olvasta, megértette és élvezte Petrarcát, kíváncsinak kell lennie arra helyre, ahol ez a nagy ember szerelmes lett Saade (sic!) Laurájába.”¹⁰ Másutt a ritka leírásokat egy-egy parkról vagy városrészről olyan szerelmi kalandoknak köszönhetjük, ahol a helyszínek szerepet játszanak a bonyodalmakban, mint pl. egy Frascatiba történő kirándulás során, ahol Dona Lucrezia¹¹ iránti szerelme teljesedik be a híres villa parkjában.

Casanova számára tehát a táj és a természet szépségei csak akkor méltók említésre, ha hozzájuk kapcsolódik valami más történet vagy élmény. Az itt következő korai emlékekben is csak azért szerepel a természet, mert a hajóból feltáruló látvány egy számára kínos vita kiindulópontja. A szóváltásban anyja megszégyeníti őt, gyámjával, Grimani abbéval karöltve, és ha a velük utazó költő, Giorgio Baffo nem sietne a gyerek segítségére, Casanova egy egész életre szóló, komoly lelki sérelmet szenvedne. A Brentán hajóznak egy fedett, bútorokkal is felszerelt gondolán, a burchiellón. Hajnalban furcsa érzések kerítik a fiút hatalmukba: „Nem láttam a szárazföldet. A nyitott ablakon keresztül is csak a folyópartot végig szegélyező fák csúcseit láttam. A bárka haladt előre, de olyan egyenletes mozgással, hogy semmit nem érzektem belőle, nagyon megdöbbenett hát, hogy a fák olyan gyorsan tűnnek tova a szemem elől.” Halálra rémül, hogy a fák „mennek” és megijed, hogy a nap is megállt. Anyja és a gyámja elmagyarázzák ugyan, hogy a bárka halad, a fák pedig állnak, de kinevetik, csak Baffo ad neki igazat, és menti meg a szégyentől. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy mennyire élénk a képzelete és dinamikus a szemlélete: a mozgás kelti fel a figyelmét, és a kései elbeszélésben így válik drámaivá a kép és a dialógus együttes hatása.¹²

A tájakkal ellentétben rendkívül érzékletesek a portréi: részletesek és színesek, a szó festői értelmében (emlegeti is a festők ecsetjét), megszólalásig az olvasó elé állítják a szereplőket. Az arcképek közül egy római szerelmének bemutatását idézem: „Mariuccia tizenhét-tizenennyolc esztendő, nyurga, de egyenes tartású lány volt, és Praxitelész vésőjére méltó tökéletes szépség. A bőre fehér, mint a patyolat, de ez a fehérség nem volt olyan vakító és telt, mint általában a szőke lányoké, akiknek láttán önkéntelenül is arra gondol az ember, hogy talán nem is vér folyik az ereikben. Mariuccia bőrének fehérsége csupa elevenség volt, és valami leheletfinom pír árnyalta, amelyet egyetlen festő sem tudna soha ecsetvégre kapni. Mandulavágású, szénfekete, egy kicsit dülledt, ide-oda rebbenő szeme állandóan valami leheletfinom harmat lakkjával vagy zománcával volt bevonva. Ez az alig észrevehető harmat a levegővel érintkezve pillanatok alatt elpárolgott, de újra és újra megjelent, egyforma frissen, ahogyan szaporán lezárta-felnyitotta nehéz pilláit. (...) Arcának pirosa mint a frissen szedett rózsza; finom metszésű száján mindig játszott valami halvány mosoly, érzéki ajka közül, amely nem volt sem teljesen összezárva, sem tágra nyitva, ki-kivillantak hófehér fogai. A keze arányos volt, sem túl izmos, sem dagadó erekkel barázdált. És ez a páratlan

¹⁰ Sade márki

¹¹ Q/7–64.

¹² Vel/23–24.

szépség mindeddig elkerülte a szakértők tekintetét; épp az én figyelmemet hívta fel rá a véletlen, ebben az elhagyatott sikátorban, ahol élt, szegényen és ismeretlenül.”¹³ A hosszú és lelkes leírás egyúttal közvetíti az elbeszélő feltámadó szerelmes érzéseit, túláradó lendületét, és kiemeli Casanova egyik nagyszerű tulajdonságát, a tehetségek felfedezésére való hajlamát. Főleg nőkben szereti meglátni a szépséget és a jó tulajdonságokat, amelyeket – akár önzetlennül is –, segít kibontani. Az ő hatásának köszönhető sikertörténetek közül az egyikben (O'Morphy) a nyomorból és a piszokból emel ki egy fiatal lányt, aki a király szeretői közé kerül, és végül nemesi férjet kap törvénytelen gyermekeivel együtt. Nagy önmehtagadással (ráadásul mint visszautasított szerető) csiszolja drágakővé a sárban megpillantott gyémántot, és amikor még festményt is rendel róla, a képmás felhívja a király (XV. Lajos) figyelmét a lányra, aki így hivatalos szerető lesz, és „karriert” csinál ilyen minőségében. Másik nagy felfedezése Marseille-ben Rosalie, akit szintén a nyomorból és a tudatlanságból emel ki (ezúttal magának), hogy nagy szerelmi kaland hősnőjévé tegye, majd később féltő gonddal kiházásítja, amikor szétválnak útjaik.¹⁴

Olyankor is eleven portrét rajzol és fest szerelmeiről, amikor felsül az udvarlással, és a lány a világ csúfjává teszi. A már többször emlegetett londoni kaland hősnőjét így mutatja be: „A Charpillon, akit London-szerte mindenki ismert, azt hiszem, még ma is él; szépségében szinte keresve sem lehetett hibát találni. Világos gesztenyeszínű volt a haja, kék a szeme, vakítóan fehér a bőre, és a dereka szinte Pauline-éval vetekedett, figyelembe véve, hogy húszéves korához közeledve majd kéthüvelyknyivel ő is kiterébélyesedik, hiszen még csak tizenhetedik évében járt. (...) Szelíd és bizalmat keltő arckifejezése finoman érző lelket sejtetett, és született nemességet sugallt. Arcának e két vonását illetően a természet kedvtelve hazudott. Bárcsak ezen a két ponton mondott volna igazat, és hazudott volna minden másban! Ez a lány, még mielőtt alaposan megismert volna, eltökélte magában, hogy tönkretesz, és ezt előre be is jelentette.”¹⁵

Az útleírásokban gyenge, portrékban erős író így aztán nem tesz eleget az útleírás műfaji követelményeinek, de vállalja adottságait, és a számára érdektelen témák helyett más élményekre koncentrál, amelyek valóban kalandjai szerves részét alkotják. Az asztal örömei és az ételekhez-italokhoz kötődő nagy csalódások ugyancsak szenvedélyesen érintik és érdeklik egész életében, ennek megfelelően érzéketes részleteit alkotják írásainak.

Lakomák

A tájak és városképek látványaival éles ellentétben a gasztronómiai élmények sokféle színrel-ízzel és kommentárral meg vannak örökítve a szövegben. A színes körképek egyik érdekes vonása az, hogy Casanova nagy vonzalmái és ellenszenvei e téren gyakorlatilag párhuzamosak a nyelvek iránti érzéseivel. Mivel mindig elsősorban ösztöneit követi, idegenkedik azoktól a szokásoktól vagy nyelvektől, amelyek túlságosan eltérnek a velencei mintától. Eből magyarázható, hogy a latin és a neolatin nyelveket gyorsan megtanulta, virtuózan használta, viszont a szláv, germán („idegen”) nyelvekhez való viszonya szinte ellenségesnek minősíthető. Nem tudott vagy nem akart idomulni pl. az orosz vagy angol kiejtéshez (fonetikus

¹³ Atl.II/79.

¹⁴ Q/65–150.

¹⁵ Atl.II/88.

szó-átírásai elég furcsák), sőt mindkét nyelv maga a hozzá kapcsolódó kultúrákkal idegen maradt a számára. Ottani beszámolói nagyon színesek és változatosak, de oroszországi és angliai kalandjai pl. veszélyessé is váltak értetlensége miatt, amely áthatotta minden reagálását és megbénította máskor olyan jól működő empátiáját.

Az étkezési szokások és kultúrák területén hasonló jelenségek figyelhetők meg, és izgalmas beszámolói újabb vonásokkal gazdagítják profilját. Arisztokratikus nagyozolása és rendkívüli nagylelkűsége a vendéglátásban különös erővel érvényesül, és szerencsére nemcsak saját ízlését közvetíti nagy átéléssel a kulináris élvezetek terén, hanem gyakran olyan anekdotákkal szolgál, amelyek a kort is jellemzik. Vendégasztala mindig gazdagon meg volt terítve, amikor pénzhez jutott, és boldogan osztotta meg másokkal az efféle örömöket és tapasztalatokat. Az étkezések, a nagy ebédek és vacsorák, ahol vagy meghívott, vagy házigazda, kiváló alkalmak az ismerkedésre, és ő igazán kiaknázza mindkét lehetőséget. Kapcsolati hálóját szépen tudta növelni ilyen módon, és hódításaiban is nagy szerepet játszottak a vendégségek, viszont elrettentőnek és szomorúnak találta a magányos étkezést. Amikor 1750-ben kilátogatott a Fontainebleau-i kastélyba, és látta XV. Lajos feleségét, aki udvaroncoktól körülvéve egyedül ebédelt, és egyetlen mondaton kívül szót sem tudott váltani senkivel, bámulva szemlélte a különös jelenetet. Ő minden körülmények között társaságban szeretett élni, és erre mindig megragadta vagy megteremtette az alkalmakat. Szép példa az utóbbira az a fejedelmi vacsora (1760), amelyet hús személyre rendelt Brühlben, Köln sok nemes hölgyének tiszteletére, egy korábbi, legendás hercegi lakomát leutánozva. Fontos összetevője ezúttal méltó telen költekezésének, hogy a meghívottak között szerepel egy olyan hölgy, akit meg szeretne hódítani, és az ő tetszését és kegyeit sikerül is elnyernie. Egyúttal nagyúri és nagyozó rögeszméjét is kiéli, ami egyik legfontosabb mozzanatja mindenben. A menü valóban felséges, sőt „fejedelmi”: előbb angliai osztrigát öblítenek le pezsgővel, majd rengeteg fogást szolgálnak fel, köztük különlegesen drága szarvasgomba-ragut, rajnai és tokaji borokkal. A fényűző vendégség kétszáz dukátba kerül, és amikor a tervezésnél a pincér óva inti, ne költsön fölöslegesen óriási összegeket, nem hagyja lebeszélni magát. Ő esztelenül akar költeni: „többet, mint amennyit egyáltalán lehetséges.(...) mivel nagyszerűnek akarok mutatkozni.” A fantasztikus vacsora fénypontja a desszert, amikor vendégei olyan tortát ehetnek, amelyen „Európa minden fejedelmének arcképe ki volt ábrázolva”. Ez a szimbolikus kannibalizmus és a korlátokat nem ismerő tékozlás egyszerre nagylelkű vendéglátás, csábítás és határtalan nagyravágás, elegáns „főúri gesztusokkal” a részéről.

Az ételeknek-étkezési szokásoknak tehát mindig van jelképes dimenziója, és a legfontosabb ezek között az alapvető kötődés Velencéhez. Szülővárosa ízeit viszi magával mindenhol, ezekhez hasonlít minden mást, és ilyen mérce szerint értékeli vagy ítéli el a másféle konyhákat. Az *Életem története* bevezetőjében egész kulináris életfilozófiát fejt ki, amely mediterrán ízlést tükröz. Az erős ízek és illatok, az érett sajtok dicséretét zengi, majd némi öni-róniával a testszagokra is kiterjeszti közönségesnek minősített vonzalmait, amelyek szerelmeire is érvényesek. Egyes nők iránt a hangjuk, mások iránt az illatuk miatt kezdett érdeklődni, és akiket szeretett, azoknak a verítéke is vágyat keltett benne: „Szerettem minden fűszeres ételt: a jó nápolyi konyhák makaróniját, az *ogliapotridát*,^{16a} jó ragacsos, újfundlandi tőkehalat, a zamatos vadas húst és az érett sajtokat, amikor láthatóvá lesznek a bennük lakó, apró

¹⁶ Sp.: *ollapotrida*, *ol. oliapotrida*: spanyol eredetű étel: hús, zöldségkörtés és fűszerek, lassú tűzön összefőzve.

lények. A nők között is mindig úgy találtam, hogy akibe szerelmes voltam, annak kedveltem a szagát is, minél erősebben izzadt, annál édesebbnek találtam az illatát.”¹⁷

A gasztronómiai élvezetek és a szerelmi örömek nála csakugyan szorosan összefonódnak, ami már a korai, velencei és a muranói kalandokban is terítékre kerül. Amikor a titokzatos apácával (M.M.), egyik legnagyobb szerelmével megismerkedik, új, vonzó világot fedez fel, amely a francia étkezési kultúrára nyitja fel a szemét: „A vacsora nyolc fogásból állt, és forró vízzel telt ezüstedényekre helyezte őket, amelyek melegen tartották őket. Különleges és finom vacsora volt. Rögtön felkiáltottam, hogy a szakács csak francia lehet, és M. M. elismerte.” Az ingyencsék között különleges helyet kap az osztriga, amelyet szintén ugyanezzel a gyönyörű apácával folytatott viszonya során tanult meg igazán élvezni: „Milyen fenséges az osztriga leve, amikor imádatom tárgyának szájából szívom ki! Nyállal keverve. Nem lehet, hogy a szerelem hatalma is ne nőjön, amikor elharapom, amikor lenyelem.” Olyan mély nyomokat hagyott Casanovában ennek az osztrigával és pezsgővel kevert szerelemnek az íze, hogy a későbbiekben, a kaland fájdalmas végét követően, igyekezett minél többször megismételni új bálványával ezt az élményt. A legszebb ezek közül az a római kaland, amelyikben két fiatal és tapasztalatlan lányt (Armellinát és Emiliát) szeretne bevezetni a szerelem művészetébe, de más aratja le a babérokat. Az osztrigás-pezsűgős előjáték után nem jut tovább, és keserűen kell tapasztalnia, hogy kiöregedett az udvarlásból. Murano óta sok-sok év telt el, ekkor 1770 őszénél tart az emlékező, és nem halogathatja tovább, hogy szembenézzen az öregséggel.

Az utolsó évek szomorú, depressziós hangulatának egyik jellemzője is az, hogy Duxban – ahol utolsó éveire meghúzza magát Waldstein gróf könyvtárosaként –, nem az ő szája íze szelint főznek, és a makarónit (talán szándékosan) rosszul készítik el. Ez a bosszúság előhívja az aranykort, a velencei ifjúkört, sőt felrémlik az olvasóban is az a nap, amikor az Ólombörtönbeli szökésben nagy segítségére volt ugyanez a fogás. Egy saját kezűleg elkészített, vajjal gazdagon megöntözött nagy tál makarónival álcázta azt a reszelőt, amelyet ravaszul egy Biblia és a tányér közé rejtve maga a börtönőr vitt át a másik zárkába a kiszemelt segítő társnak.

A sok érdekes ennivaló között sajtokra szintén különleges figyelmet fordított, olyannyira, hogy belefogott a már említett *Sajtlexikon* összeállításába. Félbehagyta ugyan, de az elkészült részekben gondosan ismertet számos olasz és francia sajtajtát, kitérve történetükre, fejlődésükre és kereskedelmükre. Az italok terén szintén sok érdekes felfedezést oszt meg az olvasóval: leírja a különböző országok és tájak jellegzetes borait és pálinkáit (ilyen pl. a török mézsör vagy a francia *ratafia*), többször megemlíti a tokaji bort is. A nem alkoholos italok között nála nem a kávé vezet, bár a kávéházakat, mint a társasági élet különleges találkozó helyeit mindenütt látogatta. A teaivás divatja érthetetlen a számára, már angliai tartózkodása előtt csodálkozik Párizsban ezen a szokáson. Kedvenc itala a csokoládé, amelyhez minden nagyobb újtára magával vitte a szükséges alapanyagokat, és ragaszkodott ahhoz, hogy maga készítse el kedvenc reggeli italát.

A gasztronómiai tudás és sokféle tapasztalat gazdag anyagát olyan részletesen és színesen írja le, hogy könnyű volt többféle szempontból receptkönyveket összeállítani és kiadni szövegei alapján. Ilyen vállalkozásra más témák is kínálkoznak: ezek közül eddig a közlekedési eszközökre nézve aknázták ki az emlékiratokat: egy német kutató egész monográfiát készített a XVIII. századi közlekedésről az emlékiratokból kibogozható információk alapján

¹⁷ Atl.II/15.

(Hartmut Günther: *Casanova's Reisen*, Heidelberg, 1996). Ugyanilyen érdekes lenne összegyűjteni a női-férfi divatra, ékszerekre, a különböző nyelvekre és még sok más témára vonatkozó kommentárjait, ezzel igazolva Szerb Antal megállapításának igazságát, miszerint ez a mű a kor eleven lenyomata: „Hatalmas terjedelmű könyve a boldog XVIII. századnak, az anci-en régime édes életének legsokoldalúbb, legplasztikusabb emléke”.¹⁸

Casanova életét szokás karneválhoz, állandó ünnephez hasonlítani, minden tekintetben jogosan, de az árnyoldalakat, a legfőbb ambíciók kudarcát és a figurája körül kialakult mítoszok hamis oldalait is láttatva. A fény-árnyék hatások és arányok mérlegelése nélkül nem lehet tisztán látni a meseszerű ködbe vesző élettörténetben, amelyben a szerző összetett módon rakja össze, valójában irodalmi eszközökkel, a saját portréját és élettörténetét.

Casanova-legendák

Mivel Velencében született és franciául írta meg emlékeit, Casanova joggal sorolható az olasz és francia irodalomba egyaránt, érdekes módon azonban nem ezeken a nyelveken és kultúrákban lett mitikus személyiséggé. Legendája már a XIX. századtól kezdve elsősorban Közép- és Kelet Európában, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia területén bontakozott ki és vált ihletőjévé nagyszerű alkotásoknak. Ki kell emelni az osztrák, cseh és magyar nyelven keletkezett nagy műveket (olyan szerzőktől, mint Hugo von Hoffmannstahl, 1899, Arthur Schnitzler, 1918, Szentkuthy Miklós, 1939, Márai Sándor, 1940, és még lehetne hosszan folytatni a sort). Feltétlenül közrejátszott ebben az, hogy a régióban keletkezett önéletírások drámaibb hangvétele és sötétebb színei elég nagy kontrasztot képeznek az *Életem története* alapvetően vidám, karneváli hangulatával, amely bűvösen hat és gyakran elfedi a komorabban megfestett részleteket. A saját irodalmunkra nézve vitathatatlan tény, hogy létezik egy magyar Casanova, a „mi Casanovánk”, aki sok alkotót megihletett, vagy közvetlenül, vagy olyan áttételes formákban, mint Krúdy *Szindbádja*. A magyar kultúrában megtalálható, teljességre törekvő magyar Casanova-hatások listáján a híres, nagy nevek mellett a legtarkább műfajú és színvonalú alkotásokat is számba kellene venni. Csak néhány példát kiemelve közülük: Rudnyánszky Gyula bumfordian „szabad szájú” versei mellett helyet kaphatna benne Faragó Jenő operettje (Izsó Barna zenéjére), Farkas Ferenc operája, novellák, színdarabok, filmek (Deésy Alfréd 1918-as, világelső Casanova-filmje feltétlenül), cikkek, tanulmányok, valamint Pelle János életrajzi könyve (Kossuth, 1987). Külön rovatot kellene nyitni a magazinokban megjelent írásoknak és a hírlapi kacsáknak, amelyek Held Albert 1913-as Pesti Hírlapbeli cikke óta szépen szaporodnak, mindig újra és újra felemlelve Casanova látogatását a Tabánban, amely csak az újságírók és olvasók képzeletében létezik. A gáláns széptevő és szélhámos figurájában alighanem egy olyan, nálunk hiányzó XVIII. századi frivol emlékiratszerző tűnt fel a magyar horizonton, aki folytonos nosztalgia tárgya.

A kimeríthetetlen téma lezárása helyett itt egy olyan műből szeretnék idézni, amely a hosszú pálya egyik fájdalmas pillanatát ragadja meg, az életút és a szövegek alapos ismeretében és kivételes empátiával. Arthur Schnitzler a legendákban éppenséggel homályban maradó drámát regényesíti meg, amikor az öregedő kalandor megoldhatatlan életproblémáját, a Velencében el nem ért sikert teszi meg elbeszélése kiindulópontjának.

¹⁸ I.m.135.

A *Casanova hazatérése*¹⁹ melankolikus felütéssel indítja a szomorú fordulatot: „Életének ötvenharmadik évében, amikor már rég nem az ifjúság kalandos kedve, hanem a közelgő öregség nyugtalansága űzte a világon keresztül-kasul, Casanova lelkében oly erős honvágy ébredt szülővárosa, Velence után, hogy hasonlóan a madárhoz, amely a szellős magasságokból lejjebb s lejjebb száll meghalni, lassan közeledni kezdett a város felé, mindig szűkebb körökben keringve.”²⁰ A fiktív, de hiteles történet azt az utat követi végig, amelynek a végén Casanova ráállt (1776-ban), hogy elszegődjön feljelentőnek a velencei inkvizítorok kémei közé. Csak ezen az áron térhetett haza, ráadásul ebben az aljas szerepben újra kudarcot vallott: nem kapott rendes fizetséget, lenézték, és jelentéseit semmitmondónak ítélték. Az *Életem története* ezt a szomorú véget nem meséli el, de az elkészült részekben egy kiváló író és különleges személyiség teremti újra életét és pályáját, a háttérben a korszakot is elevenen megörökítve.

LIU JIANHUA SQUARE AZ IDŐ ÉS A VÉGTELEN PAVILONJA

¹⁹ *Casanova's Heimfahrt*, 1918. Magyar ford. Róna Imre, Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.

²⁰ I.m. 5–6.

IFJ. SIPKA SÁNDOR

Németh László: *Égető Eszter*. 1956–2016

NÉHÁNY SZEMÉLYES SZEMPONT

Szüleim emlékének ajánlom

Az *Égető Eszter* című regény 1956-ban jelent meg első változatban, bár már 1948-ban elkészült. Hatalmas érdeklődést váltott ki témájánál fogva is, de növelte fontosságát, hogy Németh László több éves, eredeti művet nem publikálható szilenciumát törte meg. Az újabb kiadás 1971-ben kicsi, de nem lényegtelen változtatással (Méhes halálával) került nyomtatásba. Az első recenziót a könyvről édesapám írta¹, minek értékét egy „méltó a tanárhoz, méltó a baráthoz” megjegyzést tartalmazó levelező lap minősíti 1956-ból az írótól.² Németh László pontosan megfogalmazta a regény eszméjét: „Az a hajszál jutott megint az eszembe, amelyen túl a paradicsom következik s melyet, mint valami bűvös küszöböt, az emberek nem tudnak keresztüllépni”. A számtalan alkotói nehézség után elkészült művét végül így értékelte: „Minden munkám közt, tanulmányaimat is beleértve, ez az, amelyben a legvilágosabban és leghívebben fejezem ki a világnézetemet”. Ezt világüzenetként is megfogalmazta.³ Természetes, hogy az irodalmi szakma legjobbjai is számos, igényes munkában értékelték a művet napjainkig. Nem kerülhető meg Kristó Nagy István (ahogyan magát nevezi „szegény ifjabbik Máté József”) írása a Kortársban⁴, ami az első megjelenés 20. évfordulójára időzítetten, 1976-ban, már az író halála után jelent meg. Grezsa Ferenc 1979-ben *Németh László vásárhelyi korszaka* címmel⁵ „szellemi katedrális” szintű könyvben foglalta össze az író 1945–1954 közötti életének eseményeit, gondolatait, a művek keletkezésének hátterét, indítékait, a hatalmas szellemi és emberi teljesítményhez méltó igényességgel, mélységgel, de már az utókor természetes és szükséges, visszatekintő jellegű, rendszerteremtő lehetőségéből.

Mi az én indítékom ehhez az íráshoz? „Néhány személyes szempont”, ami egy gyermek kortárs szemtanúból (fültanúból) és „Németh László követő”, 72 éves, egyetemi ember tapasztalataiból összeállt. Életem nagy ajándéka ugyanis, hogy hódmezővásárhelyi tanár szüleim kapcsán Németh László nemcsak szellemi, hanem személyes élmény is lehetett és maradt számomra. Az édesapám évi beszámoló leveleire (amihez „ragaszkodott” az író) a haláláig küldött válaszok egyikében – minden levél felolvasása családi ünnep volt – bennünket „minta családnak” nevezett.⁶ Az első generációs, értelmiségi életet élő, nyelvész-tanár, irodalmár-

¹ Sipka Sándor, *Vásárhelyi Szó*, 1956. 6–7. sz. 73–74.

² Németh László 45 db levele, Sipka Sándor meghagyott számozásával

³ Németh László: Üzenet az emberiséghez, In *Kiadatlan tanulmányok*. II. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 619.

⁴ Kristó Nagy István: Az *Égető Eszter*ről – negyedszázad után, In *Kortárs* 1976. 4. 623–628.

⁵ Grezsa Ferenc: *Németh László vásárhelyi korszaka*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

⁶ Ld. 2. számú jegyzetet

tanár szüleimben a szívéhez közel álló példát látott arra, hogy a művelődési vágy, a tisztesség, a tehetség milyen társadalmi emelkedést eredményezhet. Édesapámról azt írta, hogy „Gulyás Pál óta senkiben nem érzett olyan tiszta, feléje irányuló baráti szeretet, mint őbenne”.⁷ Alkatát az apjához hasonlította. Sokra értékelte édesanyám „pompás” nyelvtelhetségét, diplomáciai és stílus érzékét.⁸ Anyámnak küldte 1957 márciusában a Kossuth-díját a Bethlen Gábor Gimnáziumnak felajánló levelét, a pénz felhasználásának irányítására pedig apámat kérte meg. Számomra megható megtiszteltetés, hogy a Herder-díj után felmerült benne, hogy engem javasol egy éves bécsi ösztöndíjra az orvosegyetemen, bár végül egy fizikus ment ki helyettem.⁹

Németh László személyes kapcsolata Vásárhellyel 1945-tel kezdődően 1954-ig volt szoros. A három éves intenzív tanári munka után 1948-tól már csak kisebb-nagyobb megszakításokkal élt a városban. Ám a néhány későbbi látogatása után is megmaradt itt és máig működik a személye, emléke által kiváltott, a kivételes élménynek kijáró, ünnepi, emelkedett hangulat és tisztelet. A Vásárhely iránti, életbe vágó szeretetét az író a személyiségét kitágító, felszabadító hatású tanári munkában („Rangot adott a pedagógiának azzal, hogy maga is üzte a varázslatot”, ahogyan ezt édesanyám mondta), az itt megírt fontos művekben, és nem utolsósorban, a város által ihletett *Égető Eszter* regényben mutatta ki. Éles emlék bennem a családi és városi izgalom, amit a regény megjelenése váltott ki 1956 tavaszán. Számomra kivételes élmény volt és maradt, hogy a nagy regényben általam jól ismert személyekre, helyszínekre, történetekre ismertem és csodálkozhattam. Az érettségi dolgozatomban is, „az egy szabadon választható regény elemzése” tételben én ezt a regényt elemeztem. Bennem azonban élénken élnek még a szüleimtől hallott, a beszélgetéseikből elcsípett kis történetek is arról, hogy milyen belső kínokon, szenvedéseken ment át „Laci bácsi” ebben az időben.

Néhány példa erre. Édesanyámat kísértem 1954 januárjában Pestre, aki az utolsó vásárhelyi tárgyát, az írógépét vitte el neki. A Nyugati restijében anyám remegő kezéből kicsordult a tea, mikor a *II. József* drámában is megfogalmazott szavakkal, az élettől és írói pályától búcsúzó „nagyembert” hallgatta. Ekkor volt az az időszak, amikor komolyan foglalkoztatta, hogy újra orvosként keres állást. Motiválhatta ebben, hogy a vérnyomásmérőt ekkortól már rendszeresen használta az előző évben kiugró vérnyomása miatt, és ekkor kezdte gyűjteni az adatokat a *Levelek a hipertóniáról* című munkájához is. Nekem az első vérnyomásmérést ő csinálta. December végi, iskolaszüneti időszak volt '53-ban, én éppen a háromjegyű számok összeszorzását gyakoroltam a tanuló padomon apám felügyelete alatt, amikor belépett a szobába Németh László. Tudtam, kivételes helyzet van. Ekkor dolgozott Shakespeare *V. és VI. Henrik* drámáinak fordításain. (Óránként átlagban 60 sort fordítva ötfeles jambusban, ágyban fekvé, lázasan is...). Átlagember számára hihetetlen kérése volt: „Sándor, kölcsön tudnád adni az angol-magyar szótáradat néhány napra? Pár szót szeretnék megnézni...” A történetnek nemcsak ez a része lett része a családi legendáriumnak, hanem, amit apám emlékezete őrzött meg. Panaszkolta, hogy most tudná a legjobb (ahogy mondta: „európai szintű”) műveit írni, bárha még Shakespeare is, de mégis csak a fordítás marad számára az egyetlen megélhetés. („Nem adnak teret nekem”). Fontosnak tartom a másik gondolatát is arról, hogy a kortársai

⁷ Ld. uo.

⁸ Németh László: Homályból homályba. II. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 154–155.

⁹ Ld. 2. számú jegyzetet

közül bárkivel kiáll egy olyan összehasonlításra, hogy a közelmúlt éles sorskérdéseinek első megítélésekor kinek hányszor lett később igaza. Közben vérnyomásmérési idő következett számára. Először a magáét, majd apámét és – kedves, felejtethetetlen gesztusként – az én vérnyomásomat is megmérte. (Remek, higanyos vérnyomásmérője volt.)

Én már 1963-tól Debrecenben élek, de „Csomorkány” máig megmaradt bennem. Az életem, személyiségem, ízlésem és indulataim meghatározó rugója, emlékeim tára, fantáziám kulcsa most is Vásárhely. Az elmúlt évtizedek hozadéka lett, hogy gyűjtöttem némi ismeretet, bátorságot és szuverenitást a magammal és a világgal történő szembenézéshez. Ezekből kiindulva kezdtem el most újraolvasni és reflexiókkal ellátni az *Égető Esztert*, 60 évvel a megjelenése után, mintha most olvasnám először, de hozzátéve a speciális, helyi ismereteimet is.

Az „Égető Eszter” mint név is gyönyörű, magyarul. Idegen nyelvre lefordíthatatlan. Több jelentésű. Írói bravúr, hogy a nagy téglagyártási, agyagipari hagyományú Vásárhelyen a nem ritka „Égető” névbe belegondolni engedi a szónak melléknévi igeneves, meleg érzelemmel telített értelmezését, és kedves szentjének, a máglyahalált halt Szent Katalinnak példáját. Az „Eszter” gyakori vásárhelyi „paraszt” név, de bibliai eredetű, utal egy nagyszerű, népét megmentő nőre, ugyanakkor tovább élhet benne az egyik kedvenc tanítvány is, aki a „Drága jó nyolcadik” könyvtervben az „osztály esze”. A „Máté” név adásában nem lehet kizárni a *Mester* (Jézus) – tanítvány példáját, aki köthető még az „angyal” (Eszter) szimbólumhoz is, míg a „József” névben – a „csomorkányi” gyakorisága mellett – ott lehet az „angyallal” kommunikáló bibliai személy képe. (Máté evangélistának „angyal” a szimbóluma. Eszter lázadása „angyalharag”. A bibliai Józsefnek „angyal” ad utasítást). A „Méhes Zoltán” név tiszta ügy, a „Németh László” anagrammája. Érdekes további háttér, hogy egy nagyon szerethető „tanyasi lány a Nyolcadikból” adta a „Tunyogi” nevet. Pontos emlékem az egykori közös ebédekből, hogy a „Bozsó” név viselője a franciás hangzás és a gömbölyded „o” betűk miatt is máig fakaszt bennem egy kedves mosolyt. (Beaujolais? „Bozso-le?”) „Hallgató” Sanyi az örök, de diplomát sosem szerző „majdnem zseni” irodalmár öregdiák. Az ásványokat és népdalokat gyűjtő, kórusvezető orvos, Gulácsi doktor neve egy magyarországi hegyre emlékeztet.

A regény és Grezsa Ferenc könyvének¹⁰ mostani újraolvasása után értettem meg az író egyik, talán legfontosabb indítékát ennek a műnek a megírására. Az *Égető Eszter* könyv 1971-es kiadása 686 oldalas. Ezt a művét Németh László 1948-ban két hónap alatt írta meg, olyan időszakban, amikor úgy érezte, hogy az *Iszony* megjelenése után nyílhat számára némi mozgástér. (Nem sejtette, hogy milyen kegyetlen kilenc éve következik). Az alkotás bámulatos intenzitásának elképzelésekor naponta minimálisan 25–30 oldal elkészítésével számolhatunk. Ezzel a könyvvel szenvedett legtöbbet, végül ez lett a legkedvesebb írása. Németh László ezt a regényt akkor és ott nagyon meg akarta írni! Elsődlegesen nem Eszter, hanem Méhes Zoltán miatt, akivel ő véglegesen „le akart számolni”. Égető Eszter értéktermő és megőrző növényi természete, a modern szent erkölcsi szintje azért ennyire megemelt, mert csak így lehet képes *legyőzni* az olvasóban a kivételes szellemi és emberi adottságú Méhes Zoltánt, „aki lángoszlopként kanyarodott egy-két naiv ember előtt, aki elhitte a nemzeti irodalom szerepéről a mesét”. A háború utáni Németh László Méhes Zoltán „csomorkányi örültek” közé sorolásával kapta meg Esztertől a „belátás” józanító gyógyszerét, amivel már közvetlen korának üzent. Három szempontból tartom nagyon fontosnak az 1971-es kiadásban, hogy Méhes Zoltán beveszi a mérget és meghal, szemben az első változattal, melyben reggelre eltűnik a

¹⁰ Ld. 5. számú jegyzetet

házból. Elsőnek vélem, hogy az író el akarta tüntetni a „föld színéről is” a regény legkeményebb jelzőkkel és kritikával ábrázolt alakját. Ám ezt a példaképként szeretett Szókratész szintjén teszi, erkölcsi magaslatból, méltósággal, a saját akaratából választott módon, az igaztalan vádlókkal szemben. Végül Méhes és Eszter kapcsolata „pieta” képpen zárul: „De ahogy a fejét párnástól felemelte, érezte, hogy egy halottat tart az ölében”. Eszter győzelme – mert itt végzetes eszmei harcról van szó – a legmagasabb rendű emberi diadal, az irgalommal áthatott „örök női” („ewig weibliche”) fölnye a romboló, örült férfitermészet fölött, még ha az kivételesen nagy formátum is.

Az „Örültek” megnevezés, ami a regény első címe, nekem túl kemény a regény férfi modelljeivel kapcsolatban, akiknek „eredetije” nagyobb részben személyes ismerősöm, családunk barátja volt. A Máté férfiak után valóban az Eszter által épített „védő buroknak”, meleg otthonnak csak a romjai maradtak; Égető Lőrinc tényleg családi adósságot csinált a rosszul végződő vállalkozásaival, de egyikükben sem lehet tagadni a tehetségnek számos jelét. Méhes megítélése minden szempontból más megközelítést igényel. Németh László elsődleges személyes ügye volt, hogy őt az „örültek” közé sorolja. Ehhez a többi „csomorkányi bibis” remek közeget teremtett, akik egyébként szerethető emberek: Hallgató Sanyi, Gulácsi doktor, a „csomorkányinál csomorkányibb” Gyenes, Bozsó és Lajkó Pista meg a többiek. Sok igaza van Kristó Nagy Istvánnak abban¹¹, hogy ezeknek a személyeknek a külső, társadalmi, civilizációs környezetük fejletlenségéből adódóan nem volt igazi cselekvési tere, így a nem kevés tehetőségük eltorzult. Csodabogarak, kicsit sarlatánok lettek, amatőrök maradtak: „csomorkányiak”, akik a „szabadságukkal rosszul gazdálkodtak” az Ady által is sokra értékelt „paraszti Párizsban”, ahol egyébként a művészetek művelésére nemcsak lehetőség, hanem igény is volt. Teljesen hiányzott azonban a stabil, a civilizációs fejlődéshez szükséges műszaki és gazdasági intézményrendszer, miként ezt Kopátsy Sándor fogalmazza meg erről a korról.¹² Ne feledjük, az itthon helyét nem lelő, műszaki és vállalkozói csodabogár, Máté Józsi az amerikai kontinensen feltalálta magát. Ami szemükre vethető ezeknek az embereknek főleg az, hogy képtelenek voltak „társulni”, mindig csak magányosan küzdöttek és magányosak maradtak. Szövetséget, működő társaságot kettőt ismertünk meg a városban: a Sárospatakról érkezett Szilágyi által alapított Internátust, és az Ánizsfeld nagyapa pénzén Párizst járt (Grün) Gyenes Kortormán Társaságát. Fontos, egyensúlyozó írói szándék mutatkozik meg a pesti „regényíró” hangsúlyosan pozitív bemutatása mellett Gyevi, Korotormán és Klein doktor szimpatikus portréjában. A népszerű orvos is, mint a két előző, helyét megtalálta „csomorkányi” (az egyik mintagazda, a másik nagy festő) a szakmáját a kor színvonalán („profi módon”) végzi, őneki röntgen gépe, mikroszkópja van. Megható rész, mikor a különböző okokból nehéz helyzetbe került Égető Lőrinc és gyógyítója a kölcsönös megértés és szimpátia élményét élék át. Vásárhelynek azonban egyetlen lényeges dolgot kell egy kicsit pontosítani a „Csomorkányról” célzásszerűen leírtakhoz képest. Ez volt az ország egyetlen nagy városa ugyanis, ahol bár tervek készültek, de végül nem épült fel, nem valósult meg a gettó. Vagonok, sajnos, voltak! Mégis kimondhatatlan pozitív hatása lett ennek a ténynek a háború utáni emberi kapcsolatokra itt. Ezért is maradhatott meg sokban mindmáig az egész várost összefogó, befogadó jellegű, „iszap meleg”, közösségformáló lokálpatriotizmus.

¹¹ Ld. 4. számú jegyzetet

¹² Kopátsy Sándor: Új Közgazdaságtan. A minőség társadalma. Akadémiai Kiadó, 2011.

A regényben az *Angyalharag* fejezet végéig, amikor befejeződik Eszter érett asszonnyá, felelős anyává érése, a különböző fázisok lebilincselő, sodró hangulatú, kiteljesedő ábrázolását kapjuk. Ha Németh László csodálattal ír Tolsztojnál arról a „felszín alatti izgató munkáról”, melyben „finom simításokkal vesz hatalmas tenyerébe olyan gyöngéd teremtményeket mint Natasa vagy Kitty”¹³, nála azon kell elámulni, hogy a kivételes adottságú és képzettségű orvos-író, író-orvos milyen lenyűgöző érdeklődéssel és mesterségbeli tudással akarja megismerni és bemutatni a női szervezetet, természetet és a sajátos, a férfitől lényegében eltérő gondolkodást. A következő fejezetek adják azonban a mű megismételhetetlen eredetiségét, intellektuális emelkedettségét a „Tanyai internátus” bemutatásával és Méhes Zoltán megjelenésével. Ettől kezdve az addig szép és jó könyv már letehetetlen írás, kulcsregénye magyar sorkérdéseknek és egyetemes emberi üzenetnek.

A *Tanyai internátus* részben egy korábbi példa nélküli, „csomorkányi” vállalkozás megvalósulásának bemutatása történik. Néhány tehetséges tanyai tanuló gimnáziumi taníttatásához szerveződik bentlakásos kollégium (internátus) egy nagyszerű, szervező tanár vezetésével, továbbá lelkes tanítók, a református egyház és sok-sok önkéntes jóakaró támogatásával. Ez a széleskörű tehetségmentés, a magas szintű tanítás, a jó példát mutató nevelés nemzeti sorkérdés a mai napig, és az marad a jövőben is! Kivételes öröm, hogy a könyvben említett, kis létszámú internátus helyén, melynek egykor édesapám is volt igazgatója, ma jelenleg Cseresnyés Kollégium néven egy több emeletes, modern kollégium működik Vásárhelyen, nevében emlékezve Németh Lászlónak a regényben is megörökített, itteni látogatására. A név felvétele az írónak szóló, intézményi hála jele volt a fenntartást segítő, nagylelkű gesztusra, amivel ő a látottak alapján a kollégiumnak juttatta a *Cseresnyés* drámájának nem jelentéktelen nagyságú, színházi bevételét. Ezután még több éven át, a háború alatt is – amíg lehetett –, minden hónapban komoly összeggel segítette ezt a remek intézményt. (Ez tökéletes példa a „cselekvő erkölcsre”).

Az *elefánttemető* fejezetben Eszter egy kis közösséget tart össze az átalakult családi házban a háború után fedél nélkül maradt rokonokból, ismerősökből és a váratlanul megjelenő, a gimnáziumban tanítást vállaló Méhesből. Belőlük az új, az előzőnél remélhetőleg jobb világ számára – túlélésre egyedül méltó példaként – csak Esztert és kis unokáját jelöli ki Németh László. Ennek a fejezetnek különleges, intellektuális értékét adja, hogy Eszter érettségire történő felkészítése kapcsán Méhes kifejti a magyar történelemről, irodalomról, tanításról, nevelésről, Csomorkányról, politikáról és az emberiség jövőjéről alkotott véleményét. A jegyzetfüzetemben harminckét gondolatot írtam ki ebből a részből, melyek mindegyike valami üdítő felismerést vagy aforizmaszerű, tömör igazságot tartalmaz. Két gyöngyszem példaként: „Az önálló, alkotó nemzeti politika lehetősége megszűnt, vívmányokra, jól képzett emberekre azonban minden világban szükség van”; „A kis nemzet feladata embert kinevelni az új, egyesült emberiség számára”.

Égető Eszter „modern szent”, aki ezt az érzést „magában hordozza” (mint Jung az istenképet), és akiben a „komolyan vett kapcsolatok akkor is messze maga fölé növesztik az embert, ha végeredményben teljesen sikertelenek”.¹⁴ A szereplők neveiben felismerhetők a bib-

¹³ Németh László: Tolsztoj inasaként, In Kiadatlan tanulmányok II. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 41.

¹⁴ Németh László: A „vallásos” nevelésről, In Kiadatlan tanulmányok. II. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 306–365.

liai utalások. Eszter „angyalként” lázad Józsi örültségei ellen, és „pieta” pózban tartja kezében a halott Méhest. Imre László mutat rá hangsúllyal, hogy a regénnyel kapcsolatban megkerülhetetlen a „keresztény norma- és értékviszonyokhoz való szoros kapcsolódás” kimondása.¹⁵ Mi a helyzet az író személyes vallási élményeivel? Voltak ilyenek? Annak ellenére, hogy a válásos nevelésnek elsősorban erkölcsi, gyakorlati jelentőségét mind maga, mind a gyermekek nevelése szempontjából elismerte, sőt hasznosnak tartotta, ő személyes, *teljes* istenélményt nyomtatott írásaiban nem fogalmazott meg. Olyan eszményt tartott viszont élete lényegének, „minek-kinek” a megközelítése, megélése számára az üdvösségélményt („örök élet élményt”), a legjobb megnyilvánulásokra sarkalló erkölcsi erőt – a „lehet megkísértését” – és annak az eredményét, sugárzását és örömét adja. Vallja, hogy „a vallásos természetek közé tartozom, alapjában vallásos életet éltem. Egyáltalán nem érzem, hogy az öntudatlan istenfélelem nélkül olyan nagyszerű ember lehettem volna... (Ugyanakkor) ...a sejtjeimbe írt hithez eszem hitetlensége nem érhetett le, vagy amikor már leért: igazolni és táplálni kényszerült”.¹⁶ Németh Csilla, az író lánya előadásából ismerhettük meg pár éve Vásárhelyen, hogy az élete végén, a súlyos betegsége alatt az időse író „élő hitre” jutott. A szüleinek írt egyik utolsó levélében is jelét adta ennek: „Karácsonykor mi másra üríthetnénk a poharat, mint a misericordia-ra”.¹⁷ Ám, ha végignézzük az életművön az első regénytől, az *Emberi Színjátéktól* kezdődően az egyik utolsó írásig, a *József és testvérei* című drámáig, azt látjuk, hogy ő lényegében az emberben levő Isten és az Istenéhez, hitéhez ragaszkodó, a teljességet megismerni akaró ember szerves kapcsolódásának erejét és kínját írta egész életén át. Fogadjuk el, hogy a vásárhelyi gimnáziumban az új világcivilizációt tudományos alapon rendszerező és diákjainak papírra diktáló Németh László a „sejtjeibe írt hittel” élt. E nélkül ugyanis nem írhatta volna meg a körösfői istentisztelet katarzist kiváltó sorait¹⁸, meg a nagy egyháztörténeti drámákat. Imre László tanulmányában élményszerű, remek példában írja le, hogy édesanyja 1946–47-ben a katolikus templomban „...Németh Lászlót ismerte fel, akivel szívélyes személyes ismeretségben állt. Az író kicsit zavarba jött, majd együttérzéssel mondta: Maga is?”.¹⁹ A két kálvinista személy szép történetében egyébként benne van az élő hit gyakorlásának három alapfeltétele, nevezetesen, egy bizonyos eszme/jelrendszer elfogadása, ennek közösségben történő megélése, de a legfőbb, az elsöprő erejű lelki igény is ehhez.

Az 1948-ban megfogalmazott *Égető Eszter* regény írói szándékában benne volt, hogy Németh László le akarta zárni a háború előtti ideológiai korszakát, és belátással, de méltósággal kívánt alkalmazkodni az új, magát szocialistának deklaráló korszakhoz. Tette ezt, mivel akkor erre látott valamennyi fogadó készséget, továbbá a tanítványainak filozófia órán a véleményét maga is így fogalmazta meg: „A szocializmus folytatója és hibaigazítója az újkornak: értékeit egységes világcivilizációban, színvonalas tömegkultúrában, a társadalmi működés tudományos szabályozásában sokszorozza meg, egyszersmind kollektív erkölccsel egészíti ki.”.²⁰ Ugyanakkor ő a marxi, lenini, különösen sztálini ideológiát és gyakorlatot sosem

¹⁵ Imre László: Az *Égető Eszter* újraértelmezéséhez, In „Felszabadult” irodalom?, Savaria University Press, Szombathely, 2007. 25–31.

¹⁶ Ld. 14. számú jegyzetet

¹⁷ Ld. 2. számú jegyzetet

¹⁸ Németh László: Magyarok Romániában, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001. 96–100.

¹⁹ Ld. 15. számú jegyzetet

²⁰ Ld. 5. számú jegyzetet

fogadta el: „szocialista vagyok, nem marxista”.²¹ Az *Égető Eszter*ben is Gandhi szerepel, mint a kapitalizmussal szembeni, új társadalmi forma megtestesítője. Egy korábbi utópiája szerint: „... a minőség-szocializmus az új nemesség mozgalma, egy harmadik út, nem marxizmus, hanem ez a hagyománnyal kapcsolatot tartó, szövetkező vállalkozóké...”²² A regény írásakor formálódó, létezni akaró szocializmushoz való viszony azonban kulcskérdés lett Németh László életében a művei megítélésének szempontjából, mint ahogy ez történt minden kortársa esetében is. Az 1949 utáni támadások és az írói ellehetetlenítés idején hatalmas önfegyellemmel, erkölcsi erővel és méltósággal alkotott maga számára a „gályapadból laboratóriumot”. Az *Égető Eszter* megjelenése azonban már jele volt egy új helyzetnek. A közhangulat izását tovább fokozta 1956 októberében a *Galilei* bemutatása. A forradalom alatt három nagyon jelentős cikket írt, melyekben emelkedett módon éltette a forradalmat, de egy új, „minthaadó politikai berendezkedést várt” a politikai pártoktól.²³ Élete kiemelkedő eseményéinek érzem a Kossuth-díjjal kapcsolatos minden megnyilvánulását. A Kádár-kormány 1957. március 15-én valóban a szellemi élet rangos személyeit tüntette ki, többek között Kodály Zoltánt. Németh László nem jelent meg, a díjat a neje vette át. A kapott ötvenezer forintot a vásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumnak ajánlotta fel. Ezekben a gesztusokban benne volt az elszenvedett sérelmek jelzése, de az azokon túllépő, nemes, gyakorlatias felülemelkedés is. Ekkor Kádár Jánosról azt mondta apámnak: „Ez egy magyar ember, de ő ma Magyarország első számú foglya...”

Nem rég egy remek nyíregyházi beszélgetés után Jánosi Zoltán szép ajánlással elküldte nekem empatikus tanulmányát, amiben összehasonlította az *Égető Esztert* a *Száz év magány* című regénnyel 2007-ben.²⁴ Egyik érdekes meglátású fejezetének címe: *A posztkoloniális perspektíva. A fölizzó perem*. Frissen újraolvastam Márquez könyvét az *Égető Eszter*nek mint „Őrülteknek” a szemszögéből. Így összeállt bennem egy további párhuzam lehetősége. Kezdetben ugyanis mindkét helyszín távol van a külső, nagy politikát csináló erőktől, „centrumoktól”, valamiféle világpolitikai „peremhez, perifériához” tartoznak. Csak szűk körű, személyes hatások érvényesülnek bennük színesen, szeszélyesen. Később azonban mindkét helyre könyörtelenül betör a történelem. Macondóba a polgárháborúk és az Észak-amerikai Banán Co., míg Csomorkányra a világháború formájában. Az otthon építő és megtartani akaró, két erős asszony már csak rövid időre képes megteremteni és megőrizni a „házat”, kisebb részben saját családtagjaik befolyásolhatatlan őrültségei, de főleg a külső erők „még őrültebb” nyomásai miatt. Kegyetlen világ mindkettőjüké. Az Eszteré civilizáltabb, védettebb, reménykeltőbb, az Ursuláé mitikusabb, sodróbb, természet közelibb, bujább, őrültebb, tragikusabb. Mindkét anya teljesítményének egyik csúcsát a fiaik kimentése és hazahozatala jelenti a háborúból. A kolumbiai „perem” embereinek bemutatása, a gyarlóságaikkal együtt mitikus magasságokba történő emelése, összekapcsolva a végtelen vegetációval, a születés, a kiteljesedés és a könyörtelen, kerülhetetlen pusztulás természetességével, ez mind együtt nagyon

²¹ Németh László: Marxizmus és szocializmus, In A minőség forradalma. I. Püski Kiadó, Budapest, 1997. 666.

²² Németh László: Törödékek a reformból, In A minőség forradalma. I. Püski Kiadó, Budapest, 1997. 567.

²³ Németh László: Pártok és egység. Új Magyarország. 1956. november 2.

²⁴ Jánosi Zoltán: Egy Németh László-regény világirodalmi tükre, In „Árnyékodon állva: Babylon”, Besenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2007. 75–115.

szerethető, teljes világot formáz a valóság eleven színeiben és ösztönös, vad szomorúságában. Ugyanakkor mégis emberibbet, mint a világőrültségeket kiváltó és fenntartó, bár átmeneti civilizációs fejlődést hozó, aktuálisan uralkodó, brutális, idegen „centrumoké”. Ursula, az aranyhalakat gyártó Aureliano Buendia ezredes, a szép Remedios és társai a süvöltő magányukban is a szívünkben maradnak. Az *Égető Eszter* sokkal optimistább könyv. A helyszínek, ahol a történetek játszódnak, bár a nagyvilági összehasonlításban valóban sorolhatók a „peremhez, perifériához”, lényegesen magasabb civilizációs szintet jelentenek, és a főszereplők jó módú, iskolázott, művelt emberek. A háború megjelenéséig „csak” az a fő problémájuk, hogy miként „lehet” a kezükben, lehetőségeikben már meglévő vagy elérhető jót (Édent, Paradicsomot) tönkretenni egyéni „őrültségből”, „belátás” híján. Az optimizmust, a reményt a nevelés, a tanítás, a művelődés, a komolyan vett kapcsolatok példája adja Eszterben, Méhesben, a „Tanyai Tanulók Otthonában”, a hűséges és tehetséges „csomorkányiakban”. A hatalmas „külső őrültségek” mint a külföldi cégek uralma vagy az eszement háborúk ellen azonban mindannyian tehetetlenek. Ez a „perem, periféria” közös, egzisztenciális lényege Csomorkányon és Macondóban (ma is...).

Ady Endre után Németh László a magyar sorskérdések felvetésének és megválaszolásának egyik legmélyebb, legjelentősebb személyisége a XX. században. Jellemzője a „modell értékű nemzeti minőség”, miként ezt Görömbei András megfogalmazta.²⁵ Ez a gondolat ezt a regényt teljesen kitölti. Kivételes „nagyember” szolgálta/szolgálja itt maximális hatékonysággal a magyar nemzetet a sorskérdéseire adható, azonnali válaszok bátor igazságával és felelősségével, a világcivilizációba olvasztás kísérletével, az egyetemes pedagógia, nevelésügy jövőt formáló szerepének elvi és gyakorlati művelésével, a civilizáció minden elemét átható minőség forradalmának megfogalmazásával, megélésével, de leginkább a cselekvő erkölcs példaadásával.

Az én generációmban, környezetemben, különösen Vásárhelyen, sokunkban Németh László szelleme, az *Égető Eszter* még „tanulság és támasz”, ahogyan ezt Imre László írja.²⁶ Szerencsére vannak friss, kedvező élményeim is a mai fiatalabbakról. Pár hónapja Pest és Szolnok között a vonaton egy velem szemben ülő, húsz év körüli, helyes lány az *Égető Eszter* jól ismert lila-fekete kötetét tartotta a kezében, és „valóban” (nem mobiltelefonon) olvasta. A másik, pár hetes örömöm, hogy egy kiváló intellektusú kollégám a beszélgetésünk után a regény újraolvasásába kezdett.

Bízom benne, hogy sokunknak van még hasonló, mostani tapasztalata, ami cáfolja az író utolsó drámájában, – a *Colbert*ben – megfogalmazott kétségbeesését életműve várható jövőjéről.²⁷

Debrecen, 2017. április 27.

²⁵ Görömbei András: Modell értékű nemzeti minőség. Németh László: Sorskérdések. Alföld, 1990. 10. 64–72.

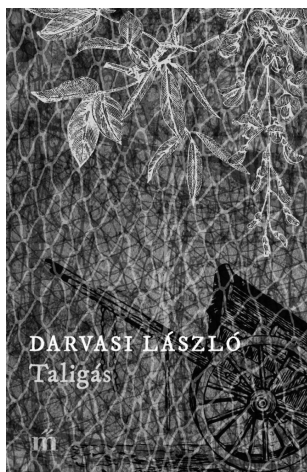
²⁶ Imre László: Németh László és a XXI. század, In „Felszabadult” irodalom?, Savaria University Press, Szombathely, 2007. 38–44.

²⁷ Németh László: Colbert, In Utolsó széttekintés, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1980. 539.

HAKLIK NORBERT

Csodátlanított próza-portéka, újraárazva

DARVASI LÁSZLÓ: TALIGÁS

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2016
332 oldal, 3490 Ft

Legújabb, *Taligás* című regénye első pillantásra éppen azt ígéri az olvasónak, amit az Darvasi Lászlótól megszokott. Amit pedig megszoktunk tőle, az természetéből fakadóan talált utat a nagyközönség szélesebb tömegeihez, de egyúttal kritikusabb hangokat is kiprovokált. Bár a kilencvenes években némelyek afféle új prózafordulat letéteményeseként láttatták Darvasit, és – Mikola Gyöngyi írásának címét kölcsönözve – a „történet rehabilitálásáról” kezdtek beszélni művei kapcsán, hamarosan olyan vélemények is napvilágot láttak, amelyek szerint „nem a posztmodern utáni, hanem előtti, jóval előtti elbeszélésmód az, amelyet Darvasi művel, nemhogy nem posztmodern, de még csak modernnek sem nevezhető, elbeszélései, novellái a világot kereknek, lezárhatónak és egésznek hazudják.” (Dérczy Péter) A szerző azóta talán két évvel ezelőtti, *Isten. Haza. Csal.* című novelláskötetével bizonyította a leglátványosabban, hogy több hangnemben is képes megszólaltatni hangszerét, a Darvasi-prózát, és repertórájába akár a minimalista szcionovella is belefér.

A Darvasi-féle nagyprózát azonban mindvégig a mágikus realizmus közép-európaiasított változatával, a vérbő történet- és barokkos mondathömpölygéssel azonosította az olvasó. Az *Isten. Haza. Csal.* megjelenése után, de még a *Taligás* előtt napvilágot látott interjúk is azt sejtették: az új Darvasi-regény majd afféle laza trilógiává terebélyesíti *A könnymutatványosok legendájával* megkezdett, majd a *Virágzabálók*-kal folytatott sorozatot. Újabb, jellegzetes Darvasi-regényt ígértek a készülő műről elejtett információmorzsák, és ki-ki olvasói preferenciáinak megfelelően várta az újabb történetgomolygást, amely azonnal magával ragad, amint elfogadjuk, hogy egy regénycselekmény alkotóelemei közül olykor el is hagyható az ok-okozati összefüggések habarcsa, vagy utasíthatta el a következtetlen történetvezetést, valamint örvendhetett jó előre a költői mondatoknak, vagy fanyalaghatott az

archaizáló, túlbonyolított nyelvhasználat okán.

És végül senki sem pontosan azt kapta, amire számított.

Ha sorra vesszük, miben tér el a *Taligás* a két korábbi Darvasi-regénytől, akkor az a leginkább szembeötlő különbség, hogy itt már nem a megszokott, egyes szám harmadik személyű, mindentudó narrátor szólal meg, akinek, ha hajlandók vagyunk részt venni a játékában, elhisszük a legmerészebb fordulatokat, a leghihetlenebb csodákat is akár. A *Taligás* történetét ugyanis maga a Taligás beszéli el, és bár megállja a helyét az összehasonlítás, miszerint „a *Virágzabálók* különböző nézőpontokból elbeszél, sokrétűen összefüggő fejezetei után a *Taligást* nagyjából egyvonalú történetmondás jellemzi”, téves következtetés volna mindezt az „egyszerűsödés és a kisebb epikai ambíció” (Szolláth Dávid) ismérveként elkönyvelni.

Az első személyű, korlátozott narrátor bevezetése a Darvasi-regények világába ugyanis nem csupán annyit jelent, hogy a szerző egy apró lépésnyire kívül merészkedett volna addigi komfortzónáján. Darvasinak ugyanis szükségszerűen újra kellett gondolnia az elbeszélő megbízhatóságának kérdését és a narráció nyelvét, és mindezek következményeképpen egyúttal arra is rákényszerült, hogy újrásúlyozza írói világában a mágikus elemet. A *Taligás* tehát nem folytatja, hanem inkább továbbgondolja a két korábbi regény világát. Még akkor is így van ez, ha a szerző a kék könnyecseppel díszített szekérrel a legújabb opus világába is belekormányozza a két regényelőd visszatérő motívumát.

De kezdjük a dolgok könnyebbik végével, az egyvonalú történetmondással. Az egyvonalúság ugyanis a *Taligás* esetében nem jelent linearitást, sőt. A regénynyitány cselekménye ugyanis változtatás nélkül illeszkedik a zárófejezet elé, és bár megtudunk belőle néhány alapinformációt – azt például, hogy van egy taligásunk, akit jól elagyabugyáltak, az életét félti, köze van a könyvekhez, és valami Barbara nevű, titokzatos kislánnyal diskurál szüntelen –, a felütés mégis több kérdést nyit meg, mint ahányat megválaszol. E kérdések közül pedig iker-toronyként emelkedik ki kettő: hogy ki beszél itt, és mennyire érdemes hinnünk neki.

Taligás mint elbeszélő megbízhatóságát illetően ugyanis erős kétségeket támaszt mindaz, amit és ahogyan elbeszél. A gyanús elemek sora azzal kezdődik, hogy hősünk nem csupán egy félkegyelmű fiúgyermeket visz magával a Bécstől Szegedig tartó útra, hanem egy torz magzatot is egy formalinnal teli üvegtégelyben, ráadásul a tartósított gnómocskát Barbara Stozzinak nevezi, és folyamatosan diskurál vele. Mindemellet Taligás rendre aprólékosan beszámol olyan eseményekről is, amelyeknek értelemszerűen nem lehetett a szemtanújává – például saját, eszméletvesztéssel járó, epilepsziászerű rohamairól, melyek részleteit, miután visszanyeri öntudatát, rendre Barbara beszéli el neki. Darvasi tehát folyamatosan táplálja az olvasóban a kétséget azt illetően, Taligásnak ki van-e mind a négy kereke. A „mágikus elemek elbizonytalanítását” (Hlavacska András) – és, tegyük hozzá, a nem mágikusakét is – csak tovább fokozza, hogy amikor van referenciánk, amivel összevethettük Taligás elbeszélését, akkor narrátorunk bizony rendre pontatlannak bizonyul: bár előszeretettel használ irodalmi utalásokat, és gyakorta idéz a Bibliától Szophoklészén át Shakespeare-ig a legkülönbözőbb forrásokból, ezt rendre tévesen teszi. Janus Pannonius klasszikusát például ekképpen torzíttja:

*„Eddig csak Itáliában teremtek a könyvek,
de most már ez az ország is ontja a szép dalokat.
Nem tudom, mennyire tartanak.
Senki vagyok, s boldogan az is maradok.” (132.)*

Taligás ráadásul némely kijelentésével maga is táplálja az elbeszélői hitelességével szemben támadt olvasó készségeket. Egy alkalommal például így vall: „Igyekszem elválasztani a lehetségest attól, ami tényleg van, és nemigen sikerül.” (63.), máshol pedig elmosza a Barbara, valamint önmaga által mondottak közötti, egyébként sem túl markáns határvonalat: „Hallgatunk, ő sírdogál, a verejtékem ráhull a taliga marhabőrére, mert mennyire igaza van. Más beszél helyette. Más mondja azt, amit ő. Én mondom. Én, a Taligás.” (126.) Nem tudhatjuk tehát, egy széltooló húzza-e taligáját a szegedi porban, vagy éppenséggel Taligásnak valóban bepillantása volna a „drága lehetségesbe”, a fizikai jelenvalóságon túli régiókba is: „Mintha minden, az életet igazán meghatározó látomáshoz a logika csúrcsavarja vezetne. És a logikában, mint valami szilárd, üvegtégelyt idéző formában, ott ringatózna, ott fecsegne a holtan született hús, az a drága lehetőség.” (89.) Ez utóbbi lehetőséget támogatja meg az a részlet is, amelyikben Taligás Szent Ferenc gyanánt a természetben, a növényekben és az állatokban lel hallgatóságra: „Ahogy vonszolódunk, szavalok a pusztának, ennek a félrenőtt végtelen gaztengernek, ami zizegéssel felel, ami nem felel, ami csak zörgeti a maga fájdalmát. Szavalok torzsának, száradásnak, sárgára aszott kisvirágnak. Szavalok a szörnyű délibábnak, vitatkozom az éjszakai rovarokkal, tücskökkel, válaszolok az éji madaraknak, reccsenéseknek, a sötétség testébe belevájó jajkiáltásoknak.” (151.)

A tizenennyolcadik századi narrátor szájából bizony egyáltalán nem hangzik koridegennek a szerzőre jellemző barokkos, archaizáló nyelv, amelynek kapcsán a Helikon recenziése okkal állapítja meg: „Darvasi nyelvi túlburjánzását (...) nem könnyű leválasztani a cselekményről, de nem is szükséges: mert, bár ez a nyelv továbbra is nehézkes, nem pusztán üres bravúr, hanem a Taligást szolgálja.” (Stermeczky Zsolt Gábor) A fentebb stílt ráadásul a narrátor rendre lerántja a porba és a mocskokba. Akár Baudelaire *A dögről*, ékes mondatokban szól hányásról, rothadásról, vérről és ürülekről, ami nem csupán a pátosz ellenpontozásaként szolgál, de remekül szemlélteti Taligásunk világlátását is, aki mintha mindvégig az ideákat szem előtt tartva próbálná értelmezni a valóságot, amely a végkifejlet felé haladva egyre kevesebb jelét mutatja a magasztosságnak, mígnem e kettősség jegyében végül a happy end is csak azon az áron válik lehetségessé, hogy hősünk hús-vér emberekkel helyettesíti taligájában a szó-portékát.

Ami pedig Darvasi próza-portékáját illeti, azt minden bizonnyal újraárazza a *Taligás* című regény, amely úgy folytatja korábbi társainak mágikus-realista hagyatékát, hogy leértékeli a csoda szerepét, olyan narrátort beszéltet, aki nem mindentudó, hanem önnön hitelességét illetően is maga támaszt kételyeket, és a múlt századi koncepciók eljárásait előfutárává értelmezett boszorkányperek történelmi háttérét csak ürügyként használja ahhoz, hogy elgondolkodtasson bűnről, tisztaságról, ideákról és mocskokról, szavak és mondatok erejéről. Azzal kecsegtet, hogy új fejezetet nyit a Darvasi-regények világában: olyat, amiben a szerző többé már nem a mágikus realizmus jól bevált kottájából játszik, hanem kimódolt, ravasz narrációval, prózája eddigi ismérveinek újragondolásával ad markáns választ mindazoknak, akik számára még mindig kérdéses: a modernség előtti időkből ránk maradt fosszília, vagy pedig nagyon is huszonegyedik századi irodalom-e Darvasi László prózaművészete.

SZABÓ GÁBOR

Regényes históriánk

MÁRTON LÁSZLÓ: HAMIS TANÚ

Pesti Kalligram
Budapest, 2016
349 oldal, 3490 Ft

”

2014-ben megjelent regényéhez hasonlóan Márton László ezúttal is a magyar történelem egy valós eseményéből kiindulva párologtatja elő nemzeti múltunk és jelenünk baljósan groteszk vízióját. Míg *A mi kis köztársaságunk* a Vésztői köztársaság 1944 ősze és 1945 tavasza közötti rövid fennállását ürügyül használva azt vizsgálta, hogy a sérelmekbe-hazugságokba történő bezárkózás, az egész világgal való önelégülten dacos szembefordulás, a külső-belső ellenségek állandósult termelése, a szabadságharcos retorikával leplezett szervilizmus és kisszerűség reflexei hogyan alakítják a személyes és kollektív identitás viszonyait történelmünk során, addig a *Hamis tanú* a tisztaeszlári vérvád histográfiailag is gazdagon adatolt eseményeit alapul véve a zsidósággal (vagy általában a mássággal) szembeni összeesküvés-elméletek természetrajzában napjainkig ívelő logikáját fogalmazza meg egy szorongatóan mulatságos szatírában.

Mindkét regény esztétikai és nyelvi megformáltságát a tények és a fikció határainak elbizonytalanítása és a történet időkereteinek – a szövegek példázatszerűségéből is fakadó – napjainkig való kitágítása, az idősíkok nagyvonalú keverése határozza meg. A különböző nyelvi, stiláris, kulturális és időbeli regiszterek összemosásán alapuló forma emellett együttesen hívja fel a figyelmet a történelmi emlékezet narratív működésének és a fikció valóságformáló potenciáljának összefüggéseire is.

A *Hamis tanú* a személyes életesemények, magán-és kollektív sérelmek, vélekedések, bizonyosságok és frusztrációk kialakulásának hosszú távú, történelmileg rögzülő összefüggéseit mutatja meg a Solymosi Eszter eltűnését követően kialakuló zsidóellenesség terjedésében. Olyan karaktereket – hétköznapi kisembereket és hatalmi-intézményi döntéshozókat – állít regényének középpontjába, akik az uralkodó kultúra szabályai szerint formálódnak és cselekszenek, miközben ők maguk is állandó hatással vannak a történelem folyamatára.

Márton regénye úgy festi meg egy torz mentalitás formálódásának ívét, a hamisnak bizonyuló vérvád történelmi terebélyesedésének ijesztő mechanizmusát, hogy közben a szatíra nyelvi eszközeinek segítségével jelzi etikai és intellektuális szembenállását az ábrázoltakkal szemben. Az elavultnak és ostobának ítélt nyelvek, gondolkodási sémák, ideológémák travesztálásával a *Hamis tanú* így világnézeti szempontból is a megjelenített törvények, szokások, társadalmilag szentesített hiedelmek hazugságainak ellenében pozicionálja magát.

Ahogy *A mi kis köztársaságunk* lapjain, úgy most az új regényben kirajzolódó történeti tabló is különböző textuális relikviákat, a múlt eltérő területeiről vett eseményeket kapcsol össze egymással, amelyek így egy szubjektív legendárium összefüggés-hálózatába rendeződnek.

A *Hamis tanú* képalkotását a történelmi és az irodalmi valóságok egymásba játsztatása, a történelmi múlt egyfajta irodalmi képeskönyvként, színesen illusztrált mesegyűjteményként történő ábrázolása jellemzi legszembetűnőbben. Ez a poétikai szempontból maximális következetességgel kiaknázott ötlet a (főleg) magyar irodalmi hagyomány jelentős szövegeit és szereplőit kapcsolja össze a tiszzaeszlári események történelmi szempontból valóságos figuráival és az 1882 körüli társadalmi mozgások többnyire szintén *hiteles* bemutatásával: a regény világában elválaszthatatlanul eggyé szövődik, egymásba ágyazódik az irodalmi fikció és a történelmi realitás. Ennek eredményeképp pedig nyilvánvaló módon destabilizálódik a képzelet és a realitás fogalomköre, hiszen míg a művészi fikció a valóság tevékeny termelőjeként és alakítójaként jelenik meg a mű eseménytörténetében, addig e kapcsolódás során ez utóbbi óhatatlanul szövegszerűvé oldódik. A történetmesélést szervező asszociációs technikák, a különböző társadalmi-kulturális területek közti analógiák, a nyelvi rétegek, idősíkok, valamint a fiktív-reális zónák keveredése a cserefolyamatok játékából kialakuló újrendeződés poétikáját teremti meg, amely nem csupán a történelmi emlékezet, de ebből következően társadalmi jelenünk, nemzeti önértésünk hasonlóan kusza képlékenységének modelljéül szolgálhat.

A történelem és a történetek helycseréje, vagy inkább nivellálódása, az irodalmi és nem irodalmi folyamatok oszcillációja a társadalmi változások olyan mozzanatainak példázatává válik a regényben, amelyek máig érvényes konvenciókat és szemléleti irányokat alapoztak meg. A tiszzaeszlári vérvád nyilvánvaló fikciójának következményei épp úgy váltak a társadalmi gyakorlat, a kollektív mentalitás, a közgondolkodás napjainkig ható realitásává, ahogy a történeten belül lépnek a valóságteremtés szolgálatába az irodalmi utalások képzelt eseményei. A *Hamis tanú* pazarló bősséggel szövi a maga történelmi tablójába ezeket az utalásokat, poétikai szempontból inkább az újhistorista kultúraszemlélet és történetképzés, mint a posztmodern irodalom megszokott eljárásaival aknázva ki a szövegköziség hatáseffektusait. A művek szinte gátlástalanul csapongó felidézésével a nyelv aktív emlékezte azzal a szabadsággal kel életre, amelyben a regény szatirikus modalitásának mélyén megmutatkozó pozitív etikai mozzanat ismerhető fel.

Szinte lehetetlen felsorolni a folytonosan felbukkanó irodalmi utalásokat, kiszólásokat, szövegbetéteket, hiszen ezek annyira a cselekmény szerves részét alkotják, hogy lelkiismeretes lajstromozásuk tulajdonképpen a regény újramesélését tenné szükségessé. A mű *A falu jegyzőjének* megidézésével indul, a tiszzaeszlári események az ott szereplő Tiszarétre helyeződnek, ám kisértő azzal szembesül a meglepett olvasó, hogy (Bródy Sándoron és Fazekas Mihályon átevicélve) Móricz *Tragédiájába* keveredik, hiszen kiderül, hogy Ölyvösiné

(a regényben ezt a nevet viseli Solymosi Eszter édesanyja) férjének halálát az okozta, hogy ki akarta enni egy lakodalmon az öreg Sarudyt a vagyonából. (58.) A regény vége felé a zsidó ármánykodás mártírjává nemesülő özvegyet pedig majd Noszty Ferenc szeretné feleségül kérni, akinek történetét viszonylagos részletességgel ismerteti is a mű. (193., 269.) De feltűnik a regénybeli csendbiztos vacsoravendégeként az a Pistoli is, aki Krúdy *Napraforgójából* lehet ismerős, és akinek Maszkerádi Malvinnal kapcsolatos kalandja szintén a történetbe szövődik. (147–148.) A vizsgálóbíró egy újságban egy Gallus nevű műfordító lopássorozatáról olvas, Márton itt az *Esti Kornél* tizennegyedik fejezetének átíratát adja (111.), és ha már Kosztolányi, akkor feltűnik az *Édes Annából* Patikárius Jancsi is, csak épp a *Színek és évekből* idevetődött Pórtelky Magda társaságában és történetében. (287.) Egy feljelentés kapcsán megidéződik *A nagyidai cigányok* esete (109.), Justh Zsigmond pedig Füstth Zsigaként nem csupán szereplőjévé válik a regénynek, de a XIX. századi szerző egy kevésbé ismert művének főszereplője, Gányó Julcsa is feltűnik az események sodrában. (83.) A *Fekete gyémántok* Berend Ivánja építési vállalkozóként serénykedik a valóban erről ismert Gregersen mellett (166), de megjelenik ebben a szédítő irodalmi kavalkádban Weöres (144.), Bodor Ádám (199.), vagy Pilinszky szövegvilága is. (176.) Egy szellemes inzertben (ismét csak egy, a vizsgálóbíróhoz befutó feljelentés kapcsán) Vogel Amsel néven idéződik meg (az eredetileg Antschelkint anyakönyvezett) Paul Celan alakja, aki a lejegyzés szerint halálfügázással és nyelvrácsok szerkesztésével foglalkozik. (182.) Az irodalmi alakok és művek keveredésekor az elbeszélő gyakran ironikusan reflektál az idézetek, parafrázisok fékevesztett örvénylésére, például épp az imént említett esetben, ahol a körözött kalandor leírása a következő – az egyik Celan-kötet címére utaló – kérdéssel zárul: „Csak azt tudnám, hogy mi a csuda lehet az a nyelvrács?” (182.) De hasonló – alighanem az irodalmi kódokat egyre elvesztettebben bogarászó olvasón is élcelődő – ironia jelenik meg Füstth Zsiga esetében is, aki a regény egy epizódjában tanácstalanul morfondírozik azon, vajon honnan ismerős neki a Gányó Julcsa név. (310.) Ez a vidám karneváli forgatag, irodalmi álarcosból Eötvös balzaci intenciójú regényéhez hasonlóan egy roppant széles társadalmi és kulturális tablót fog át – csak éppen a realista illúziókeltés legcsekélyebb szándéka nélkül. Vagy legalábbis egy másfajta realizmusfogalom jegyében.

A valóság effektusok ugyanis – hol rejtett, hol kevésbé rejtjelezett módon – azért mégis bőségesen jelennek meg a szövegben. A tisztaeszlári per körülményeinek, sőt utóéletének részletgazdag bemutatása (Márton László alighanem sokat merített Kövér György *A tisztaeszlári dráma* című munkájából, Mikszáth Pesti Hírlapba írt tudósításaiból vagy Krúdy *A tisztaeszlári Solymosi Eszter* című regényéből) természetesen jól rekonstruálhatóan jelenik meg a műben, még akkor is, ha Márton néhány esetben regényének belső logikájához igazítja egyes események vagy szereplők funkcióját: így válik például mellékszereplővé a zsidók védelmét ellátó Eötvös Károly, aki a műben egyébként a társasági életben használt „Vajda” nevet viseli vezetőknévként.

De hasonlóan széles és valóságyszerű panoráma tárul fel a korszak társadalmi-kulturális látképének megfestése során is, melyben Wagner névnapi ünneplésétől a szarajevói himlőjárványon át Mailáth György országbíró (a regényben Czernin György) meggyilkolásáig számos történelmi adat, anekdota, historéma, korabeli esemény megidézése teremti meg a hiteles történetiség csalóka atmoszféráját. A per szereplőinek, vagy az ügygel egyéb módon kapcsolatba kerülő alakoknak regényessé torzított nevei szintén a „nyers” történeti tények refe-

rencializálható világára utalnak vissza, és az is elég valószínű, hogy a mű legtöbb mozzanata, leírása is igen alapos kutatások eredményeként került valamilyen formában a regénybe. (Márton László egy könyvbemutatón beszélt arról, hogy a történeti hűség kedvéért többek közt jogtörténeti, kórbonctani munkákat olvasott, sőt annak is precízen utánanézett, miféle bűvárfelszerelések voltak használatban akkoriban, amelyekkel a holttestet kereshették a folyóban.)

Ez a megállíthatatlanul burjánzó történelmi maszkabál és adatgazdagság viszont épp az áradó bősége miatt kelti néha a túlfokozottság érzetét. Leginkább az időnként elképesztően blőd nevek végeláthatatlan sora kelthet egy idő után efféle kellemetlen hatást (egy testvérpár neve Erős Pista és Erős Ágost, akiknek gyógyszerész fivére az Erős Arzén névre hallgat, feltűnnek aztán orvosok, akiket dr. Szuri Tihamérnak, dr. Hass-Hajthó Benjáminnak, valamint dr. Baczellussy Eszkuálnak hívnak, aztán előbukkan egy Festőnincs gróf, stb. stb.), vagy mondjuk a hosszadalmas Mailáth-Czernin fejezet, illetőleg a világ leghíresebb gyémántjait bemutató ismeretterjesztő rész is aránytalannak tűnik a szerkezetben.

A szerző szemmel látható élvezettel és kényelmes otthonossággal mozog tágas regény-univerzumában, és minduntalan azt sugallja, hogy a legteljesebb mértékben uralja az általa elmondott eseményeket, biztos rálátása van szereplőinek gondolataira épp úgy, mint cselekedeteik mozgatórugóinak személyes és történelmi összefüggéseire is. A mindentudó hitelesség imitálása alighanem ismét a regény ironikus (ön)szemléletének egyik eleme, figyelembe véve a „történeti valóság” látványos és provokatív elbizonytalanításának ezzel merőben ellentétesen ható, már emlegetett poétikai eljárásait. Ide értve azokat a nyelvi megoldásokat is, melynek során az elbeszélő kifejezetten XX-XXI. századi kiszólásokat ad szereplői szájába, vagy épp saját megszólalásába kever efféle beszédfordulatokat, mint pl. a minősíthetetlen „mindenki annyit ér, amennyije van”, vagy a szintén a politikai közbeszédből ismert „hangosan és tagoltan mondom, hogy (...) is megértse” rosszemlékű frazémait. (347. és 163.) És ugyancsak az ironia része az elbeszélő hang (ál)naivra hangolt retorikai megformáltsága, amely előszeretettel él a „keresztény nemzeti középosztályt” jellemző beszédelemekkel („becsületes, derék, jó magyar emberek”, „idegenek és idegenszívűek”, stb., sőt az időrétegek összezecsúszásának jegyében egy helyütt „libsik”), hiszen a benne és általa megképződő ásatag értékrend és világnézet mulatságosan emeli ki az így elmesélődő összeesküvés-elmélet (az összeesküvés-elméletek mechanizmusának) abszurditását.

Így hát a regény címe nem csupán a vérvád kapcsán hamisan tanúskodó és sikertelenül asszimilálódni próbáló Móric szerepére utalhat, hanem egyfajta önjellemzőként a szerzői megszólalás, a narrátori helyfoglalás hitelességét is megkérdőjelezi. Ahogyan persze hamis tanú a folyóból előkerülő holttest is, amely a legelképesztőbb kitalációk bizonyítékává lesz a regényben a vérvádat igazolni akarók számára. (Az egyik sírnivalón szellemes jelenet szerint pl. azért nem volt véres a holttest öltözéke, és azért nem voltak sebek a tetemen, mert a zsidók egy holttestet vásároltak Beregszászon, akire ráadták Solymosi Eszter ruháját, a tetemet leúszatták a folyón, és a több napos sodródás nyomán a vér kiázott a pamutból. [151–153.])

Jóllehet a regény középpontjában a hamis tanúk – Eszter, Móric és a történetüket közrebocsájtó elbeszélő – állnak, a mű szerkezete rajtuk keresztül bizonyos egyidejű, ám ellenirányú történeti folyamatok – a provincializmus és a progresszió – tragikus, feloldhatatlan feszültségéről is tudósít. Nézzük, hogyan:

Solymosi Eszter rituális meggyilkolásának kósza ötlete fokozatosan szökken szárba, mind kidolgozottabb és átfogóbb összefüggésekbe helyeződve, részletgazdag magyarázatokkal alátámasztottan válik sokak számára egyre hihetőbbé. A fikció valósággá alakulásának folyamatát a regény egyrészt Ölyvesiné figuráján keresztül érzékelteti, aki ugyan „eddig még sohasem hallott Rothschildról, a nemzetközi zsidó bankárról” és nem érti, „mire kell neki az én Eszterem halála meg a magyar igazság” (204), ám aki később már mély átéléssel ostromozza a vád képtelenségére rávilágító „Rócsírd-bérencek”-et (259.), hogy végül az elnyomott magyar nép szenvedéseit magára vevő magyar Anyaként hősieken mondjon nemet Noszty Feri leánykérésére mindaddig, míg „majd az összes zsidót felakasztották a cinkostársaikkal együtt”. (275.) A személyestől függetleníthetetlen, azzal nyilvánvalóan kölcsönviszonyban működő párhuzamos folyamatként rajzolja meg a regény emellett a kollektívum, a társadalmi tudat és gyakorlat hasonló módosulásait is. Itt válik legszembevetőbbé a regény példázatjellege, hiszen a vérvád nemzetközi összeesküvés-elméletté dagadó koncepciójának bemutatása során az elbeszélés jövőidejébe gyakorta kalandozó részletek egyike a zsidók bevagonírozásának lehetőségét latolgatja. A regénybeli Verhovinay Gyula lapszerkesztő (akinek mintája a valóban élt antiszemita szerkesztő és politikus, Verhovay Gyula) ugyan az elbeszélés pillanatában ennek lehetőségét még bizonytalannak ítéli, ám, mint az elbeszélő fogalmaz, „azon fáradozik, hogy minél hamarabb megérlelődjön” rá az idő. (221.)

A regény cselekménye egyfelől tehát a XIX. századtól a XX századi történelmi kataklizmáig, majd napjainkig húzódó ívet, az ellenségkép-teremtés szédítő karriertörténetét egy tragikomikus bohózat forgatókönyveként viszi színre, ami valamiféle homályos és zsigeri miszticizmus világszemléletté emelkedéseként a középkori babonaszágokhoz történő visszafordulás irányába lavíroz. Hangsúlyosan ellenpontozzák ugyanakkor mindezt azok a regényfejezetek, amelyekben a modernizáció, az építkezések, a progresszív fejlődés technikai vívmányai egy mindezzel merőben ellentétes fejlődésirány dokumentumaiként jelennek meg.

A regény eme két csapásirányának összegabalyodása történelmi időnk szétszálazhatatlan rétegzettségének lehangoló anamnézise. Provincializmus és fejlődés, elmaradottság és ráció, babona és tudomány, a kirekesztés és a tolerancia, igazság és kitaláció valami zavaros állagú történelmi masszává olvad össze benne, amely korokon át áramolva mossa alá, mállasztja szét mindenkori jelenünk szerkezetét.

Ebben a bizonytalanságban nem csak a kulturális, etikai normák, hanem a józan ész szabályai is érvénytelenné válnak a post-truth igazságával szemben, s a *Hamis tanú* történelmi bohóctréfája ennek a torz világállapotnak tart tükröt, ironikusan imitálva annak működését. Ilyen keretben kaphat ismét jelentőséget a regény néhol túlhabzó nyelvi forgataga, a nevek, események, leírások már-már zavaróan szédítő áradása, amely a vérvád irrealitásának történelemformáló gyakorlattá válását modellként használva nyelvileg is demonstrálja az igazságon túli világrend kakofóniáját. A regény zabolátlan nyelvi és képi mozgékonyasága, cserefolyamatok poétikáján nyugvó szerkezete a beszéduniverzum összezavarodásának genealógiáját esztétikai formaként is demonstrálja, melynek végső sugalmazása szerint a racionális nemzeti önértés reménye, egy értelmes közös jelen megteremtésének lehetősége végképp elillanni látszik. Minden szatirikus, groteszk, vagy épp blődnek ható játékosága ellenére a *Hamis tanú* ezért meglehetősen kiábrándultan jellemzi azt a szellemi és társadalmi állapotot, amelyben minden, és mindennek az ellenkezője is elképzelhetővé válik, amennyiben a nyelv megszabadul az igazságkritériumok nyűgétől. Ennek a lehangoló társadalmi vízióknak lehető-

ségét egyébként *A mi kis köztársaságunk* egyik szöveghelye már idevágó érvényességgel fogalmazta meg:

„A jövőben, amely már jelen van köztünk, nem lesz hazugság, mert a nyelv nem lesz alkalmas rá, hogy használói hazugságokat fogalmazzanak meg. A jövőben el sem tudunk gondolni holmi hazugságot, mert nem lesznek rá szavaink. eltűnik a különbség az igazság és a hazugság között.”

A *Hamis tanú* történelmi komédiája pedig az ide vezető utak egy lehetséges térképét rajzolja meg.

NAGY-BRITANNIA PAVILONJA PHYLLIDA BARLOW FOLLY

LADÁNYI ISTVÁN

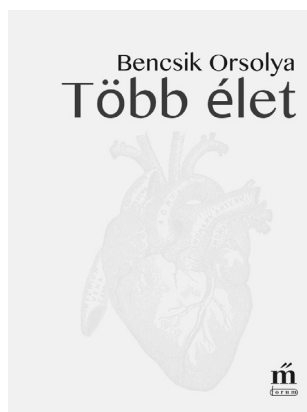
Családi album, disznókkal

BENCSIK ORSOLYA: TÖBB ÉLET – KIS VA(J)DMAGYAR

Vagy biztos jó sok disznót esznek

És ettől ők is disznók lesznek

Meneküljetek (Kispál és a Borz)

Magvető-Forum
Budapest-Újvidék, 2016
160 oldal, 2990 Ft

”

Több élet van Bencsik Orsolya regényében, és több irodalom. Alacsony röptű kezdés ez egy könyvkritikától, de talán nem idegen attól a regénytől, amellyel dialogizál, amely úgyszintén nyelvi és gondolati sztereotípiákkal dolgozik, beleértve az ezekhez kötődő sztereotip iróniát is. Maga a regénycím is mintha egy dialógust folytatna, és a regény ironikus válasz lenne a *több élet* valaki által megfogalmazott követelményére, netán olvasói elvárásra, a regényben valóban több élettel, és ettől különválaszthatatlanul, több irodalommal. Azt, hogy mi a több élet, és mihez képest több, azt az olvasóra bízva a regény, végső soron azzal a problémával együtt, hogy hogyan viszonyuljon a regény *nyers, életszagú és tényszerű* közléseihez, szemben az olyan metafikciós fordulatokkal, mint a fikcióban megjelenő szerzői név és az éppen íródo vagy nem íródo regénye, a Bencsik Orsolya nevű első személyű elbeszélő által elnyert NKA-támogatás vagy a Forum meg a Magvető Könyvkiadó szóba hozott kiadói együttműködése. Mi ebből az élet, és mi az irodalom?

Kapóra jön itt nekem Takáts József kritikája Kun Árpád *Megint hazavárunk* című könyvéről a 2017. januári Jelenkorból, amely szintén az önéletrajzi fikción keres fogást, és a „Valós vagy kitalált?” hamis kérdésére ad a kérdésbe írt választási kényszert felülíró választ. Takáts gondolatmenetének nem is az az igazán hasznos eredménye, hogy a regény vagy önéletrajz műfaji kérdését, Szegedy-Maszák Mihályt idézve az olvasó hatáskörébe utalja (ennek változatait Philippe Lejeune, Paul de Man és mások nyomán az utóbbi évtizedek magyar irodalomkritikája szépen végigmondta), hanem az, ahogyan számot vet az „énfeltárás”, a személyes kitárulkozás olvasói és kritikai elvárásával, végső soron tehát azzal, hogy a „nyers valóság”, a „több élet” irodalmi „megmu-

tatását” hajlamosak vagyunk felminősíteni, nem véve tudomást arról, hogy, Takátsot idézve, „[a]z irodalmi alkotásokban az őszinteséget éppúgy irodalmi eljárásokkal kell előállítani, »műértő gonddal«, mint az őszintétlenséget”. Bencsik Orsolya könyvében ennek az elvárásnak, az efölötti iróniának és a mindkettő kapcsán alkalmazott műértő gondnak a működését látom, azt, hogy egyszerre játszik a fenti elvárás kielégítésének a kifinomult eszközeivel és az efölötti iróniával külön-külön is, de voltaképpen az iróniát, a megalkotottság látható eszközeit is a „több élet” elmondhatóságának rafinált eszközeként használva.

A regény a naplószerűség és a vallomás önreflexív műfaji előzményeivel dolgozik, első személyű elbeszélője, egy fiatal, szőke, hosszú hajú és kökényszemű irodalmár, doktoranduszhallgató, aki egy szegedi bérházban bérelt lakásában éli meglehetősen egyhangú életét, miközben tartja a kapcsolatot szerbiai családjával, elsősorban apjával és anyjával, személyesen is találkozva, de főképp Skype-on, e-mailben és Facebookon üzengetve-írva-beszélgetve. A szegedi bérházban élt egyhangú életét, párkapcsolati bonyodalmakat és azok hiányát, baráti kapcsolatokat, a szűkösségében alkalmatlan helyen folytatott állattenyésztési és növénytermesztési próbálkozásait, a családdal és másokkal történt üzenetváltásait rögzíti naplószerűen, közben felmerült emlékei és a birtokában lévő dokumentumok alapján a saját korábbi életére is emlékezik és a család korábbi életét is írja, a fontosabb események napra pontos számbavételével. A monoton jelent nemcsak a hasonlóan sztereotip, kiszámítható emlékképek, hanem olyan hirtelen és bizarr elbeszélői váltások is dinamizálják, amikor az emberszerű világ minden előzmény nélkül átcsúszik animálisba, a családtagok állati jellemzőket vesznek fel, kiköltöznek az ólba, állati módon elkoszosodnak, nemcsak képtelenek, hanem az elbeszélő világban magától értetődően *valóságosan* is állati létet kezdenek élni. Az állati és az emberi lét kategorikus szétválasztottságának kérdése, szembeállítva a regénybeli váratlan összecsúsztatásuk elbeszélői valóságával nem kap különösebb elbeszélői magyarázatot.

A *Több élet* a címével is, a regény empirikus szerzőjének többé-kevésbé ismerhető életrajzi adataira rájátszó közléseivel (saját szerzői nevén túl a korábbi könyvének említésével, a szegedi-vajdasági kettős léttel, a doktoranduszstátussal, a korábbi újságíró-gyakornokoskodással, a hadaró beszéddel, egyáltalán a könyvből kiolvasható „személyleírással”), a „nyers”, rurális vajdasági lét és a szegedi bérház körülzárt sivársága sztereotip motivikájával is mind-mind a „több élet” valóság^{szagú} *látzatát táplálja*, nyelvi és gondolati iróniája viszont láttatni engedi ennek a valóságnak nevezett percepciókomplexumnak leginkább talán épp a sivár egyszerűségében, véges számú repetitív futamaiban megmutatkozó konstruált jellegét. A regény nagyon nyilvánvalóan épít a preformált szövegekre, tulajdonképpen az első személyű elbeszélő elénk kerülő munkája is egészében egy naplószerű, olvasójához az elbeszélő világban odaforduló, a „talált szöveg” sajátosságait felmutató szöveg, amely folyamatosan reflektál önmaga íródásának aktusára, a szövegtesten belül pedig végtelenül sok felhasználó, magába emésztett idegen szöveg maradványa azonosítható, de legalábbis észlelhető, az irodalmi idézetektől a különféle nyelvhasználói csoportokhoz köthető megkövült nyelvi elemekig, frazémákig. Jellemző módon az önéletrajziság kérdését is először egy mottónak megtett idézettel hozza szóba, Dubravka Ugrešić fontos szövegelőzményként számba veendő művéből, *A fel-tétel nélküli kapituláció múzeumából*, amely, nem melleleg, épp az emigrációs létet, az egykori családhoz és származási helyhez kapcsolódó kötelekeket, az otthon- és kapcsolatteremtés emigrációs kényszermechanizmusait és – nem utolsósorban – az ezekről való autentikus beszéd problémáit írja sajátos, szabálytalan szerkezetű montázsregényné. Persze Ugrešić nő-

írója is rafinált eszközökkel megalkotott szerzői én, úgy hozza szóba az önéletrajziség problémáját, hogy elvonni látszik olvasójától annak jogát, hogy ebben a kérdésben ő döntsön: „a kérdés, hogy önéletrajzi jellegű-e ez a regény, legfőljebb a rendőrségre tartozhat, nem pedig az olvasóra”. Nemcsak a mottó Ugrešić-től idézett szövege, hanem számos más vendégsszöveg is figyelmezteti a döntés felelősségét felvállaló olvasót, hogy az első személyű elbeszélő szövege ma nem egynemű, a rongyika, a karfiol, a csicsóka, a gyökérrágó stb. motívumaiban, de az elbeszélésmódban is ott van Tolnai Ottó költői és prózaírói hangja, akárcsak a nyulakról és egyéb állatfajtákról írt formátlan elbeszélések kiváló vajdasági mesteréé, Balázs Attiláé, akinek első könyve egy illően körülményes utalással az *Állattenyésztők kiskönyvével* kerül egy lapra a regényben, a nyúltenyésztés családi problematikáival összefüggésben. Az Amerikába kivándorolt Déneske említésénél pedig gyanút fogunk, amit aztán Faggyasék említése meg is erősít, hogy a jelen regénybe írt malacok leszármazási sorában számba veendő Szilágyi István nagy regényének, a *Kő hull apadó kútba* hajdoni-zilahi világának *emberszámba* vett malacai is; ahogy a furnérlemezre égetett *Állatok búcsúja* is, a képből kinéző őz tekintetével a megtörténtek rendbe szedhetőségének, a múlt elmúltságának, a nyomhagyásnak, a *megbocsátás* fogalmának és még oly sok mindennek a kérdéseit boncolgató magyar regényelőzmény falán lóg. És különböző olvasók nyilván további maradványokra harapnak a regénykorpuszban, a nyers föld evésének motívuma Márquez-utalásként realizálódhat, a balatoni termelői borok fogyasztása szikvízzel Hajnóczy-nyom, és efféle motivikus nyom nélkül ugyan, de a térség irodalmában otthonos olvasónak a „lány/regény” vajdasági magyar műfaji előzményei is eszébe juthatnak. A jelen regénnyel dialogizáló művek között a kritikában azonosított Petri György-párhuzamok mellett megemlíthetjük a kései Sziverit vagy habzsoló lakomákat a kannibálmotívumig eljuttató Bozsikot is. Már-már sok is irodalmi referenciából, különösen hogy a konkrétan megidézett Szilágyi- és a Mészöly-mű a regény eleji említéseken túl nem szervesülnek igazán a regénybe. Az irodalmi utalásokon túli előszövegek továbbá a márkanévek, a receptek, újságcikknymok, a magyar és szerb írott és beszélt nyelvi frázisok, a regénybe írt családtagok és más szereplők sztereotip nyelvi fordulatai is. Az első személyű elbeszélő nyelvét is ismétlések, sztereotip nyelvi eszközök jellemzik. A számos ismétlés révén az egyedi leírások, az eredetiség elvére emlékeztető megfogalmazások is elveszítik friss jellegüket, és a gyakori használattól a 72. oldalon elbeszélt, megkopott plüssnyúl sorsára jutnak.

A nyelvi sztereotípiák tudatos használatát láttatja a familiáris nyelvre épített elbeszélői nyelv, a családi beszédfordulatokon túl a rokonsági megnevezések lokális jelentésével, amelyek a családtól távolodó koncentrikus körökben egyre inkább elveszítik egyedi azonosíthatóságukat, és külön figyelmet igényel a tata-mama vs. apám-anyám megkülönböztetése, hogy a további unokatestvérek, az anyám nővére, a tata apja és még távolabbi rokonsági viszonyok konceptualizálhatóságáról már ne is beszéljünk. A regény nagy fegyelemmel építi ennek a familiáris beszédnek a bonyolult követhetlenségét, számos bizarr családi történetrészlettel teszi próbára az olvasóját, miközben a próbának nem nagyobb a tétje, mint hogy színre vigye ennek a családi világrendnek az összes lényegtelen különbségén túli érdektelen azonosságát a végtelen számú hasonló családdal „határokon innen és túl”. Az elbeszélésre jellemző az azonos rangú narratív elemek halmozása, történetelemek, párhuzamok egymás mellé állítása, asszociációs láncok végigkövetése, sőt a tiszta enumerációs szerkezetek is, mint az ételreceptek összetevőinek leírása, a mama temetésén részt vevők akkurátus felsorolása, a külön-

bőző családtagok által gyűjtött különféle tárgyak számbavétele, a tata által készített regiszter az általa birtokba vett nőkről vagy az apa által száztizenkét gépelt A/4-es lapon számba vett elemi szükségletek, amelyekre még élete végéig szüksége lesz. (Hogy a kritikus is gyakorolja az iróniát: az irodalmi felsorolások kitartó gyűjtőjeként csak sajnálom, hogy ez utóbbi kimaradt a regényből.) Gyűjteményként foghatók fel továbbá a ketrechen tartott házi kedvencek, de a tenyésztett disznók is, és sajátos gyűjteményként kerül színre a szegedi bérház lakóinak panoptikuma. Ilyen a tata apjának 1961. augusztus 21-én bekövetkezett halála után a gyomrában talált tárgyak felsorolása, amely két apró változtatással az Ugrešić-regény emblematisus és metareflexív felsorolását idézi a berlini állatkertben, az elefántfóka ketrece előtt álló vitrinről, amelynek üvege mögött „az 1961. augusztus 21-én elpusztult, Roland nevű elefántfóka bendőjében talált tárgyak láthatók”. A tárgyak a sör márkaneve (a *Jelenre* lokalizált *Pilsner*) és az enumeráció végén, föltehetőleg gépelési hiba folytán kimaradt tű szócska kivételével megegyeznek. Az Ugrešić-regény alapkérdése tevődik fel Bencsik Orsolya regényében is, van-e olyan gyűjtési és reprezentálási elv, amely által megnyugtatóan elrendezhetők és újra megjeleníthetők az élet különböző dolgai, amelyek jelentős része már elveszítette a maga helyén még meglévő értelmét, és ez épp a megőrzést célzó gyűjtéssel végelegesen. Ebben az összefüggésben juthatnak jelentéshez a regény olyan sajátosságai is, mint a napra pontos dátumok használata a fontosabb események elbeszélésekor, a legkülönbözőbb, összefüggő értelemrendbe nem illeszkedő adatok, sajátosságok váratlan említése, az elbeszélésnek az érdektelen részletekig való bővítése is. A regény mintha minden pontján arra építene, hogy a regény szövegtörmelékeivel begyűjtött élet, a műbe írt jelentésvizonylatok lehetőségei az olvasó által hozott viszonylatokban aktualizálódnak és rendeződnek.

A *Több élet* szerzői poétikájában a szöveggel való munka és a táplálkozás nagyon nyilvánvaló (az iróniával némiképp megfűszerezett, de majdhogynem szájbáragós) összefüggésbe kerül. Szépen kéz alá dolgozik itt a nyelv is a konceptuális metaforáival. A sok vendégszöveg közül szépen hasznosul Dubravka Ugrešić *A feltétel nélküli kapituláció múzeuma* regényének fent említett bendőmotívuma, ahogy az ismeretek, a hagyományok, a kultúra elsajátításának az emésztéssel kapcsolatos kognitív metaforái is. A regény markáns tanulsága: a szöveg, miként a gyomor, mindent befogad, aztán vagy megemészti, beépíti a maga előre kódolt mintázatába, vagy, nem teljesen nyomtalanul ugyan, de különböző fázisokban távozni enged az olvasási-elsajátítási folyamat során.

Bencsik Orsolya reményt keltő első, a reményeket megerősítő második és az első két kötet által megfogalmazott reményeket megbízhatóan beváltó harmadik könyvével elsősorban magának adja fel a leckét. A második könyv, az *Akcio van!* rövidprózáinak világából kibontott, ám új elbeszélői elképzelései szerint összerakott *Több élet* kifejezetten jól megírt, okos és szórakoztató, ráadásul fájdalmasan érzékeny könyv, amellyel olvasója színvonalas társalgást folytathat életéről és irodalomról. Ugyanakkor egészében kiszámítható és biztonságos is ez a regény a vajdasági magyar – magyarországi magyar viszonylatok összes jól ismert témájával, a vajdasági értelmiségi lét és a földbe ragadtság termékeny közelségével, a bevállalás női elbeszélő figurájával és a mindezek szóba hozását, megjátszását lereagáló, igen színvonalas és szellemes ironikus játékokkal, az irodalmi reflexiókkal is. Szerzője, nyilvánvaló tehetsége okán arra hivatott, hogy elunja mindazt a társalgási biztonságot, amiért megdolgozott az eddigi könyveiben, és e nélkül küzdjön meg újra a következő könyve elbeszélőjéért, nyelvéért, problémáiért.

KOVÁCS IMRE ATTILA

„Költőnek nincs kora”

SÍK SÁNDOR ESZMEKÖREI

Radnóti Szegedi Öröksége
Alapítvány
Szeged, 2014

”

A Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány konferenciát rendezett Sík Sándor halálának ötvenedik évfordulója tiszteletére, majd az itt elhangzott előadások egy részét – „külsősök” dolgozataival gazdagítva – kötetben publikálta. Ez utóbbi, a *Sík Sándor eszmekörei* c. gyűjtemény képezi jelen írásom tárgyát.

Ahogy a (sok szempontból jámbor) olvasó a cím iránymutatása/ígérete szerint indul felfedezőújtjára, úgy számomra sem tűnik mellőzhetőnek a paratextus feloldása. Nyilván az eszme többese az érdekes, hiszen Síkra nem volt jellemző, hogy a keresztény szellemiség és erkölcsiség körén (és nem körein) túlra kalandozott volna. Gondolni mindenfélét gondolt, amiként *Esztétikájának* hivatkozásai mutatják, vagy bátran próbát tett drámával, epikával, lírával, ám az ő esetében az *eszmekör* végig kimozdíthatatlanul centrálisnak bizonyult.

Az ellentmondás persze látszólagos. A címben szereplő *eszmekörök* (mint az ugyanegy lényeg módusai) közös középponttal rendelkeznek. Tehát viszonyuk koncentrikus és szerves. Ugyanakkor – egy más jelentéssíkon – a kötet szerzőinek felfogásbéli/módszertani sokféleségét bocsátja előre, amely maradéktalanul teljesül. A túlnyomó részt történeti anyag és az „egymásba ágyazódó körök” (Wolfgang Iser) Johann Gustav Droysenhez vezetnének, de ezt a kitérőt most mellőzőm. Viszont az általa oly fontosnak tartott subtilitas applicandi jegyében ejtek pár szót a kötet szerkezetéről.

Értem és méltányolom Miklós Péter szerkesztői koncepcióját (szerzői és széles értelemben vett tematikai „erősorrend”), de a *Sík Sándor eszmekörei*ben olvasható írások explikálását – mi más a recenzens dolga? – egy applikatív mozzanattal toldanám meg. Eszerint a kiadványban olvasható szövegek egy (virtuális) folyóirat tematikus számának rovatokba rendezhető egységeiként szerveződnek jelentéshálónak. Fellelhetők köztük sűrűn lábjegyzetelt, klasszikus mester-munkák, kisebb „maradványokat” mentő közlemények, disputáló vitairatok és tisztelgő vagy a témát épphogy csak érin-

tő, esszéisztikus fogalmazványok.

A *Tanulmányok* „rovatban” Csapody Miklóse kívánczik az élre. Időrendben előadja Bálint Sándor és Sík Sándor, „a magyar tudomány és katolikus világ e két nagyhatású alakjának” kapcsolattörténetét, amely hivatalos eljárások során, tiszteletpéldányok cseréjének alkalmával és társasági összejövetelek keretei között formálódott, egészen Sík Szegedről való távozásáig. Csapody írása (noha nem ezt tekinti feladatának) kitűnően rávilágít Bálint népi katolicizmusának és Sík középosztályi pietizmusának különbségére, amely barátságukat mindvégig a szívélyes érdeklődés és kollegiális rokonszenv szintjén tartotta. Bálint 1944 őszén, Szeged kiűrtésekor marad, és hősiess daccal jegyzi fel: „Körüljárom, és magammal szeretném oltalmazni a Várost és az országot...”; Sík a pályaudvarra siet, és onnan üzeni a rektornak, hogy van még szabad hely a vonaton. Mindkettő hiteles: a pontosan nem értelmezhető önfeláldozási gesztus, és a másokat is menteni akaró életöszön.

Egy apróság: Csapody a 85. lábjegyzetben tényként közli, hogy Rónay György azonos a „Deák” ügynöki fedőnéven nyilvántartott személlyel. A forrásként megadott Szőnyi kötet szerint „1972-ben, [Rónay – K. I. A.] súlyos betegsége idején »Maróti Lajos« referált az utódjaként szóba jöhető személyekről. Jelentését a »Deák« fn. B-dossziéba is lefűzték – ez valószínűsíti, hogy e fedőnéven Rónay Györgyöt tartották nyilván, de az sem zárható ki, hogy nyolc évvel az 1964-es zsinat után valamelyik potenciális utódját nevezték így; pillanatnyilag ez kideríthetetlen...” Tükör által homályosan...

Szintén filológus erényeket mutató dolgozat Fizek Natasáé (*Sík Sándor szerepe a párhuzamos tanszékek megalakulásában a Ferenc József Tudományegyetemen*). Nagy körületekintéssel bogozza ki annak a (kultúr)politikai szövevénynek a szálait, amely Klebelsberg Kuno kultuszminiszterhez, a katolikus klérushoz és az egyetem professzori karához kötődtek. Klebelsberg a szerzetesrendi nővérek magasabb szintű képzését a Kolozsvárról áttelepített egyetem bölcsészkarán tervezte, amely így megmenekül a „teljes eltörléstől” (a Takarékosági Bizottságban elhangzott, hogy „a bölcsészeti karoknak több tanárjuk van, mint hallgatójuk”). A katolikus klérus az egyetem felekezeti összetételén javított volna, ennek érdekében támogatta (kezdemenyezte?) katolikus intézetvezetők kinevezését. A professzori kar viszont – amíg csak tehette – ellenállt minden szervezet-átalakítási szándéknak. Ebben a hatalmi játszmában Sík Sándornak nem volt meghatározó szerepe. Az egyházi vezetők először a pedagógia tanszékre szánták (buzgón és elborzadva kezdte tanulmányozni a neveléstudományi szakirodalmat), de Klebelsberg egy teadélutánon már azt közölte vele, hogy mégis inkább az irodalom tanszéket kapja meg. Így lett Sík (egy másik pályázót, Földessy Gyulát megelőzve) negyvenévesen professor.

A Fizek által végigkövetett folyamat ironikus jelentést ad a tanulmány címének. Bemutatja, hogy – noha a személyi döntések látszanak a meghatározónak – a kormányzati elképzelések és az érdekcsoportok egyezsége alakítja a folyamatokat. Sík alkalmas (!) személy volt ennek a kompromisszumnak a megtestesítésére.

A *Kisebbségi közlemények* indulhatna a Dugonics Társaság 1939-es ünnepi üléséről történelmi „tudósítást” adó Miklós Péter írásával. Az ötvenéves Sík Sándort köszöntötték – őt és kedves témáit méltató – előadásokkal, és elhangzott Ortutay Gyula felolvasásában Radnóti Miklós alkalmi verse. Miklós Péter (ha nem is tartja botrányosnak), de utólag mindenképpen magyarázatra szorulónak, hogy miért nem az ünnepi ülésen jelenlévő Radnóti szavalta el a *Köszöntőt*. Radnóti az erősödő zsidóellenesség tartotta vissza a fellépéstől – utal Miklós az

igazi botrányra. Továbbá felveti, hogy a kormánykörökkel jó kapcsolatban álló Ortutay nagyobb súlyt adhatott a verses laudációnak. Meglátásom szerint egyszerű dramaturgiai megfontolások is (!) közrejátszhattak a szereposztásban: Radnóti nem volt tagja a Dugonics Társaságnak, de tagja volt Sík szűkebb tanítványi körének. Ortutay Gyula így – mint rendes tag és tanítvány – mindnyájuk nevében fogadhatta az elismerést, és vállalta, „befogadta” a vendéget.

Miklós Péter kitér Radnóti *Köszöntőjének* Sík *Encián* című verséből átemelt soraira. A mester – tanítvány híd tehát szövegszerűen is létrejön. Ezt annyival egészítem ki – nem számon kérve a mikroelemzést –, hogy „az ember által létrehozott, megnyomorított, csigaházba kényszerített világ” metaforája továbbvezet a Hamletig („Egy csigahéjban ellaknám, s végtelen birodalom királyának vélném magamat”), s közvetve Babitsnak *A lírikus monológjái*g. Sík Arany fordítására támaszkodik, de – Szávai János szerint – Babits pontosabban reflektál Shakespeare eredetijére. Ekként Sík és Radnóti lírai dialógusára Babits szellemárnya is rávetül.

A rövid, filológiai típusú jegyzetek megkezdett sorát Péter László: *Sík Sándor noteszai* című forrásközlése folytathatná. 1944 októberében a németek által utcára dobált iratok közül halásztá ki a gyermek Németh Lajos „Sík Sándornak ceruzával és tintával, olykor gyorsírással, máskor megfajthatatlan rövidítésekkel írott” öt fekete naptárát. Ezek tartalmát ismerteti Péter László, kiegészítve a neveket, pontosítva a feljegyzésekben megadott helyeket és alkalmakat. Nem a ma divatos irodalmi „indiszkreció” az eredmény, még Sík egy verssorának szövegváltozatára is ráakad. A *Kisebb közleményeket* Bánk József váci érsek-püspök két, Bihari Józsefnek írt levele zárhatná. A dokumentumok nem tartalmaznak szenzációt, az viszont egyáltalán nem mellékes, hogy a leveleket bevezető kommentárban Bihari megjegyzi: „Bánk érsek-püspök úr szerint a két világháború közötti időszak egyháztörténetében két meghatározó egyéniség volt: Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök és Sík Sándor piarista szerzetes. Mindezt, saját bevallása szerint, az egyházi hierarchiában – »belülről« – érezte és tapasztalta, előbb mint felszentelt pap, később pedig főpáztorként.” Nyilván két eltérő egyéniségről van szó, de ehhez a klérus – Bánk József emlékezete szerint – nem „személyválogató” módon viszonyult.

Máté Zsuzsanna írásának problematikája részben (a 2013-as konferencián előadó, de a *Sík Sándor eszmeköreiből* hiányzó) Jelenits Istvánhoz, részben Bodnár Györgyhöz kapcsolható. Jelenits szerint Sík Sándort a papi mivolta korának elmeszesedő, apályos teológiai gondolkodásához láncolja, s miután „a teológiában nem alkotó tudós”, ezért költészete megsínyli a korszerű alapok hiányát. Bodnár Sík modernségfelfogásának legfőbb sajátosságát, mint a minden idők egyetemes emberi nyitottsága és az aktuális korproblémák képviselete közti elmentmondást rögzíti. Máté Jelenitstől Sík költészetének kritikáját, Bodnártól a „vívódó modern ember” vs. az Egészre irányuló szemléletmód paradoxonát veszi át, amely nála átalakul a nem-hívő befogadó és a katolikus költészet találkozásának esztétikailag értelmezendő (tehát hermeneutikai ismérvekkel rendelkező) eseményévé.

Máté a katolikus költészetről szólván – akárcsak Jelenits – Pilinszky János líráját tekinti mércének. Sík összes hibája a nem-pilinszkységből adódik: bőbeszédű, patetikus, túl embematikus (értsd: már-már epigon). Három lírai korszakából az öregkorit méltatja; de hisz’ erről Pilinszkynek is volt néhány elismerő szava. Látjuk, hogy egyszerű és őszinte költészet ez, amely viszont a hozzá vezető út megrajzolása nélkül (épp emiatt vívmány!), csak prózai közhelyekre fordítható le.

Máté Zsuzsanna (*Sík Sándor, a költő, a művész*) azért kerül a *Disputa* „rovatba”, mert Bogoly József Ágoston a vele való vitából meríti témáját. Bogoly a dolgozatában (*Az esztétika és a teológia kapcsolata Sík Sándor világképében*) – Kakuszi Péter Béla recenziójára hivatkozva – cáfolja Máté véleményét, miszerint az *Esztétika* neotomista lezárása kárára vált volna Sík elméleti főművének. Sőt, ellenkezőleg: „határozott világkép, ember- és létfelfogás nélkül lehetetlen e tárgykör kérdéseire felelni” – idézi az utolsó oldalakon Németh G. Bélát.

Bogoly József Ágoston még az írása elején megfogadja, hogy „külsődleges szempontok szerinti bírálat helyett az immanens kritikai szemléletet” fogja érvényesíteni. Miután Sík esztétikája feltételezi az Abszolútumot, ezért a teológia logikusan bennfoglalódik a tárgyszerű vizsgálódásban. Ha viszont (a latin egyházatyák teológiájának Istenével is azonosított) Abszolútum létezéséről legitim vitát kezdeményezhetünk, úgy az *Esztétika* alávethető volna az ebből levezetett normáknak. (Mellesleg ettől a „külsődlegestől” és „immanenstől” Berzsenyi *Poétai harmonistikájának* keletkezéstörténete és [kanonikus vs. történeti] recepciója felé tehetnénk egy lépést. Berzsenyit Kölcsey éles elméjű, de igazságtalan bírálatára indította esztétikájának megírására, Sík Illyés Gyula: *Katolikus költészetére* felel – mindketten gigászi készülettel, és elméleti zsákutcának tűnő folytathatatlansággal végezték a dolguk.)

Két röpke észrevétel Bogoly szövegéhez: 1. a 149. oldalon szereplő Gadamer idézet, annak is a pietizmusnak a „három különálló szubtilitás hagyományos megkülönböztetéséről” szóló része megérdemelt volna egy lábjegyzetet, hiszen Kisbali László és Kulcsár Szabó Zoltán elhíresült vitája az állítólagos Rambach citátumról Bogoly témájához tartozó tanulságokkal szolgál. 2. Az írás okfejtése időnként szakadozó, máskor túlszűfolt, torlódó. Az utóbbira egy példa: „A piarista rend két alapvető vonása az egyszerűség és a rugalmasság. A természettudományokat eredményesen oktatták. A piarista lelkeséget meghatározza Szűz Mária elmélyült tisztelete.”

A „vitázó” írások közé sorolom Kovács Petrát (*„Százgyökerű” szívek. Sík Sándor és Radnóti Miklós kapcsolatának vizsgálata*). Munkája részben a narratívakutatásban úttörő Diltzheyhez kapcsolódik, aki (Tófalvy Tamás szavaival) elsőként „megfogalmazta, hogy az élettörténet, az élet összefüggése» alapvető meghatározója az ismeretek szerveződésének. Ez a felfogás már magában hordozza a narrativitásnak azt az értelmezését, amely nagyobb jelentőséget tulajdonít az »elbeszélő módnak«, s nem csupán részleges kulturális jelenségnek, hanem identitásképző, »mindenütt jelen lévő« funkciónak tekinti.” Kovács az élettörténeti narrativitás-interpretációt irodalmi szövegekre építi, tehát érdeklődése az esztétikai/retorikai jelentésképzés (az identitás szempontjából relevánsnak gondolt) eljárásaira is kiterjed. Ami disputáló hangsúlyt ad dolgozatának, az Sík papi és költői hivatásának az összeegyeztethetlenségén meditatív – a kötetben is általánosnak mondható – vélekedések hallgatólagos elvetése. Meglátása szerint Sík esetében a „papi és irodalmi hivatás valójában jól kiegészítette egymást [...] a »kettős végtelen« tette személyiségét annyira vonzóvá, lenyűgözővé”. Kovács Petra végül is megoldott egy régi dilemmát, ugyanis a Sík verseiből hiányolt, a századfordulós ember ontológiai tépettségét irodalmizáló, késő modern horizont és az Abszolútumra hangolt egyetemesség-igény az élő, cselekvő Sík Sándor személyében (!) olvad össze. Sokan kutatják Sík emberi/tanári hatásának titkát, nos, ez a „kedves ellentmondás” talán megfelel a kérdésre.

Virtuális folyóiratom tematikus számát (amelybe most – a *Sík Sándor eszmeköreire* tekintettel – a magam megértését „töltöm”) négy szerző hat írásával zárnám/keretezném. Össze-

tartozásuk indoka alig meghatározható, vagyis éppen ez, a témához való önfeledtebb kapcsolódás. Szabadon kalandoznak az emlékekben, válogatnak a jól ismert tényekből, sajátosan festik egy elmúlt kor miliójét vagy maguk is kortörténeti relikviák.

Rónay László a sors és a hivatás paradoxonját állítja Sík Sándorról írt rövid pályaképeinek tengelyébe (*Sík Sándor emlékezete*). Rónay nem a sokat emlegetett „kettős végtelent” választja belső mottóul, mivel érdeklődése inkább a krónikásé (biográfusé). Igyekszik összegyűjteni Sík életéből azokat a momentumokat, amelyek személyiségének „csendes, szerény, visszahúzódó”, a „dekórumoktól idegenkedő”, „magányra, szemlélődésre termett” mivoltát igazolják. Ugyanakkor utal szerteágazó tevékenységére is (országos cserkészvezető, főszerkesztő, tanácsvezető, rendtartományi főnök, a Köznevelési Tanács ügyvezető alelnöke, több társaságban elnök vagy alelnök stb.). A tények alapján úgy tűnik, hogy Sík Sándor szeretett szerepelni, de nem volt vezető típus.

A két világháború között Prohászka Ottokár, a szovjetizálás időszakában pedig Mindszenty József volt a legnagyobb hatású egyházi személy. Rónay, aki a teljes pályáiv megrajzolására törekszik, (Sík erényeivel rokonszenvezve) végzi el a Prohászkaival való összehasonlítást, de az ötvenes évek tárgyalásakor már nem talál lehetőséget hasonló párhuzamra. Ráadásul káros, hogy az egyházi iskolák államosítását az egykori piarista diák, Sík Sándor szegedi „magánszemináriumának” díszje, Ortutay Gyula vezényli le.

Prohászka Ottokár mindig a felszínen marad Sík habitusának kontrasztjaként, de van egy rejtőzködő rokonlélek, akire több nyom is utal a *Sík Sándor emlékezete*ben. Figyelemreméltó, hogy Rónay mennyi mindent felhasznál a Németh László irodalomból. Nemcsak az alkat és szerep kettősségére gondolok, hanem a Némethnél is fellelhető epizódokra: verseinek hangos skandalálása, gyöngécske drámái, Osvát értetlensége, az Ady-élmény pályára indító lökeshullámai stb. Mintha Rónayban lappangana és kibeszélésre várna egy Németh-Sík esszé.

A margóra kívánczik egy apróság: Rónay szerint az 1963 augusztusában a Budapestre visszatérő, és egyre elesettebb, nagybeteg Sík Sándort apostoli áldásában részesítette XXIII. János pápa. A tény az, hogy a II. Vatikáni Zsinatot meghirdető XXIII. János pápa 1963. június 3-án meghalt. Tehát a pápai áldás csak ezt megelőzően kerülhetett kibocsátásra.

Pomogáts Béla esszéje (*Sík Sándor Marosfőn*) egybefűzi egy emléktábla avatás históriáját a maga anekdotikus életélményeivel, Sík és Radnóti identitáskeresését a marosfői tájversek/zsánereképek – Sík „népies” vonulatának – bemutatásával. Olvasmányosan, kellemes stílusban. De megjeleníti a háborús kor embertelenségét, a szorongatottságot, a méltatlanságokat. Többek között: „...midőn Sík Sándornak a háború végén el kellett hagynia szegedi egyetemi katedráját, és Budapestre menekülve a piarista rendházban keresett magának otthont, korábbi barátja: a rend főnöke ezt szívtelenül megtagadta tőle.” Rónay László a *Sík Sándor emlékezete*ben (igaz, Pomogátsától százoldalnyi távolságra) a következőket írja: „1944-ben Sík Sándor visszaköltözött Szegedről a budapesti rendházba. Az ostromot nyolc másik társával együtt a Teréziánumban vészelte át.” (A piarista levéltár úgy tudja, hogy Sík Sándor „1944 őszén Szegedről a budapesti rendházba jött. A rendházban lakott a pesti ostrom idején is addig, amíg egy időre távozniuk kellett a rendházból. Ezt a távolléti időt nyolc rendtársával a Mária utcában töltötte, a Kalocsai Iskolanővérek főiskolai kollégiumában, a Teréziánumban.”)

Péter László rövid szövegeinek gyűjtőcíme az *Arckép négy tételben* (amelyből egyet, a *Sík Sándor noteszeit* – műfaji jellegzetességei okán – már átemeltem a *Kisebb közleményekbe*). A

címadás poétikus/szinesztetikus: egy szonatina és egy portré egyesített „hangképét” ígéri. A kis fejezetek összeolvasásából nem is annyira Sík, mint inkább Péter László szakírói arcképe bontakozik ki, ahogyan huszonhat év leforgása alatt más és más nézőpontból értékelt a Sík-oeuvre-t. A *Sík Sándor emlékezete* (Rónaynál ez főcím a kötet elején) 1963-ra datálódik. Ekkor (Sík költészetének gyengeségeit sorra véve, a fölszabadulást köszöntő *Fecskét látok* kivételével) a szocialista utókor figyelmébe ajánlja a „világviszonylatban is jelentős alkotást”, az *Esztétikát. A kettős végtelen* (1970) a Sík önmeghatározásában kulcsfontosságú „pap és költő” dichotómiát a „költő és/vagy tudós” eldöntendő viszonyra cseréli. A szegedi évek jelentősége nő meg azáltal, hogy Péter László a tudós munkásságát tartja értékeesebbnek. Sík emberisége a tudományos teljesítményét is meghaladja – zárja okfejtését, s nyitja meg a horizontot az egyetemesség felé; ezzel ellenpontoszva a pap-tanár finom „szekularizációját” egyengető megfogalmazásait.

A noteszokat már említettem, a *Szegedi klasszikusokhoz* írt röpké *Előszó* (1989) kíván egyetlen észrevételt. Az *Előszó*ban Péter László (zárójelesen) 1942-re datálja Sík Sándor *Esztétikáját*, csakúgy, mint a kötet másik két szerzője, Rónay László (közvetve) és Bogoly József Ágoston (lábjegyzetben). Máté Zsuzsanna Sík Sándor monográfiája viszont 1943-at tekint a megjelenés évének. Talán az Athenaeumé megelőzte a Szent István Társulat kiadását?

Fazekas Csaba – ahogyan ő fogalmaz – töprengése (*A főpapok, a keresztények és az antiszemiták*) súlyos kérdéseket vet fel. Mondandójának lényegét a következő idézet tartalmazza: „...ha a kereszténység olyan mértékben hatotta volna át a társadalmat, ahogy azt a kor egyházi és politikai elitje egyaránt vélelmezte, és ez a kereszténység a felebaráti szeretet parancsát a zsidók vonatkozásában is érvényesítette volna – aligha került volna sor numerus claususra, zsidótörvényekre, gettósításra, deportálásra és több százezer honfitársunk tragédiájára.” Igen, így van.

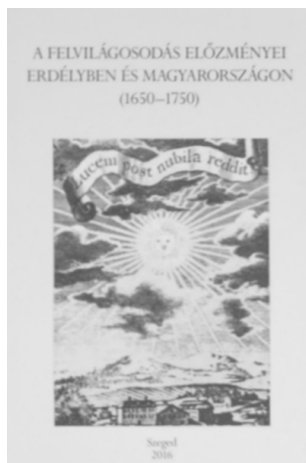
Recenzióm terjedelmi lehetőségeit messze meghaladja, hogy minden gondolatát kibontsam a töprengés burkából. Három észrevétel azért ide kívánczozik: 1. Fazekas, a keresztények antiszemita „eszmeköréről” szólván, utal Síknak az ezzel való alkalmi és sajnálatos érintkezésére. Az „ügynek” a *Sík Sándor eszmekörében* (!) való felemlítése az életműre tekintő megfontolásokat tett volna lehetővé (szükségessé?). 2. A Fazekas Csaba által említett „megbélyegzés / önfelmentés dimenzió” mellett működik a „némaság / parttalan vezeklés” modell is. 3. A zsidók mentése és bűjtatása nem „ellensúlyozó tény”, mert azt az igaz keresztények nem valamiféle rossz lelkiismerettől vezérelve vállalták. Számomra egyértelmű, hogy Fazekas őszintén bízik a kérdéskör „konszenzussal történő lezárhatóságában”, amely nyugvópont csak akkor képződik meg, ha minden érdekelt fél lemond egy szimpla ellen-diskurzus retorikai örömeiről.

Most jött el a pillanat, hogy a (virtuális) folyóiratba – a megértés anatómiája szerint – újrendezett szövegeket elbocsássam. A *Sík Sándor eszmekörői* a maga rétegezettségével, olvasói felfedezéseket váró labirintusos szerkezetével sokféle „rálátást” tesz lehetővé Sík Sándor emberi és szellemi teljesítményére. Ezáltal válik jelen-valóvá – Droysent idézve – a múlt „halványuló nyoma és távoli ragyogása”.

SZÚCS KATA ÁGNES

A felvilágosodás előzményei

A FELVILÁGOSODÁS ELŐZMÉNYEI
ERDÉLYBEN ÉS MAGYARORSZÁGON (1650–1750)

SZTE
Magyar Irodalom Tanszék
Szeged, 2016
381 oldal,

”

Az MTA Irodalomtudományi Intézetének reneszánsz-barokk kutatócsoportja és a Szegedi Tudományegyetem Irodalom Tanszékének szervezésében 2015 májusában Szegeden zajlott le a szakmai berkekben csak *Rebakucsként* emlegetett, immáron 46 éve megrendezésre kerülő ikonikus konferencia, mely alkalmat teremt a korszak kutatóinak nemcsak a régen esedékes találkozásokra, hanem az új kutatási eredmények megvitatására is. A mostani néhány nap is igazi tanuló-iskola volt a bölcsészhallgatók nem kis csoportja számára. A helyszínválasztás, már csak a tanulmányok összetételét tekintve is indokolt volt, hiszen az előadók szinte egyharmada szegedi illetőségű.

A konferenciakötet – nem titkolt módon – szoros kapcsolatban áll a szintén 2016-ban megjelent *Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás* című kiadvánnyal.

A konferenciakötet négy nagy egységre tagoltan közli a beküldött huszonnyolc tanulmányt, melyek így strukturált módon járják körül a 17–18. század Magyarországra, Erdélybe eljutott – felekezetek által erősen meghatározott – eszmei áramlatait. Alább átfogó képet szeretnénk adni arról, miért érdemes nagy gonddal forgatni az említett munkát.

A konferencia tematikáját nem valamely évfordulós esemény szolgáltatta, a szervezők ezzel a témaválasztással a hazai szakirodalomban kézzelfogható hiányérzet megszüntetésére tettek kísérletet. Kosáry Domokos nagyszabású monográfiája (*Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, 1980.) figyelmen kívül hagyja a 18. századi felvilágosodás felekezeti vonatkozásait. Ezen aspektusok vizsgálata immár Európaszerte eredményes kutatási program, mely több, a 17–18. századi Magyarország és Erdély művelődésével és irodalmával foglalkozó kutatóra is ösztönzőleg hatott.

A tanulmánykötetet Balázs Mihály előszava nyitja, melyben levonja a konferencia tanulságait és egyben remek összefoglalást is kínál a munka egészéről.

Az első nagyobb egység a *Korszak eszmei áramlatairól* címet viseli, mely a hazai tendenciák kontextualizálását és távlatibb szemlélését segíti elő, szerencsésen mozgósítva a vállalkozó kedvű hazai filozófiatörténészeket is. A felvilágosodás bölcseleti előzményeiről készült filozófiatörténet újabb kutatási eredményeit is számba vevő áttekintést a felekezeti szempont határozott jelenléte okán a janzenizmus-, pietizmus- és antitrinitarizmus-kutatásban elért eredmények követik. Keserű Gizella és Balázs Mihály munkája két friss, átfogó külföldi monográfia vallásfilozófiai szempontból úttörő jelentőségét értékeli, és egyúttal élesen bírálja a kelet-közép-európai vonatkozások mellőzését.

Az *Európai tájékozódás* fejezetcím alatt közölt tanulmányokban a hazai forrásanyag mozgatója mellett áttekintést kapunk a németországi, svájci, németalföldi, franciaországi és angliai fejleményekről, illetve a fontos és új kutatási eredményekről. Ebben a részben is kitűnő filozófiatörténeti tanulmányokat olvashatunk, többek között Smrcz Ádámtól, aki a mnemotechnika szerepéről ír a korai újkorban. Ezután egy kisebb, német nyelvterülethez köthető szekció következik. Ötvös Péter és Fajt Anita tanulmányaiban közelebbi ismertségbe kerülhetünk Barthold Heinrich Brockes (1680–1747) filozofikus költészetével és Johann Joachim Spalding (1714–1801) elemző prózájában megjelenő filozófiai antropológiával, egy-egy életmű alapos elemzése révén. Végül Dobay Székely Sámuel (1704–1779) altdorfi peregrinációjáról, album amicorumáról és nürnbergi kapcsolatairól kapunk érdekes adalékokat Szőke Kornélia elemzéséből. Ezt követi a francia vonatkozásokat taglaló két tanulmány, Schmal Daniel Isaac la Peyrere (1596–1676) munkásságának tükrében foglalkozik a racionális bibliakritikával, az Ádám előtti emberiség feltételezésével. Pavlovits Tamás a felvilágosodás előzményeit vizsgálja Voltaire *Filozófiai levelek* c. munkájában megjelenő Pascal-olvasat alapján. A felekezeti szempontok érvényesítésére Molnár Dávid tanulmánya szolgál, aki Joachim Stegmann (1595–1633) az erdélyi korai felvilágosodás időszakában betöltött szerepét elemzi a kolozsvári unitárius kollégiumban őrzött, mostanáig lappangó, a coccejánusokra reflektáló kéziratok alapján, melyekben a vallási tolerancia kérdése is megjelenik. Balázs Péter szintén az antitrinitarizmusához kapcsolódó írása a 18. századi unitárius egyháztörténetbe *A Názáreti Jézus históriája* címmel bekerült textust vizsgálja, és ezt a blaszfémikus Jézus-történetet azonosítja a középkori eredetű *Széfer Toledoth Jesu* egyik magyar fordításával.

A harmadik részt olyan munkák alkotják, melyek egy-egy nagy személyiség életművéhez szólnak hozzá. Bene Sándor két, az irodalomtörténet szempontjából megkerülhetetlen személyiség Zrínyi Miklós és Kazinczy Ferenc Bacon olvasatát veti össze, rávilágítva a különbségekre és hasonlóságokra. Ezt követően egymástól függetlenül, más-más megközelítésben létrejött, de egységesen Bethlen Miklós alakját középpontba állító színvonalas tanulmányblokk következik Simon József, Nagy Levente, Maczelka Csaba és Laczházi Gyula tollából. Végül Knapp Éva és Tüskés Gábor tanulmánya zárja ezt a fejezetet, melyben Rákóczi Ferenc rodostói könyvtáráról közölnek fontos pontosításokat.

A negyedik és egyben utolsó blokk *A recepció módozatai*. Az itt összegyűjtött tanulmányok a hazai befogadástörténet egy-egy mozzanatára koncentrálnak, s általuk lényeges pontokon pillanthatunk be több felekezet életébe is.

A felvidéki evangélikus világgal Guba Ágoston és Bogár Judit tanulmányai foglalkoznak. Földesi Ferenc Lázár Jánosról írt értekezésében lényeges összefüggések tárulnak fel Christan Wolff erdélyi recepciójáról. A németalföldi remonstrantizmus hatása három dolgozatban is előkerül. Túri Tamás dogmatikai és szövegközpontú vizsgálattal alátámasztott tanulmá-

nyában Ajtai Abód Mihály Bánffi Kata felett mondott halotti beszédét (1746) elemezve az abban megjelenő „pura religio” eszmeköre kapcsán rávilágít a nagyenyedi református főiskolai tanár beszédében felfedezhető közeledésre a remonstráns Jean Le Clerc felekezeti egységet szorgalmazó megfontolásaihoz. Ezután egy Makfalvi József tevékenységét részletesen bemutató tanulmány következik Kolumbán József tollából, melyet különösen értékessé tesz a heterodoxiával vádolt református lelkész 1748-as védekező beszédének magyar fordítással együtt történő közlése. A harmadik ebben a témában íródott munkában Samuel Werenfels és a remonstráns áramlatoknak kitett svájci teológusok magyarországi recepcióját elemzi Hegyi Ádám. Lengyel Réka Verestói György református lelkész *Holtakkal való barátság* című, halotti prédikációkat tartalmazó kötetét vizsgálja, rávilágítva a magyarországi felvilágosodás populáris változatának sajátosságaira is. A negyedik szakaszban az unitáriusok két tanulmányban kerülnek elő. Gönczöl Andrea a reformátusból átkeresztelkedett Losonczy B. András megtéréstörténetének retorikáját vette górcső alá, kiemelve a korai felvilágosodásra jellemző esztétörténeti mozzanatokat. Balázs Mihály tanulmánya pedig Bod Péter (1712–1769) *A Szent Bibliának históriája* c. művét középpontba helyezve járja körül a philologia sacra kérdéskörét, azaz, hogy a Szentírás szövegéhez miként viszonyulnak a különböző felekezetek, hol és mennyiben alakul ki a szent szöveg profanizálódása, kritikai vizsgálata. Végül a kötet zárótanulmányában Vadai István a jezsuita Bertalanffy Pál (1706–1763) *A nagyravágyó és semmi bizonyos vallású híváságos világ fiának keserves siralma* című munkájának eddig számon nem tartott első kiadását veti össze a későbbiekkel, s színvonalas elemzést ad a tankölteményről.

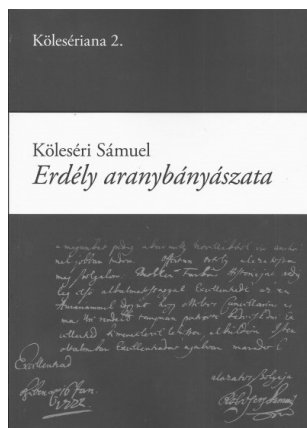
A kötet célja láthatóan nem az elméleti kérdések megválaszolása, vitatott fogalmak tisztázása vagy a felvilágosodás folyamatának periodizálása volt. *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon 1650–1750* felvonultatja a kutatás legújabb eredményeit. A tanulmányokat végigolvasva képet kaphatunk a felvilágosodásnak a vallásos gondolkodás keretein belül jelentkező előtörténetéről, amely megkövetelte a különböző felekezeteken belüli elmozdulások vizsgálatát. Mindez a teológia és bibliatudományok területén az értelem szerepének felértékelődésével, kritikai szövegvizsgálatokkal, a Bibliát „scriptura” helyett „texturaként” olvasni tudó értelmezésekkel valósulhatott meg.

(Szerkesztette: Balázs Mihály–Bartók István)

MOLNÁR DÁVID

A Miatyánktól az aranybányászatig: Köleséri Sámuelről és Aurariájáról

KÖLESÉRI SÁMUEL: ERDÉLY ARANYBÁNYÁSZATA

Erdélyi Múzeum-Egyesület
Kolozsvár, 2015
186 oldal, 3200 Ft

2012-ben Köleséri Sámuel élete, munkássága és a felvilágosodás erdélyi meggyökerezése bemutatására indított sorozatot az Erdélyi Múzeum-Egyesület. A *Kölesérian*a három kötete jelent meg eddig. Az első Köleséri azon tudós leveleit tartalmazza, amelyeket még Jakó Zsigmond gyűjtött össze az 1950-es években. A második az itt bemutatandó *Erdély aranybányászata* (a továbbiakban *Auraria*) című műve, a harmadik pedig egy olyan tanulmánygyűjtemény *Köleséri Sámuel és az európai felvilágosodás* címen, amely – rendhagyó módon – egy válogatást is közread Köleséri nagyszámú egyetemi disputációjából.

Ezek közül az első kötet azért is érdekes most számunkra, mert egy-egy itt közölt levélből értesülünk arról, hogy amíg Köleséri az *Aurariát* hevenyészve kiadott munkának tartotta, amely csak bevezetés a dáciai római régiségekről tervezett nagyobb művéhez, amelyben szó lesz például egy gyergyói sóbányában megkövesedett, tojásain kotló tyúkról is, addig kortársai között – még külföldön is mindenütt – nagy volt a sikere az idén 300 éves könyvnek, amelyet Magyar László András fordított magyar nyelvre.

A fordító utószavából tudjuk meg, ki is volt tulajdonképp Köleséri Sámuel. Valamikor a 17. század hatvanas éveinek elején született egy kelet-magyarországi mezővárosban. Magyar László András szerint csodagyerek lehetett, már 15 évesen héberül tartott szónoklatot a debreceni kollégium tudós közönsége előtt. Azután Hollandiába utazott, hogy apja nyomdokába lépve a filozófiai mellett teológiai doktorátust szerezzen (erről ír a tanulmánygyűjteményben Bujtás László Zsigmond és Schmal Dániel), ám hiába képezte magát

lelkésszé, hazatérte után kínos kudarc érte: itthoni bemutatkozásán belesült a Miatyánkba. Fel is hagyott a prédikátori pályával, s visszatért Hollandiába, hogy orvosnak tanuljon. Így sikerült városi orvosi álláshoz jutnia a szász Nagyszebenben, ahol oly sikerrel kúrálta betegeit, hogy a számos nyelven beszélő, rendkívül művelt és Habsburg-párti tudós, aki később a Rákóczi-szabadságharcot is elítélte, hamarosan annyira felkeltette az erdélyi kormányzóság figyelmét, hogy a császár az új évszázad első évében már Erdély bányaugyi felügyelőjévé, majd Erdély első főorvosává is kinevezte. Köleséri hivatali sikerei kapcsán ironikusan jegyezte meg Magyar László András, hogy „Ki tudja, még milyen magasságokba emelkedett volna, ha nem lépnek közbe a nők.” Tudniillik többször házasodott, és szász feleségét például nem véletlenül emlegették Brassó-szerte „gonosz Mártaként”. Pereket akasztott Köleséri nyakába, miután az beadta a válókeresetet, majd kiforgatta vagyonából és feljelentette bigámiáért. Köleséri ezért börtönbe is került, ahol egy évig raboskodott, majd 1732. szentestéjén halt meg. Halálát egyesek szerint mérgezés okozta.

Magyar László András utószavában Köleséri élete mellett megemlékezett írott munkáiról és gyűjtő-szenvedélyéről is. Utóbbi kapcsán megjegyzendő, hogy Gyulafehérvár 1714 óta tartó erődítési és árkolási munkálatai közben számos római leltre bukkantak, az egykori római kolónia bizonyítékaira. Köleséri az építés során előkerült római régiségeket ismerteti is egy levelében. Érdeklődéséhez hasonlóan írott életműve is nagyon sokrétű volt, több mint 50 munkáját tartja számon a szakirodalom, amelyek közül több kéziratban maradt, elveszett vagy lappang. Például ő tudósította elsőként a nagyvilágot a vámpírok tevékenységéről. Köleséri legjelentősebb műve azonban kétségkívül a karrierjével is összefüggésbe hozható *Auraria* volt. Erre mutat az is, hogy erre a könyvére hivatkozva választotta tagjai közé a császári Leopoldina Akadémia és a londoni Royal Society.

A címről (*Auraria Romano-Dacica*) annyit elmondhatunk, hogy Köleséri csupán azt a bányát nevezi igazi aranybányának, amelynek erei csakis olyan ércet tartalmaznak, ahol az aranyérc van túlsúlyban, s egy helyütt kikéri magának, hogy egy tekintetes hallei professzor ritka és különleges kincsnek mer tartani egy fél babszem szélességű arany szemcsét, ugyanis ez a nála következetesen Daciának nevezett Erdélyben nem állja meg a helyét. A gúnyosan „labancnak” nevezhető Köleséri patriotizmusát csaknem minden sora tükrözi.

Szembeötlő az is, hogy műve nemcsak hogy korának tudományos színvonalán áll, hanem bizonyos értelemben túl is szárnyalja azt. A szerző nyitottsága és széleslátókörűsége nagyon tanulságos: amíg valamit be nem bizonyítanak vagy meg nem cáfolnak, legyen az bár a legképtelenebb dolog is, arról alkotott végső ítéletét Köleséri legfeljebb csak felfüggeszti, ítéletet bizonyítékok híján azonban sosem mond. Tisztában lévén azonban azzal, hogy kötete minden egyes részében a mai olvasó számára nem lehet szórakoztató, az alábbiakban nem annyira a szerző tudományos teljesítményét dicsérjük, hanem sokkal inkább azokat az anekdotaszzerű részeket és érdekességeket húzzuk alá, amelyek felkelthetik a mű iránt az érdeklődést.

Kötetének I. fejezete a római-dák bányászat történetét tartalmazza egészen attól fogva, hogy Traianus római császár megszerezte Daciát. Szó van itt a Daciában elrejtett királyi kincsekről, s arról, hogy kik és miért hamisították ezeket. Szó esik egy hiedelemről is, amely a kolozsváriak körében még az *Auraria* megírásának napjaiban is tartotta magát, amely szerint egy nagy ínséggel küszködő kolozsvári varga egyszer rábukkant Decebal kincsére, ám a kincs lelőhelyét, bár az első szerencsés lelet után többször is kutatott utána, sem ő, sem az örökösei soha többé nem voltak képesek megtalálni. E kincset többen is megpróbálták felkutatni a

haldokló varga azon végrendelete alapján, amelyet azután letétbe helyeztek a Királyi Kamaránál. A testamentum alapján a császári hadak erdélyi főparancsnoka, Köleséri barátja, Steinville gróf is négy vértés lovast küldött a kincs felkutatására, ám hiába. A II. fejezet az aranybányászati munkát mutatja be, amelyben például erősen vitatja, hogy az ún. varázsvessző, amely tulajdonképp egy Szent János napján délben egyetlen csapással lemetszett mogyorófavessző, alkalmas a fémek, így az arany megtalálására. A III. fejezet az aranypénz veréséről szól, értékes éremtani adatokat tartalmaz. A IV. jogtörténeti fejezet a bányászattal és pénzveréssel kapcsolatos tartományi törvényeket és rendeleteket veszi sorra, s például azt is megtudjuk belőle, hogy eredetileg azért volt körfelirat a pénzeken, hogy nehéz legyen körülírní az érmét az „aranytolvajoknak”. A V. fejezetnek, amely az arany eredetét, létrejöttét és tulajdonságait mutatja be, alkimista-kémiai fejtegetései igen izgalmasak. Köleséri itt kijelenti, hogy az aranycsinálás, amelynek tudományát nem tartja teljességgel lehetetlennek, politikailag semmiképp sem lehet hasznos. Ha ugyanis nagy mennyiségű arany áramlik a nép közé, az emberi fajnak le kell mondania a jó pénz minden nagy áldásáról. Hiszen az arany a közvetlen árucserét helyettesíti, amit minden ember támogat, és kis terjedelme ellenére nagy értéket képvisel. Így aztán szerinte, ha nem lenne arany, vissza kellene térni a rézhez és a mérleghez. Akkor aztán a paraszt, ha sikerülne a városban a földesckéje termésén túladni, nem erszényben, hanem szekéren vihetné haza a keresményét. A VI. fejezet az arany orvosi hatásait vizsgálja. E fejezetet, különösen ironizáló anekdotáit igazán bizarr olvasni azok után, hogy már betekintettünk a fordítónak a már többször említett tanulmánygyűjteményben megjelent írására, amelynek összefoglalásában megállapította, hogy az 1700-as évek elejének erdélyi egészségügyi állapotai rendkívül, mai szemmel szinte elviselhetetlenül rosszak voltak.

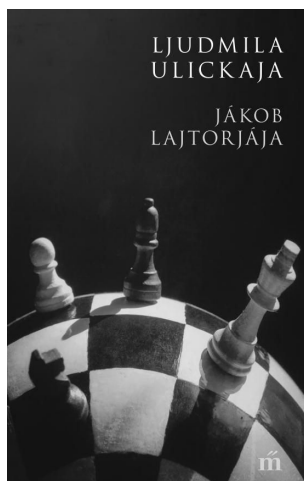
Befejezésképp elmondhatjuk, hogy a tiszai ciánszennyezés óta egy kissé jobban feltámadt az érdeklődés Magyarországon a modern aranybányászat iránt. Talán nem érdektelen azonban betekinteni a történetébe sem. Köleséri műve erre kiválóan alkalmas, sőt, nemcsak a bányászat iránt érdeklődőknek lehet aranybánya. A numizmatika, a régészet, a geológia, a kémia- és orvostörténet iránt vonzódóknak is érdekes olvasmány.

(Fordította, az utószót és a magyarázatokat írta MAGYAR László András, lektorálta és a jegyzetek írásában közreműködött PETNEHÁZI Gábor, a földrajzi nevek lektora PAPP Gábor, szerkesztette FONT Zsuzsa, Kolozsvár – Szeged, SZTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola – Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015 [Kölesériana 2.], 190 lap.)

V. GILBERT EDIT

Összeérő idő

LJUDMILA ULICKAJA: JÁKOB LAJTORJÁJA

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2016
720 oldal, 5490 Ft

”

Ulickaja nálunk legutóbb megjelent regénye összefoglaló, integratív mű, jelentős alkotás. Mind kompozicionálisan, mind a kulturális emlékezet vonatkozásában, mind a szerzői személyes kitárulkozás útján mérőldkő. Tanúság és innováció.

Szerkezeti nívumát az időben összeolvasódó, egymás felé közelítő narrációban látom. Hasonló nagyságrendű narratív tett a *Kukockij esetei* volt tőle, amely a belső történet különös, definiálhatatlan státuszából adódóan rejtélyfejtői énünket tette próbára a két világ közti kapcsolatrendszer sejtetésével. Olvashatóságának záloga a paralell alakzatok felismerésének lehetősége volt. A befogadó azt kutatta, kinek ki felel meg – amott. Abban a regényben, a *Kukockij eseteiben* Ulickaja a másik, az ittenin túli világot rendelte hozzánk, s szőtte össze a földivel: a fizikaiból levezette a metafizikait és viszont. Az új műben ugyancsak összevetüléseknek vagyunk tanúi, de a földi létezésben maradunk. Több mint egy századnyi történelem és történet ér össze lépcsőzetesen, két irányból. 1905-től a nagyanya és 1975-től az unoka fiatalokból indul a történetmesélés a szereplők naplóbejegyzéseivel, visszaemlékezéseivel, leveleivel és az ábrázolt időt elbeszélő narrációval. A szálak fedésbe kerülnek, a régi történet beéri az újat. A jelen kérdései a múlt következményeiként mutatkoznak meg s nyernek magyarázatot, ténybeli és pszichológiai alapozást. A metaszint, maga a modell tud valami rendkívülit. Ez az időjáték mintegy megképezi a személyes és családi identitást, bevilágítja az egyén és körei, közösségei közti erőviszonyokat, feltérképezi a személyiség szerkezetének, tartalmainak a létrejöttét.

A genetikus végzettségű író eddigi műveiben is kamatoztatta szerzett tudását, szemléletét társadalompszichológiai érzékével vegyítette, aminek most is tanúi vagyunk. És ennél többnek: ahogy az individuális és a külső idő összeér, ahogy megértjük, kik vagyunk, kik lettünk, miért történt ez és az életünkben. A titkok miért váltak tabuvá, hogyan győz egyik felünk, egyik genetikai águnk a másikon. Az önéletrajzi

főszereplő közel kerül írásain át az egyszer látott nagypapához, s megérti nagymamája iránt táplált saját vegyes érzéseinek, elhidegülésének az okát. Bátorságra, személyes döntésre van szükség, hogy rászánja magát a régóta tologatott családi levelezésköteg kibontására. Sokáig azt hiszi, nincs hozzá joga, utólag beismeri: félt, mi mindenre derülhet fény. Hiszen a nagypapa folytonos száműzött volt, az ilyesmiről nem beszélnek az emberek, a családok. Galádságok, bűnök kerülhetnek felszínre, vagy legalábbis az, hogy nem volt ártatlan teljesen, talán volt takargatnivalója, s az utód keze kitakarhatja-e ezeket a nemzedékeken át szorosra becsomagolt információkat? Az unoka megteszi, s nem kerülhet ki sérülésmentesen belőle. Hát-rahagyott adataink, feljegyzéseink, leveleink és naplóink, vagy a másik oldalról: a rólunk valahol őrzött dokumentumok mind rávetülnek a képre, ami él rólunk a minket ismerőkben. Ez a nagypapa, a címszereplő Jakov szinte maga alkotja meg hosszú verbális portréját azokból a terjedelmes levelekből, amelyek szerelméhez, feleségéhez: Maruszjához szólnak. Ezek egyúttal lenyomatai terveinek, mindennapjainak, olvasmányainak, leírások a helyekről, ahova érkezik, s magukba foglalják mindenkori tudós kutatásainak részleteit. Sehol nem adja föl; nem nyugszik, nem lankad, nem hagyja el magát. Minden egyes újabb állomáshelyen újrakezdi az életét, tanulmányozza a helyet és kitalálja, mit lehetne ott tenni, miből lehetne megélni, hogyan segíthetne az ottaniakon – s egyúttal önmagán. Megpróbál helyet találni, alkotni magának minden isten háta mögötti állomáson. A feleség pedig egy idő után nem válaszol, érzelmi-
leg leválik a száműzött férjéről. Nem könnyű neki sem: Jakov nyughatatlan és öntörvényű. Ritka otthon tartózkodásaikor észrevétlenül és törvényszerűen eljut azokig a határokig, amelyek elviselhetetlenek az államhatalomnak, s így újra Szibériában találja magát. Innen küld haza csomagokat – abból a szokatlan irányból, ahova érkezni szoktak a küldemények. És töretlenül írja, írja nagy műveit, rendszerezi jegyzeteit, átfogó kutatásait, talán még a regénye is elkészül. Mindenesetre az unoka sokkot kap, amikor az archívumból kiderül, mit és hány oldalnyi szöveget semmisített meg Jakovtól a KGB.

A mű etikai gesztusa, hogy esztétikai emléket állít neki, Jakov Oszeckijnek. Unokája kárpótolja, rehabilitálja: rekonstruálja a nyomokból, a megmaradt írásokból, ezekből a levelekből, amit lehet, s még a címbe is beemeli. Ez az ő regénye, Jákobé, a szüntelenül hadakozó és közvetítőé. Pedig lehetne a feleségéé is, akit a szerző elveszít félúton, akinek a nézőpontjából már nem ismerjük meg, ami egy idő után történik. Hiszen nem válaszolt Jakovnak, elveszíti az érdeklődését, felmondja az elköteleződését iránta, nem tart ki mellette – s a regény is elveszíti őt. Az egykor ragyogó Maruszját, akinek vágyai, tervei, szenvedélyesen induló táncpedagógiai pályája és gyönyörűségeen ragaszkodó, sokáig aprólékosan ábrázolt izzó szerelme Jakov iránt kiteljesedett, majd elapadt. Az írott szó győzedelmeskedik: nincs anyag, ami alapján férje mellé lehetne állítani az ő narratíváját, s az emlékező unoka személyes tapasztalatai sem kedvezőek róla. Nehéz volt Maruszjának egyedül a nehezen kezelhető fiúgyerekkel, tudatja, de nem élesíti ki ezt a fókuszot az elbeszélő. A közölt, férje által hozzá írott szövegek súlya agyonnyomja alakját. A nagymama ideológiai sarkosságát is felfelvillantja az unoka-narrátor, de mindezekkel együtt sem válik lélektanilag érthetővé és méltányolhatóvá az, hogy elválik Jakovtól távollétében, nem is értesítve – s annak utolsó kérésére, amikor 55-ben rokkantan megérkezik Moszkvába, s egy búcsútálalkozást kér tőle, sem reagál. Jakov ekkor látogatja meg fia családját s találkozik a kis Norával. Nora apjáról – Jakov fiáról, Genrihről – is terhelő tények derülnek ki az archívumból: feljelentette saját apját.

Nora pedig ápolja és eltemeti az előző nemzedékeket, aggódik fiáért s menti meg, amikor s amitől kell. A mindenkori – meglehetősen szaggatott – jelenekben adatik meg csak neki a szerelmi és alkotótársi kapcsolat a kaukázusi rendezővel, akinek akcentusa egy másik világ szemléletét hordozta, amitől Nora soha nem tudott elszakadni, s ami fénylő színházi felismerésekhez juttatta, szinte valahányszor a sors összehozta őket. Meglátta általa azt, amit régóta nézett. Pedig ez az időgörbe, az ő idejük szintúgy kegyetlen: a Tengiz által diktált intenzív és feltétlen együttlét nem folyamatos, hanem megszakított jelen. S amikor a férfi felfüggeszti közös életüket a következő jelenig – néha évekre, esély nincs, engedély híján, az átjárásra.

Visszaköszönnek természetesen az életmű ismert motívumai: a megvalósulatlan anyaság megvalósulása a tanítványokban, fiatal barátnőiben Nora mestere, tanárnője körül, a női (itt faszobor-) aktokat megformáló művész műterme, Grisa pedig a hierarchikus hasonlóság világmagyarázó elveivel, a molekuláris bibliakutatással idézi, a Kukockij-regény zseniális tudós professzorait. Felvillannak ezek az intratextuális utalások, allúziók, s akarva-akaratlan hasonlítunk és értelmezünk, már a nevek azonossága okán is. (Hívtak például mást is Norának már Ulickájánál.) Példátlanul és hallatlanul izgalmas, ahogy az idősíkok közelítenek egymáshoz. Kétfelől, két fénytörésben láthatjuk a szereplőket. A múltban megszületik Genrih, majd Nora, akiket a jelenből már felnőttként ismerünk. S a váltások analogikus ritmusa is megrendít. A múltbeli fordulat megismétlődik valamiként a jelenben.

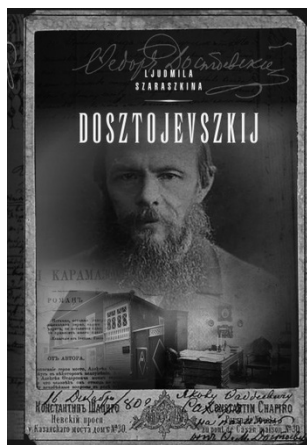
2011: az összegző és elengedő záró jelen(et)ben Nora, az önéletrajzi alak hazafelé tart azzal a teherrel, amit az archívumban megtudott. Körbejárja a városrészt, Moszkva belvárosi utcáit az Arbat körül, ahol elődei, regényszereplői jöttek, mentek, éltek, s nevezi meg a házakat, tereket, jellegzetes helyeket, ahol a könyv – s az életük játszódott. A jelenben ott vannak a múlt rétegei, a sokféle emlékezet, érzelmi és fizikai nyom. S amint Nora számbaveszi életének házait hazafelé menet, s eltöpreng, megírja-e Jakov regényét a lényegről, az egymásban, a családban, a történelemben folytatódó lényekről (a fantaszta Grisa szellemében is), siratja apját, Genrihet, az árulót, a szerencsétlen kisfiút, aki egyre sír benne ekkor, aki nem lehetett pilóta, mert a nép ellenségének fia volt.

(Fordította: Goretity József)

KRISTÓ SÁNDOR

Az új Dosztojevszkij-életrajz – magyarul

LJUDMILA SZARASZKINA: DOSZTOJEVSZKIJ

Kairosz Kiadó
Budapest, 2016
736 oldal, 5800 Ft

Fjodor Dosztojevszkij magyar olvasói különleges könyvet vehetnek kezükbe: magyarul is megjelent az orosz író legújabb, eddig legteljesebb életrajza. A vaskos kötet szerzője Ljudmila Szaraszkina, az ismert és elismert Dosztojevszkij-kutató már ezt megelőzően is publikált egy monográfiát az író életéről (*Fjodor Dosztojevszkij: Odolennyije gyemonov*, 1996), sőt „örök barátnője”, Apollonarija Szuszlova életéről is (*Vozljublennaja Dosztojevszkovo*, 1994). Jelen kötetben tehát hosszú évek kutatómunkája összegződik; a szerző nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy az eddig megírt tudományos művek, ismert, nyilvánosságra hozott anyagok, dokumentumok felhasználásával minél részletesebben mutassa be Dosztojevszkij eseménydús életét, az életrajz eddig ismeretlen, homályos vagy éppen kényes részleteinek nyomába eredjen.

Ljudmila Szaraszkina munkája Oroszországban a nagy múltra visszatekintő, és itthon sem ismeretlen *Híres emberek élete* (Zsizny zamecsatyelnih ljugyej) című sorozatban jelent meg. Egyébként ebben a sorozatban már két Dosztojevszkij-monográfia is napvilágot látott (L. P. Grosszman, 1962.; Ju. I. Szeleznyov, 1981.). Magyar nyelven korábban is jelentek már meg az író életét, életművét feldolgozó monográfiák, melyek egyes életrajzi vonatkozásai mára már pontatlannak, hiányosnak, elavultnak mondhatók, tehát nem túlzás azt állítani, hogy Ljudmila Szaraszkina könyve határozottan érezhető hiányt pótol a magyar nyelvű Dosztojevszkij-irodalomban.

A könyv szerzője tudományos igénnyel és objektivitással dolgozza fel az újabb kutatások eredményeit, a problémás kérdéseket részletekbe menően tárgyalja. Ez az alaposág tűnik ki már az előszóból is, ahol a szerző áttekinti az író életéről született fontosabb munkákat, és ezek kapcsán érinti az életrajzírás problémás kérdéseit. Ugyanakkor a szerző kitér az életmű és az életrajzírás viszonyával kapcsolatos vitatott

megközelítésmódra is: Dosztojevszkij korábbi életrajzíróinak jelentős része ugyanis megfelelő információ hiányában, nemritkán az író egyes műveiből levont következtetések alapján egészítette ki az életrajz hiátusait, ami nagymértékben torzította az utókor íróról alkotott képét: „...kevesen tudták távol tartani magukat a kísértéstől, hogy az író életében felkutatassák azokat a csontvázakat, amelyek a hősei szekrényeiben rejtőznek (14. oldal).”

Ilyen „csontvázak” tekinthető például *A Karamazov testvérek* című regényben az apa figurája, illetve az apagyilkosság témája. Elterjedt nézet, hogy Fjodor Karamazov alakjában az író részben saját apját ábrázolta. A korábbi életrajzok, monográfiák Dosztojevszkij (és bátyja) apjával való viszonyát rendre sötét színekkel festik meg. Az apát általában a családja felett zsarnokoskodó, hirtelen haragú, fősvény emberként jellemzik, aki ráadásul alkoholista. Halálának körülményeit is zsarnoki jellemével, lobbanékonyásával hozzák kapcsolatba, és az esetet úgy állítják be, mintha a despota apát fellázadt parasztjai ölték volna meg.

Sigmund Freud 1928-as, *Dosztojevszkij és az apagyilkosság* című tanulmányában, melyet Dosztojevszkij összes művei német kiadásához, *A Karamazov testvérek* előzményeinek anyagát tartalmazó kötetéhez írt előszó gyanánt, Dosztojevszkij személyiségét főként a mű(vek), illetve az akkor rendelkezésre álló életrajzok, visszaemlékezések alapján jellemzi. Freud gondolatmenetének egyik fontos alapkőve tehát az író „gonosz”, „igen kemény apjától” való függése, illetve az apa „szörnyű halálának” tényként kezelt momentuma. A pszichoanalízis atyja végeredményben ebből eredezteteti Dosztojevszkij „mazochista életvitelét”, epileptikus rohaimait, de játékszenvedélyének tulajdonképpeni okát is ebben látja.

Szaranszkina munkájában az apa alakja, jelleme jóval árnyaltabb módon jelenik meg a korábbi életrajzokhoz képest. Az életrajzíró részletesen tárgyalja az idősebb Dosztojevszkij-fivérek, Mihail és Fjodor apjukkal való kapcsolatát, melynek bemutatását részben levelezésükre, illetve fiatalabb testvérük, Andrej visszaemlékezéseire alapozza, következtetéseit pedig imponáló módon alá is támasztja. Ennek köszönhetően a könyvben leírtakból már korántsem egy zsarnok apa képe bontakozik ki.

Az apa a két idősebb fiút egy jó nevű, drága magáninternátusban taníttatta, mivel tisztában volt a korabeli moszkvai gimnáziumok rendjével, amelyekben mindennapos dolognak számított a testi fenyítés. Majd az anya halála után, kapcsolatait felhasználva, az irodalom iránt élénken érdeklődő fiait a szentpétervári Hadmérnöki Intézetbe küldte tanulni. E döntése nem feltétlenül értelmezhető zsarnoki természetének megnyilvánulásaként, hanem sokkal inkább arról tanúskodik, hogy a korábban (már a 1812-es napóleoni hádjárat idején is) katonakorvosként dolgozó apa a fiai jövőjét a katonai pályán látta biztosítottnak. Ebben az intézményben nem mellesleg több humán tantárgyat hallgathatott az ifjú Dosztojevszkij, mint más hasonló katonai intézetben. Az apa utoljára akkor találkozott fiaival, mikor tanulmányaik megkezdése előtt elkísérte őket Pétervárra, ezután kapcsolatuk csupán levelezésükre korlátozódott.

Mihail Andrejevics és fiai a könyvben idézett leveleiből a baráti hangnem, a kölcsönös tisztelet tűnik ki. A felesége halála, és az azt nem sokkal megelőzően vásárolt birtok gazdasági hanyatlása után az apa igen nehéz anyagi körülmények közé került, ennek ellenére az utolsó rubeljeit elküldte, hogy a Péterváron tanuló Fjodor rendezhesse adósságait, könyveket vásárolhasson, és a fejadagon felüli teát ihasson a táborban.

Az apa halálával kapcsolatban a régebbi életrajzokban általános az az álláspont, miszerint saját parasztjai ölték meg őt zsarnoki természete miatt. Szaranszkina az újabb kutatásokra,

korabeli orvosi és bírósági jegyzőkönyvekre támaszkodva izgalmas oknyomozást folytat, ami új megvilágításba helyezi az apa halálának körülményeit. Létjogosultságot ad egy másik (sokkal valószínűbb) verziónak, miszerint Mihail Andrejevicsét szélütés érte az országúton, ahol a parasztok találták meg. A korabeli orvosi vélemények a természetes halált támasztják alá, így feltételezhető, hogy az apa erőszakos halálának verzióját szomszédja híresztelte el, akivel folyamatosan perben állt. Az ügy bíróságra is került, ám a nyomozás sem talált semmilyen bizonyítékot a gyilkosságra.

Fontos kérdés azonban, hogy ki és mikor értesítette Fjodort és bátyját a történetekről, és pontosan mit is közölt velük, illetve, hogy a fiúknak volt-e tudomása a bírósági vizsgálatról. Szaraszkina könyvéből kiderül, hogy nincs arra bizonyíték, hogy az idősebb Dosztojevszkij-fivérek apjuk halálának erőszakos verziójáról értesültek volna először, vagy hogy azt vélték volna igaznak, sőt, a halálesettel kapcsolatos reakciójukról is csak keveset tudunk.

Mint látható, a megfelelő adatok hiánya a múlt évszázad életrajzíróit, kutatóit nemritkán tévútra vitte, ugyanakkor nem csupán ez volt az oka annak, hogy a korai életrajzok bizonyos mozzanatait nem a valós képet tükrözték az íróról. Dosztojevszkij életrajzában legfontosabbak közül való forrásai felesége, Anna Dosztojevszkaja naplója és visszaemlékezései. Az előbbi teljes szövegét csak 1973-ban adták ki, az utóbbit az 1920-as években publikálták először Oroszországban, de a legteljesebb verziója ennek is csak 2015-ben jelent meg. Ljudmila Szaraszkina könyvében felhívja a figyelmet arra, hogy Dosztojevszkaja visszaemlékezései fenntartással kezelendők. Anna a férjével, mindennapi életükkel, konfliktusaikkal kapcsolatos élményeit, benyomásait jegyzetfüzetekbe írta, s mivel gyorsírónő volt, egy speciális jelrendszert használt gondolatait lejegyzéséhez. Ezt a sajátos naplót első külföldi utazásuk során, 1867-ben kezdte írni. Füzetei egy részének rejtjelezését csak több évtizeddel Dosztojevszkij halála után oldotta fel, mikor visszaemlékezéseit írta (1911–1916). Az idősödő özvegy ekkor egyrészt cenzúrázta, s némileg átalakította saját szövegét, másrészt újabb részekkel egészítette ki, amelyek harminc-negyven év távlatából korántsem voltak annyira hitelesek és őszinték, mint ifjúkori naplóbejegyzései. Dosztojevszkaja ugyanis olyan memoárt kívánt az utókorra hagyni férjéről, amely összhangban van azzal a képpel, ami a század végére kialakult róla. Ilyen módon tehát sokáig csak az „öncenzúrázott” visszaemlékezései voltak olvashatók, amelyek idealizált voltára a sajátos titkosírással írt füzetek megfejtése derített fényt.

Dosztojevszkaja azt kérte, hogy halála után semmisítsék meg rejtjeles füzetait, ám erre soha nem került sor. E füzetek jelrendszerét csak jóval később, az 1970-es években sikerült dekódolni, így mintegy száz év elteltével az író feleségének fiatalkori élményeit, benyomásait őrző naplója is napvilágot látott, és Szaraszkina könyvének is nélkülözhetetlen forrásdokumentumává vált.

Az új Dosztojevszkij-életrajz az itt kiemelt problémákon kívül számos, az író életével, életművével kapcsolatos érdekes kérdéssel foglalkozik, amelyek a legújabb kutatások alapján új megvilágításba kerültek, s egy ilyen, a széles olvasóközönségnek szánt, átfogó munkában eddig még nem kaphattak helyet. Ilyen például az Dosztojevszkij felmenőivel foglalkozó fejezet, ami már csak azért is érdekes, mert – mint közismert – maga az író is keveset tudott őseiről (egyébként ez tükröződik hősei életében is). Mindemellett a könyv újabb adalékokkal szolgál az író játékszenvedélyével kapcsolatosan, betekintést enged az íróhoz írt rajongói le-

velekbe, de többek között megtudhatjuk belőle azt is, hogy milyen véletlenek miatt hiúsult meg többször is a két íróóriás, Dosztojevszkij és Tolsztoj személyes találkozója.

Szarazskina könyve tehát nemcsak a kutatók érdeklődésére tarthat számot, hanem egyúttal azt is lehetővé teszi, hogy a Dosztojevszkij műveit kedvelő olvasó az író talán legnagyobb művét vegye kézbe: sajátos, eddigi legteljesebb életregényét, melynek főszereplője a világirodalom egyik legkiemelkedőbb alkotója.

LEONOR ANTUNES (... THEN WE RAISED THE TERRAIN SO THAT I COULD SEE OUT
HAGYOMÁNYOK PAVILON

VASS ANNAMÁRIA

Turi Márton: Rejtektutak a pusztaságban

JAK-Füzetek
Budapest, 2016
204 oldal, 2490 Ft

A *Rejtektutak a pusztaságban* egyik legfőbb erénye műfaji kevertségéből fakad: tanulmány- és esszékötet határán lavírozva nem kizárólag egy szűk, irodalommal hivatásszerűen foglalkozó rétegnek szól, hanem minden orosz irodalmat kedvelő magyar olvasónak. A négy nagyobb témakörhöz (Vladimir Nabokov művészete, szovjet világ, antiutópiák, újragondolt terek poétikája) rendelhető nyolc fejezet egyrészt egy-egy magyarul is elérhető, izgalmas kortárs orosz regényre irányítja a figyelmet, másrészt pedig szélesebb körű irodalmi, irodalomtörténeti és -elméleti kontextusba helyezi a tárgyalt szövegeket.

A könyv másik nagy érdeme, hogy szerzője, Turi Márton olyan kettősügynök szerepében lép fel, aki két kultúrának dolgozik egyszerre. Sokszor – azért, hogy egy-egy orosz nemzeti sajátosságot világosan láttasson – olyan mélyre ás az orosz kultúrában, hogy egészen a gyökerekig nyúl le. Szorokin *Kékháj* c. regényének értelmezésekor például a Sztálin-kultuszt, az azt követő ellenmítoszt, illetve a kultusz jelenlegi reneszánszát egyszerre tárgyalva rávilágít arra, hogy a két, egymásnak feszülő nézőpont mögött egészen hasonló pszichológiai tényezők állnak. Ezzel Tatyjana Tolsztajának az orosz történelemszemléletről alkotott (egy fejezettel korábban idézett) gondolatát is alátámasztja, mely szerint az orosz elnyomáskultúra nem a kommunizmussal kezdődött. Az orosz kultúrára (így például az oroszok pravoszláv hitére, politikai-társadalmi szerveződésére vagy alkoholfogyasztási szokásaira) vonatkozó, Turi által ügyesen az elemzésekbe csempészett háttér-információk nélkül a magyar olvasó könnyen ismeretlen vidéken (a könyvborító idézte végeláthatatlan, havas szibériai pusztán) találhatná magát. Az orosz kultúra kontextusába ágyazott elemzések azonban megmutatják neki „a helyes irányt”, melyek nélkül csak „találomra baktathatna” a „mély szakadékokkal átszelt mezőn” (Puskin: *Hóvihar*).

A *Rejtektutak a pusztaságban* c. kötetről szólva nehéz kí-

vül maradni azon a játéktéren, amelyet a kortárs orosz irodalom teremt, s amelybe Turi maga is belép. Elemzései izgalmas szellemi kalandnak is bizonyulnak: át meg átszövik őket a különféle (magyar és orosz szépirodalmi, szakirodalmi) intertextuális utalások. Sokat hivatkozik ugyan más magyarországi szlavistákra is – így többek között Goretity József, M. Nagy Miklósról vagy Szilágyi Ákosra – kétség kívül mégis Hetényi Zsuzsa és monumentális monográfiája van rá leginkább hatással. Nem arról van szó csupán, hogy gyakran idézi gondolatait, hanem hogy Hetényi Zsuzsa láthatóan az egész kötetére (annak felépítésére és stílusára) termékenyítően hatott. Már a cím is (*Rejtektutak a pusztaságban*) az ő monográfiájának címére (Nabokov regényösvényein) „gondolatrímél”. Mindkét cím olyan, az irodalmi szövegekben meglegelő utakat feltételez, amelyek – bár időnként zsákutcáknak, máskor pedig reménytelenül sokfelé ágazóknak, vagy éppen körgyűrűknek tűnnek – azzal kecsegtetnek, hogy eljutatják olvasójukat a megértésig. Turi a bemutatkozó fülszövegben is Hetényitől kölcsönöz, az ő szavaival játszva el a szerzői mítoszteremtést: „Annyi bizonyos, hogy Turi Márton 1986-ban született Budapesten, tanulmányait a PPKE-BTK esztétikaszakán végezte, irodalomkritikus, és ez az első kötete. *Ezen túlmenően minden más kérdéses és feltételes.*” Hetényi ezekkel a szavakkal fejezi ki az élet és irodalom bizonytalanságát Szorokin *Kékhájához* írt előszavában.

Turi célja nem az, hogy orosz irodalomtörténetet írjon, kötetébe a kortárs orosz irodalom néhány jellegzetes alkotása került. Az orosz irodalom széles spektrumát mutatja be: a posztmodern irodalom forrásvidékétől az újrealizmuson át egészen a tömegirodalomig.

Két fejezetet szentel Nabokov munkásságának. A *Jelek és jelképek* c. rövid novella és a *La-ura modellje* c. befejezetlen regénnyel nyitja az elemzések sorát, ezzel megteremtve a lehetőséget, hogy a befogadó „saját határaival, értelmezésének viszonylagos voltával is szembesüljön.” (13. oldal). Kellő kulturális tudással vérteti fel, majd arra biztatja, hogy egyedül is merjen az értelmezés során alternatív útvonalakat keresni. Közben bemutatja, hogyan talál ki egy rutinos szabaduló művész Nabokov „útvesztőiből”, és marad épelméjű, annak ellenére, hogy tudja, a többértelműség kínzó tudata úgyis újra meg újra a „hermeneutikai pokolkör” bejártához hajtja.

Szása Szokolov *Bolondok iskolája* c. művét, Turi (bízva abban, hogy az előző fejezetben sikerült Nabokov bűvkörébe vonzani az olvasót), az orosz-amerikai író ajánlásával igyekszik a második fejezetben „eladni”. A regénynek szüksége is van a jó reklámra, mivel – talán amiatt, hogy lényegében nem rendelkezik érdemi cselekménnyel – hazánkban csak szűkebb körökben ismert. A Szokolov által próza és líra hibridjeként aposztrofált szöveg a keményvonalas orosz posztmodern próza kiváló példája. A szovjet „új hullám” nyelvi játékot érvényesítő irányzatának számos alapszövege (így például Andrej Bitov: *Puskin-ház*, Dmitrij Galkovszkij: *Végtelen zsákutca*) magyarul, kevéssé rentábilis voltak miatt, sajnos nem érhető el. Turi úgy mutatja be Szokolov regényének nyelvi és narrációs frissességét, hogy az átlag irodalomfogyasztó számára is képes emészthetővé tenni az orosz posztmodern történet nélküli, töredékes írásmódját.

A következő három fejezet hazánkban is ismert regényekről nyújt értékelést. Venyegyikt Jerofejev *Moszkva-Petuskiját* jelenleg is játsszák a Thália Színházban, Tolsztaja *Macskánya* most jelent meg másodjára magyarul (először *Kssz!* címen), Szorokin pedig Ulickaja utána a leginkább eladható orosz szerző ma Magyarországon. Olyan, már-már kanonizált szerzői ezek a posztmodern orosz prózában, akikről jócskán született szakirodalom. Turi alapvetően magyar, magyarul is elérhető orosz (Alekszandr Genisz, Pjotr Vajl, Mihail Epstejn, Alekszandr

Etkind) és angol nyelvű forrásokkal dolgozik. Hiányzik azonban az orosz posztmodern elmélet- és kritikairás olyan kulcsfiguráira történő hivatkozást, mint Olga Szlavnyikova, Natalja Ivanova, vagy Mark Lipoveckij – akiknek a munkái ugyan sajnos nem olvashatók magyarul, de egy kortárs orosz irodalomról szóló kötetnél alappilléreként kell, hogy szolgáljanak. Turi itt is az orosz gondolkodásmód és mentalitás révén igyekszik közel hozni olvasóját az orosz irodalomhoz. A „nagy orosz lélek” titkait boncolgatva ebben a három fejezetben az oroszoknak az alkoholhoz (*Moszkva-Petuski*), az irodalomhoz (*Macskány*), és a hatalomhoz (*Kékháj*) fűződő viszonyát mutatja be.

Az utolsó két fejezetben a mai orosz irodalom vidékére kalauzolja az olvasót: az újrealista Roman Szencsin *A Jeltisev család* és az orosz zsánერიrodalom bestseller-szerzőjének, Glukhovskynak a *Metró 2033* c. regényével foglalkozik. Szencsin azoknak az újrealistáknak a csoportjához tartozik, akik szerint a posztmodern szövegkonstrukciók végzetes hibát jeleznek az orosz irodalomtörténetben, amely teljesen elszakadt saját gyökereitől. Azt, hogy Turi az orosz irodalomnak mennyire különböző területeit térképezi fel, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ezek az újrealista írók olyan szerzőkkel szemben állva definiálják magukat, mint az előző fejezetekben tárgyalt Tatyjana Tolsztaja, vagy Vlagyimir Szorokin, akik – véleményük szerint – nem orosz irodalmat művelnek, hanem nyugatról importált jelenségeket terjesztenek. Az új realisták az orosz irodalomban hagyományosnak vélt elbeszélésmód és témaválasztás keresésekor előszeretettel nyúlnak vissza a szlavofil szellemiségből fakadó úgynevezett falusi irodalomhoz. Ennek egyik reprezentatív példája az itt bemutatott *A Jeltisev család*, Szencsin egyetlen, magyarul olvasható műve.

Turi a szépirodalmi művekkel egy sorban elemzi a tömegirodalmat, Glukhovsky regényét, melyből Oroszországban több mint félmillió példányt adtak el. A *Rejtektutak a pusztaságban* hátsó borítóján található fotó, mely a szerzőt (talán a bemutatkozó szövegben megkezdett mítoszteremtés részeként) gázálarcban ábrázolja, a Metro Univerzum iránti rajongásáról árulkodik. Nyilvánvaló, hogy a szöveg kiválasztásakor nem kizárólag irodalomtudományi szempontok irányították. A *Metró 2033* elemzésében a metrópépítés szovjet politikai diskurzusának rendkívül izgalmas és átfogó ismertetésekor még inkább felerősödik a kultúrtörténeti aspektus, amely a korábbi fejezetek elemzései során is hangsúlyosan volt jelen. Turi, aki maga is fordít, irodalmárként hasonlóan jár el, mint műfordítóként: olyan (kulturális) tartalmakat tesz láthatóvá, érthetővé a magyar olvasó számára, melyek az eredeti műben rejtetten, áttételesen vannak jelen. Ezáltal lehetővé téve, hogy a kortárs orosz kortárs próza, a klasszikushoz hasonlóan, a magyar nyelvű kultúra részévé válhasson.

NAGY JÓZSEF

„Elhallgatom, hogy rájöless magadtól”

AZ ISTENI SZÍNJÁTÉK FORRÁSAI ÉS HATÁSA

**SZTE BTK Olasz Tanszék
Szeged, 2016
332 oldal,**

”

A kötet az SZTE BTK Olasz Tanszéke által 2016. VI. 16-án megrendezett, *Az Isteni Színjáték forrásai és hatása* című dantisztikai konferencia anyagainak szerkesztett változatát foglalja magában. Mint a szerkesztők jelzik az Előszóban, „az itt közzétett tizenkét írás zöme, közülük egy olasz nyelven, eredeti, hosszú ideig tartó kutatómunka eredménye. Elmélyült tárgyismeretű, jól megindokolt következtetések alapján a tanulmánykötet írásai a nemzetközi szakirodalom szempontjából számos új eredményt hoznak”.

A kötet alcíméhez híven a tanulmányok két részt alkotnak: az I. rész munkái tehát a *Színjáték* forrásait, míg a II. részben olvasható írások a Szent Költemény hatástörténetének egyes mozzanatait vizsgálják. A tanulmányokat bibliográfiák, valamint olasz ill. angol (az egyetlen, Laura Pasquini által közölt olasz tanulmány [*Fonti iconografiche della Commedia*, vagyis *A Színjáték ikonográfiai forrásai*] esetében magyar, Király Erzsébet munkája esetében pedig német) nyelvű rövid összefoglalók zárják. A kötet gazdag képmellékletet és – elsősorban Kaczmarczyk Adrienne zenei tanulmányával („*Vexilla regis prodeunt*”. *Költészet és zene bensőbb kapcsolata a Dante-Szimfónia Inferno-tételében*) összefüggésben – táblázatokat is tartalmaz.

Az I. részt nyitó tanulmány Kelemen Jánosé: *A bűnök osztályozásának antik és középkori forrásai az Isteni Színjátékban*. A témát – mit a szerző is jelzi – számos jelentős Dante-kutató elemezte már (többek közt Edward Moore, Teodolinda Barolini, Alison Morgan), így a tanulmány kettős célkitűzése az alábbiakra szorítkozik: néhány elméleti és történeti kérdés taglalása a bűnök felosztása alapjaira vonatkozólag, továbbá a *Színjáték* és a forrásai közti viszony kommentálása (vö. 9). Mint Kelemen rámutat, a középkor felfogásának megfelelően „az ember mind effektív cselekedeteiért, mint pedig hiteiért, gondolataiért és érzelmeiért is büntethető. Danténál

a *Pokol* és a *Purgatórium* egész rendszere, illetve a túlvilág e két birodalmának egymáshoz való viszonya teljes egészében ezen a megoldáson alapul” (10). E középkori koncepció (melyet tehát Alighieri is osztott) mind a modern, mind pedig a – Dante szempontjából elsősorban az Arisztotelész-féle *Nikomakhoszi etika* ill. az ehhez kapcsolódó Aquinói Tamás-féle kommentárok alapján elsajátított – antik hagyománytól különbözött. Az érzelmeket is magában foglaló bűn-tipológia a bibliai, ezen belül az *újszövetségi* tradícióra vezethető vissza (vö. 10–11). Mindazonáltal a középkor nagy gondolkodói – s köztük értelemszerűen Aquinói Tamás és Alighieri – is észlelték az effektíve elkövetett bűnök és a bűnös hajlamok közti különbséget: ezt – szándékuk szerint – a spirituális és testi bűnök, valamint a halálos és bocsánatos bűnök megkülönböztetésével hidalták át (13). Ennél azonban fontosabb – Abélard nyomán – a *peccatum* (bűnös tett) és *vitium* (bűnös hajlam) distinkciója, amin a dantei *Pokol* és *Purgatórium* tartományainak különbsége is alapul (vö. 13–14).

A *Pokol* antik forrásait illetően a XI. ének adja a legrelevánsabb referenciát, mivel ebben Dante „a *Nikomakhoszi etikából* vett arisztotelészi sémára hivatkozva fejt ki a bűnök felosztását és sorolja be a bűnösök egyes kategóriáit a *Pokol* különböző köreibe”, pontosabban „Dante csak a felosztás elveit, illetve a bűnök hármasságát osztályozását (*«incontinentia»*, *«malizia»*, *«matta bestialidade»*) veszi át” Arisztotelész szóban forgó művéből (16). Az említett XI. ének azt is világossá teszi, hogy a *Nikomakhoszi etikán* túl az arisztotelészi *Fizika* és értelem szerűen a *Biblia* a *Színjáték* egymást kiegészítő és megerősítő forrásai (vö. 18). Tanulmányát szerző az alábbi ideiglenes konklúzióval zárja: „a bűnök azon két osztályának éles [késő középkori] megkülönböztetése [tehát *peccatum* és *vitium*], mely a tettek és a hajlamok szembeállításán alapszik, [...] teológiai fogalmakban fejezi ki azt a szellemi fejlődést, mely elvezetett az ember nevelhetőségébe és javíthatóságába vetett optimista hit kialakulásáig” (21).

Pál József munkája (*Lucifer magányossága. A gonosz színrevitelének keresztény forrásairól*) kiinduló tételének megfelelően az egyik alapkérdés (a Jézus missziója és Alighieri kora közt eltelt 1300 évben) az alábbi maradt: „a mindenható, végtelen és végtelenül jó Istenben való szilárd hit hogyan egyeztethető össze a rossz gyakori jelenlétének közvetlen tapasztalásával?” (25). E tekintetben érdekes szempont, hogy Alighieri főművében „a sátánt a kozmosz működésének perifériájára szorította. Nem látta őt Krisztus, amikor pokolra szállt [...], nem beszélt róla Beatrice Merkúr egében [...]. [A sátán] aktív időszak a még az ember teremtése előtt végleg befejeződött, Krisztus vele folytatott, az evangéliumokban gyakran idézet harcai hivatkozások formájában is alig kaptak helyet a *Commedia*-ban” (28). Mindenesetre Dante ördög-képének fő forrása *János evangéliuma* (30), specifikusan a *princeps huius mundi* [*e világ fejedelme*] terminus (vö. 30), továbbá – minden valószínűség szerint Ágoston nyomán (bár erre Pál József nem utal) – „Danténál nincs, nem lehet *male naturale*. A természeti világban a Rossz nem rendelkezik autonóm mozgási energiával. [...] A helytelenség fő vonása és kifejezője valamely pozitív dolog nemléte [vagyis hiánya]” (32). A sátánra vonatkozólag ez azt jelenti, hogy „a világmindenség visszavételéért folytatott küzdelemben az ördögnek nem lehet aktív szerepe”, t. i. a Pokolbeli szenvedés előidézésén kívül nincs is funkciója (35).

Jézus földi missziójának eredménye – és ezt Alighieri is hangsúlyozza – kettős: halálával „nemcsak Istent engesztelte ki, hanem a zsidók is örültek a »felforgató« Krisztus halálának”, fenntartva, hogy e kivégzés földi megtorlása néhány évtizedig – úgymond – nyitott kérdés maradt. E ponton hiányolható Pál József részéről annak jelzése, hogy természetesen Alighieri is osztotta a középkori kereszténység *antijudaista* felfogását, hisz épp erre vezethető vissza

többek közt az, hogy „a Beatricét is inspiráló *viva giustizia* Titusnak adta a bosszúállás dicsőségét, aki a jeruzsálemi templom [helyesebben: Szentély] 70-ben történt lerombolásával és a zsidók szétszórásával megtorolta rajtuk (*Pd* VI 88–90) Krisztus elárulását és keresztre feszítését” (35–36). Itt azt sem ártott volna jeleznie Pál Józsefnek, hogy a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) a doktrína szintjén lényegében semlegesítette a katolicizmus antijudaista jellegét, amely tehát a középkori kereszténységben – és később a protestantizmus bizonyos irányzataiban – oly jelentős volt. A „Félelmetes szimmetriák” című részben Pál József szemléletesen emeli ki, hogy a világ és a túlvilág Isten műve, valamint azt, hogy az *imago diaboli* a Szentháromság torz tükré, diametrális ellentéte. A Luciferre jellemző tulajdonságok nem lehetnek mások, mint a Hatalom, Bölcesség, Szeretet ellentétei (42). Pál Józsefnek a jelen kötetben közölt másik, rövid cikke (*Dante és a pápák*, 91–95) egyrészt emlékeztet azon ismert tényre, hogy Alighieri – aki ezáltal a saját korában mindenképp nagy bátorságról tett tanúságot – több pápát (így V. Kelemet, III. Miklóst, VIII. Bonifácot és V. Celesztint) a Pokolba helyezett, másrészt rámutat, hogy a (modern kori) pápák közül XV. Benedek (1914–1922) volt az, aki elsőként „rehabilitálta” Dantét.

Kaposi Márton elmélyült értekezése (*A szerelem új arculatának és sokoldalú képének megalapozása Dante költészetében*, 49–89) a szeretet késő középkori fogalma – a *Vita nuova*-ban és Alighieri fiatalkori költeményeiben tetten érhető – filozófiai-teológiai kidolgozásának paradigmáituk mozzanatait vizsgálja. Vígh Éva munkájában (*A Dantei „dupla lény”. A griffmadár olvasata a közép- és újkor olasz irodalmában*, 97–124) az antik és a keresztény állatszimbolika Színjátékbeli funkcióját vizsgálja, míg Prokopp Mária értékes kontribúciója (*A Divina Commedia képi forrásai és hatása a Magyar Királyság képzőművészeti ábrázolásaira a XIV–XV. században*, 163–187) a dantei főmű egyes művészettörténeti szempontból releváns aspektusait járja körül.

A II., tehát a Színjáték recepciójának egyes kérdéseire reflektáló részt nyitó tanulmányában (*Esszé J. W. Goethe Dante-értelmezéséről*, 191–206) Fried István a közelmúltban több elemző – így Kelemen János – által újra felvetett, a Színjáték és a *Faust* lehetséges tematikai párhuzamaira fókuszáló termékeny komparatistikai vizsgálódást gazdagítja új szempontokkal. Mátyus Norbert tanulmánya (*Babits és az Isteni Színjáték-fordítás forrásai*, 207–227) több korábbi írásában – jelen cikket megelőzően legújabban a 2015-ös *Babits és Dante* című monográfiájában, valamint az ugyanazon évben közölt *Dante-filológia, avagy Dante szövegeinek hagyománya és kiadásai* című cikkében – vizsgált tematikát, a Babits-féle Színjáték-fordítás genezisével kapcsolatos alapkérdéseket járja körül filológiai és exegetikai megközelítésben. A közelmúltban elhunyt nagy italianista, Király Erzsébet komparatistikai jellegű írása („*Paolo és Francesca. Dante hatása a magyar századforduló művészeti gondolkodására*, 229–257) érdekes és informatív áttekintést ad a XIX–XX. század magyarországi irodalmi és képzőművészeti Dante-recepciójáról, hangsúlyozva e tekintetben egyebek mellett Gulácsy Lajos munkásságának jelentőségét (vö. 240–246). Gosztorny Ferenc tanulmánya (*Fülep Lajos Dantéja*, 259–278) a művészettörténész és filozófus Fülep egyedi Dante-megközelítését tárja fel. Idézi Fülep „definícióját”, mely szerint „a *Commedia* skolasztikus tektonikával épült misztikus lírai költemény”, melyben Fülep (Dantével analóg módon) lényegében feloldja skolasztika és miszticizmus hagyományos szembeállítását (vö. 271–274).

A kötetet záró, Kaczmarczyk Adrienne-féle, már említett – szintén komparatistikai jellegű (irodalom- és zenetudományi megközelítésű) – tanulmány (279–298) világosan megfo-

galmazott és figyelemre méltó tudományos eszmefuttatásokat foglal magában Liszt Ferenc *Dante-szimfóniájának* genezisééről, különös tekintettel a szóban forgó zenemű és a dantei Szent Költemény kapcsolatára.

Jelen konferenciaanyag mindenképp jelentős tudományos forrásként tartható számon a magyarországi dantisztikai, komparatisztikai és medievisztikai kutatások szempontjából.

(Szerkesztette: Draskóczy Eszter, Ertl Péter, Pál József)

JAPÁN PAVILON TAKAHIRO IWASAKI TURNED UPSIDE DOWN, IT'S A FOREST

FEKETE J. JÓZSEF

Könyv a másságról: „Semmi nem ennyire fekete-fehér”

ONAGY ZOLTÁN – GULISIO TÍMEA: *PEREMVILÁG*

„A homoszexualitást tiltja a katolikus egyház, a zsidó vallás, az iszlám. A buddhizmuson kívül egyetlen vallás sem tűri.” (O. Z.)

Athenaum Kiadó
Budapest, 2015
254 oldal, 2490 Ft

”

Onagy Zoltántól nem idegen a nemi szerepek közti kurkászás, olykor valóban izgalmas fölfedezéseket tesz ezen a terepen, pedig „mindössze” író vagy irodalomtörténész, esetleg ezeken túl: kíváncsi ember. Mostani beszélgető könyvében – ezt a műfajt több köteten át sikerrel műveli – a nemi másság problematikáját igyekszik körbejárni Gulisio Tímea költő-festő-szerkesztővel, aki korához képest lánya is lehetne a kérdezőnek. De valójában, mintha az is lenne, úgy alakul a párbeszéd. Őszintén, nyitottan, tabuk nélkül, ahogyan egy családon belül (is) kellene.

Pedig érzékeny, sikamlós a téma: a nemi másság, a homoszexualitás kérdése. Ha nem olvastam volna el a beszélgető könyvet, most azt írnám: a szexuális deviancia, ám most magam is úgy érzem, inkább szexuális orientációról illene beszélni. A szerzőpáros ezt teszi. Gulisio Tímea életében és művészetében egyaránt vállalja lesbikusságát, miként a beszélgetés(ek) során is. Mindössze 25 esztendő, de nagy nőfalónak számít, tapasztalatból nála nincsen hiány. A maga másságára és más nemi orientációjú sortársai szexuális magatartására pontos realitásérzékkel tekint. Ő az idősebb hölgyekre bukik és hajt, miközben tudatában van, hogy a gerontofília egy az egyben természetellenes, mégsem tud lemondani róla. Az anális közösülésről pedig úgy vélekedik, hogy a végbél nem azért van, hogy oda beletegyenek valamit, hanem, hogy onnét kijöjjön valami... A kérdező hetero, noha miként általában mindenkit, őt is megcsapta a nemi másság mások által keltett szele, ennek ellenére az ellentábor szögéből kérdez. Nagyon sok dolognak, kimutatásoknak, statisztikáknak utána nézett, tudományos dolgozatokat tanulmányozott, föltúrta irodalomtörténeti ismereteinek fiókjait,

és ebből a vértetéből kérdez.

A válaszadó viszont mindig többet tud a témáról, hiszen benne él a meleg forró világában, ahol sok minden megmagyarázhatatlan, és ugyancsak sok minden természetesnek tűnik a szexuális magatartásának fölismert természetellenességében.

Kívülről nézve, és a bulvártól jelentős mértékben megkímélve úgy tűnik, mára már jelentős mértékben lecsengett a ki a zsidó és ki nem az a magyar közéletben kérdés, ugyanakkor talán még sokak érdeklődnek a felől, hogy ki a buzi, ki nem az. A kötetnyi terjedelmű interjú egyebek közt arra is igyekszik rámutatni, hogy a homokos meg leszbikus megnevezések csupán címkék, olyan fiókak, ahová csak látszólag lehet belegyömöszölni a különböző nemi identitásokat, hiszen azok mindig egyéni formában jelentkeznek. A kérdezett is ebben a tudatban válaszol a meleg-lét mivoltának megértéséről: „Megértetni nem [tudom], egyrészt mert magam sem értem, másrészt mert nem tudom, mások hogyan élik meg a melegségüket. Ismerek olyan embert, aki látszólag büszke rá, belül mégis gyűlöli magát miatta. Csak a saját nézőpontomból tudok beszélni. Kövezenek meg a többiek, de én nem tartom a melegséget természetes, normális jelenségnek. Még a gerontofiliám nélkül sem. Nyilvánvaló, hogy van oka, valami a genetikában, amit még nem fedeztek fel, ugyan már tapogatóznak az agymagok körül. A nevelés, a traumák is szerepet játszanak, bár kétséges, kinél mekkora mértékben. Ugyanakkor betegségnek sem tartom, mert állandósult, nem romló állapot, gyógyítani nem kell, nem is lehet. Ám annyira komplex, az életet megnehezítő problémahalmazt képez, amiből látszik: nem természetes. Persze lehet, hogy a problémátudatot és magát a problémát csak a társadalmi beidegződések alakítják és termelik újra, talán az én véleményem is kizárólag ebből fakad. Tyúk-tojás kérdés.” (16.)

A válaszadó olykor mintha elbeszélést írna. Elmeséli egy hitoktató barátnőjével való szeretkezésének történetét, ami, tekintettel, hogy máshol nem akadt alkalmas hely, a sekrestyében esett meg, és a barátnő berzenkedett a helyszín miatt. „Már majdnem morális teológiai vitába száll velem, mikor egy csókkal befogtam a száját. Orális teológia. Nagyon megijed, mikor a vad menetben lerúgjuk a keresztet a falról, és fordítva áll meg.” 70.)

Se nem titkos, se nem tiltott területre vezet be az interjúkötet, bár kétségtelen, hogy a melegség, a transzneműség, a szexuális praktikák eleve kíváncsiságot csigáznak. A melegség kialakulására nincsen magyarázat, nem is ezt keresi a kötet, hanem a bölcs és fölkészült kérdező és a nyitott, elméletből és gyakorlatból fölkészült válaszadó révén igyekszik elhelyezni ezt a problémát a pszichológia, szexualitás, a buzi-pornó, a művészet, a család, a társadalom horizontján, vagyis beavat a téma megközelítésének módozataiba.

Ráadásul a könyv mindkét szereplője író, így a gondosan fejezetekre bontott interjú minden szakasza egy hasonlóképpen gondosan kiválasztott mottóval és egyéb irodalmi átfedésekkel, filmekre utaló szövegrészekkel is gazdagodik.

DEÁK CSILLAG

Faust sportcipőben

Aki az idei, legfontosabb nemzetközi képzőművészeti eseményeket szeretné megtekinteni, vásároljon egy új és kényelmes sportcipőt. Nem lesz elég a tízezer lépés. Ebben a képzőművészeti szuperévben a Velencei Képzőművészeti Biennálával egybeesik az ötévente megrendezésre kerülő, világiállításnak is nevezett 14. kasseli documenta, amire még rátesz egyet a nemzetközi münsteri szoborprojekt is. Tíz éve volt hasonló, akkor végigjártam mindhármat.

Velencében, a Giardini Központi épületébe érve újból az öt éve látott kasseli dokumenta13 villan be, ahol a főpályaudvaron az egyik ikonikus documenta installációt helyezték el, *Man Walking to the Moon* címmel. Az ég felé nyúló rúdon egy ember halad felfelé. A Giardini központi pavilonjának kivetítő vásznán két monumentális szikla között, kötélén egyensúlyozva halad egy férfi. Nem akármilyen kötélátúzó ez, egyik szikláról a másikra nagyméretű táblaképeket visz át a szakadék fölött. Takes Makhacheva Dagestan-i művész videojának címe *Tightrope*. Nem bírok továbbmenni, pedig tudom, estig se járom be az első helyszínt. Megnézem, milyen hosszúságú a video. 58,10 perc. Felállok, majd később visszatérek. A kötélátúzó még mindig hordja a képeket, és már tudom, ennek nem is lesz vége. Modern Sziszi-fusz. Nehezebb, mint a sziklagörgetés. A múzeumokon kívüli művészetek kihívásainak metaforája. Valószínű, a képeket nem nézi meg senki se. Ilyen rosszul áll a művészet szénája? Szénája? Vagy csak a táblakép halott?

Valóban nem sokat látunk ezekből, ha megnézzük a Christine Marcel, a Pompidou Központ vezető kurátora által meghívott 120 művész alkotásait, vagy a 86 nemzeti pavilonban, az egykori hajóépítő műhely kilométer hosszú kiállítótermeiben, az Arsenaleban, és a város számtalan külső helyszínein, a palazzokban bemutatott műveket. Az idei biennále mottója *Viva Arte Viva*, ez amolyan mozgalmi, kissé provokatív, de mindenki számára érthető. Felkiállítás, éltetés, figyeljünk oda. És él a művészet, ha nem is érteni mindegyik megnyilvánulását. A tavalyelőtti kurátor sötét, pesszimista hangulatú kiállítása után Marcel az ideibe új színeket hoz, a szó szoros értelmében is. A központi pavilon kilenc terme, mintha a kilenc művésznak adna időt és teret. *Színek, Föld, Művészek és Könyvek, Örömök és félelmek, Közösségi tér, Hagyományok, Sámánok, Érzékek, és Az idő és a végtelen*.

Az *Örömök és Félelmek* pavilonjában nekünk magyaroknak nincs okunk félelemre, csak öröme. Hajas Tibor (1946–1980) egyéni kiállításnak is beillő fotósorozatát láthatjuk. Az igéyesen elhelyezett alkotások a nemzetközileg is elismert akcionista és performer művei a művész és a saját létezése (teste) közötti kapcsolatot térképezik fel. Portréinak legfőbb képtárgya saját teste és a test kötelékeitől való megszabadulás.

A művészi munka folyamatának bemutatása is egyik alapja a biennálénak. Szőnek, fonnak, és nem csak, mint Párkák, vagy Penelopék, de mint Ariadnék is. Varrnak, ragasztanak, barkácsolnak. A meghívott művész közül többet is megfigyelhetünk alkotómunka közben.

* Velence, 2017. május 13 – 2017. november 26.

Zenestúdiót is látunk, vagy inkább hallunk a francia pavilonban, próba közben. De a művészek lebegnek is, levitálnak, fekszenek a pamlagon, vagy éppen alszanak, de ekkor is munka közben vannak. Nem szabadulhatnak a művészettől.

A Ludwig Múzeum pályázatással választotta ki a magyar pavilonban látható pályamunkát, alkotó: Várnai Gyula, kurátor: Petrányi Zsolt. A múlt feltartóztathatatlan. Szóljon az háborúról vagy békéről. A hidegháború idején a békéről: *Peace on Earth!* – világít a hatalmas neon reklám, a galamb még mindig nem repült el, csak készül. A projekt az utópiát, a béke utópiáját állítja célkeresztbe, de galambra nem lövünk. Rohanunk vissza az időben. Körhintán, a föld felett, szaladnak a fák, forog velünk a világ. És a körhintából már csak egy ülés vasváza maradt meg, *Öt perc*, mint installáció. Akár egy talicska is lehetne, de ki tudná ezt már eltolni? El van tolvá. Várnai Gyula kiállítása felidézi a jövő és a múlt utópiáinak elképzeléseit, és a jelen kihívásaival szembesíti őket. Szivárványt rak ki a szocializmus színes jelvényeiből. Az utópia visszfénye, ma senki se tűzi ki ezeket. A szivárvány íve, mint egy megritkított szemöldök, egyre kevesebb jelvényt tartalmaz. A montázsszerű munkák felülírják a múlt utópiáit.

A román pavilonban a 91 éves Geta Brătescu, *Jelenések* című kiállításán hatalmas életművének főbb állomásai láthatók, az alkotófolyamatokra utaló reflexiókkal. Az *Oliver asszony utazókosztümben*, 1980 című kollázson a művésznő önarcképe egybeolvad írógépével, mert írónak is alkot, ő így utazik. Minket is magával ragad munkáival.

Az argentin pavilonban Claudia Fontes gigantikus fehér lova fölugrik, teste meghajlik, és megfeszül, előtte életnagyságú kislány áll és egy kézmozdulattal megállítaná a lovat. A kislány képviseli az emberi gesztust. Nem tudni, hogy ez sikerül-e, a kislány se tudja a végeredményt, egyik kezével eltakarja szemét, arcát. A lóerő hatalmát itt nem csak az állat és ember kapcsolatára vonatkoztatva érezzük, hanem motorizált, egyre nagyobb sebességre vágyó, elembertelenedő világunkra is.

A kínaiak az árnyékszínházhoz nyúlnak vissza, multimédia fal mögött két időse férfi mozgatja a figurákat, négyen tradicionális hangszereken játszanak és elmesélik egy hegy történetét, melyet emberi erővel hordtak el és a törmelékkel egy tengert töltöttek meg. A közösség erejét, a generációk kitartását mutatják be. De még számos alkotáson keresztül találkozunk a kínai művészekkel.

Az orosz pavilonban nem annyira a színek, mint inkább a multimédia reprezentált. Fény- és akusztikus effektek kísérik a mesészerű figurákat, video szekvenciák követik egymást, művészettörténeti idézetekként ránk köszön Max Ernst és Picasso is. A sok apró figura a kínai agyagkatonákat idézi fel bennem.

Ausztrália is a migrációról szól, Tracey Moffet magát szobalányként ábrázolja, utalva a sok elrabolt aboriginis kisgyerek drámájára, akiket szolgasorsba kényszerítettek a fehér ott-honokban, *Body Remembers*. A pavilon homlokzatán fut egy video, fent, magasan. Igen. Mi messziről nézzük a dolgokat, a migráns problémát is, és így ítélkezünk. A tunéziai pavilonban útlevelet készíttethetünk, ujjlenyomatunkkal igazoljuk magunkat és máris birtokolhatunk egy türzikké útlevelet, egy új szabad országét, a 250 ezer évvel ezelőtt megszűnt szuperkontinensét, amikor még az öt kontinens egyet alkotott. A kérvényező uja stigmaként kéklík, igényelték ezt a szolgáltatást.

A cseh pavilon installációja talán még nem hatyúdala a 76 éves Jana Želibskának. A swarovski kristályként csillogó mesevilág hatyúú a falra vetített tenger előtt himbálózna, már

annyira giccsesek, hogy pop artnak is érezhetjük. A cím *Swan Song – Don't Be Naive* figyelmeztet, eszünkbe ne jusson ezt mesének felfogni.

Az osztrák pavilon előtt fejre állított teherautó áll. Nem baleset történt. A jármű kilátó toronnyá avanzsált Erwin Wurm installációjaként. Meredek lépcsőn mászunk fel, a rögtönzött kilátón kihelyezett táblán olvassuk: *Csendben lenni és a Földközi tengert nézni*. Forgunk körbe, de tenger egy csepp se, az csak a fejünkben létezik, ezt mi magyarok talán még inkább érezzük. Bent a pavilonban retró lakókocsi áll. A korábbi migrációra és mobilitásra utal, amikor a 60-as évektől kezdődően lakókocsik hada kígyózott az autópályákon, vendégmunkások, turisták. Itt is felhívást olvasunk, használjuk a kiállított tárgyakat, objektumokat, így mi is egyperces szobrokká válhatunk. Már Andy Warhol mondása is elavult, hogy mindenkire vár tizenöt perc hírnév? Végre van humor és saját magunkat is kinevethetjük, de azért nem feledjük a lakókocsi oldalán díszelgő nevet: Narrenschiff, Bolondok hajója, bolondozunk is. Wurm installációja Brigitte Kowanz *Licht Raum* installációját, fény termét sem tudja beárnyékolni, inkább ellenpontként szerencsés társításnak érezzük, erősítik egymást. A fény, mint anyagtan szobrászat, virtuális környezet neonfényekkel, tükrökkel és internet adatokkal. A fény, nem mint szín, hanem információként jelenik meg, a telekommunikáció korának univerzális kódja, miközben a tér kiterjesztése is.

Az idő és végtelen pavilonjában eltévedhetünk Alicia Kwade installációjában és eltévedünk az Arsénale pavilonjainál is, másik magyar meghívott művész, Csörgő Attila kiállítását keresve. A legutolsó kiállítótérben, kormos, füstös raktárhelyiségben találjuk meg. *Clock Work*, 2017. Az öt évvel ezelőtti kasseli documentához képest itt működik az installáció. Mérnöki pontossággal. Az idő, a tér és a végtelen kapcsolatát követhetjük szemmel, eddig soha nem tapasztalt módon. Einstein talán somolyogna. Az idő nem egy irányba folyik és ezt nem csak a fénnel kirajzolódó végtelen jel érezteti. Szimbolikus az is, hogy ez a kiállítás zárja a sort, ahol az idő megfordítható. De nem ér véget, mi is visszafordulunk.

Évek óta keresik a kurátorok a megoldást, hogyan alakítható át a náci múlttal terhelt grandiózus, Germania nevet viselő német pavilon, és tesznek is róla. Volt olyan, hogy a padlót törték fel, két éve bravúrosan pavilont cseréltek a franciákkal, a tavalyi építészeti biennálén pedig több helyen kitörték az oldalfalat, valóságos átjáró házzá alakítva az épületet. Idén még ezt is tudták, német szóval élve, überolni. A tavalyi lyukakat befalazták, magas börtönráccsal vették körül az épületet. A bekerített részen fekete véredek, dobermann kutya kószálnak, vigyázzák a pavilont. Fekete sportruhás, sportcipős fiatalok mozognak az épület előtt, lógnak a kerítés tetején, néha széttárlják karjukat, mintha repülni akarnának, mint a Titanic film szerelmespárja. Vagy a keresztrefeszítést imitálnák? Nem tudhatjuk, mi vár ránk az épületben, hatalmas sort kell végig állni, míg bejutunk. Üvegkalitkába érkezünk, akváriumba, amiben nincs víz, nem fulladozunk, mégsem érezzük komfortosan magunkat. Mintha zombik vennének körül, közöttünk és alattunk. Egy méterrel megemelt üvegpadlón járunk, látjuk, mi történik, benne vagyunk a történetben, idegenként, megfigyeltként és megfigyelőként. Hatalom és tehetetlenség, önkény és erőszak, ellenállás és szabadság, az átláthatóság és bezártság ketős érzése harcol egymással. Fent és lent. Hang, mozgás. Anne Imhof: *Faust* című performansa öt órás műsor, így annak csak részleteit láthatjuk, illetve a részlet részletét, mert figyelmünket tudatosan több irányba csábítják, mai világunk ránk törő agresszív ingereit imitálva. Nem láthatjuk egyben a dolgokat, arra nincs lehetőségünk és időnk se. Kísérleti alanyok vagyunk, hogyan reagálunk a testi erőszakra, tárgyakká válunk-e. A performansz az egzisztén-

ciális kérdéseket absztrakt és konkrét formában is felvillantja. Itt az osztrák pavilonnal ellentétben, nem egyperces szobrokat látunk. Az üvegpolcokon a lemerevedett testek egyszerre szobrok és kirakatba kitett áruk is. Benzinnymokból kis tüzek lobbannak fel, tűzoltó csőből vízsugár tör fel, parittyából kis acél golyók gurulnak, de a főszereplők a testek. A *Faust* címnek kettős értelme van, nem csak a fausti paktumra, hanem a Faust (a német szó jelentése ököl), mint az erőszak, és az ellene folyó lázadás megjelenik. A szokatlan hangok, kutyaugatás, a zene azt sugallja, mintha világvége közeledne, fent és lent egybeolvad, akár a lassú, törékeny, hol barátságos, hol ellenséges, gonosz, vonagló testek. Az idei Arany Oroszlán díj beanyozza a német pavilont, talán ezután már nem kell alakítani rajta.

Ha még bírunk sorba állni, kincskeresőknek Damien Hirst monumentális kiállítását ajánljuk. Az se biztos, hogy kincset találnak, de az valószínű, hogy a látványt nem szemlélik közömbösen. Viva Arte Viva. A művészet köszöni szépen, megvan, él. Energiát sugároz, fel- és megismerhetetlen, vonzza az emberi tekintetet. Hatása alatt állunk. Immár több ezer éve. Kereszük a nyitját, miért és miként hat ránk. Mostra ez, egyetemes és lokális. Kánont teremtő is, vagy kánont igazoló. Az egyetemes művészettörténetbe való beemelése egyik helyszíne. Aratja. Mert látni, hogy a képmentés, egy képtelen kiállítás két hegycúcson Noét is idézi, a vízőzont, figyelmeztetés. Van mit menteni.

KÖLÜS LAJOS

A művészetekbe kapaszkodik a világ

Velencében biztosan. Christine Macel főkurátor (a negyedik nő, aki vezetheti a 120 éves Velencei Biennálét) teret ad a fiatal művészeknek, miközben újból megmutatja azokat, akik túl korán meghaltak, vagy azokat, akik a műveik jelentőségének ellenére ismeretlenek a nyilvánosság számára. Anna Halprin (Közösség pavilon), egy gyönyörű kilencvenhét éves nő videója, a *Planetary Dance* közösségi cselekvést és kulturálisan hibrid rituálét mutat, a békét népszerűsíti és összekapcsolja az embert és a természetet.

Vajiko Chachkhiani (*A Living Dog in the Midst of Dead Lions*, grúz pavilon) egy bányászvárosban talált elhagyott, tradicionális faházában – belül – láthatatlan forrásból megállíthatatlanul esik az eső. A Chachkhiani egy homályos apokalipszisra (vízőzönre?) utal: visszaterő rémálomunk lehet az elhagyott otthon a város szélén, egy időtlen, ökológiai borzalom nyomán. Ronkon Bukta Imre szentendrei *Levitáció* című kiállításon látható házával. Bukta installációjában is bent esik, esik az eső. A művészet nem ismer határokat, időt és teret, szabad. De nem véletlen, hogy a két mű mögött hasonló múlt, tapasztalat áll. Geoffrey Farmer ijesztő, de szeretethető gejzírje (*A way out of the mirror*, kanadai pavilon) is az idő, a pillanat, az emlékezés, a megőrzés kérdéseit veti fel. Aki átmegy a pavilonon, egy napsütötte erkélyre jut, ahonnan a velencei vizekre láthat, és elolvashatja Farmer szövegét, amely a jelenlévő tárgyak eredetét taglalja.

A művészetről folyik a párbeszéd. És látjuk korunk miként lép ki a tornacipőből, miként válik virágvázává, virágtartóvá, egy egész fal, elválasztófal, egy bevásárlóközpont fala. (Michel Blazy: *Collection de chaussures*, Föld pavilon). Mintha kísértené az istent, egy víziót, hogy a jövőt mutatja, egy új rendet, amelyben talán nem jut szerepe az embernek. Mert már nem lesz emberiség, csak az öröksége, amely pusztulásra van ítélve, bár virágzik. A monacói művész tornacipőiből növények, virágok nőnek ki, de nem kelnek így se lábra, illúzió, kissé didaktikus, eszembe jut, amikor a népművészeti tárgyak gyűjtése nagy divattá vált a 60-as, 70-es években, a szénvasalót virágtartónak használták, igaz, az egy funkcióját veszített tárgy volt akkoriban.

A néző felelőssége, hogy magának kell megkülönböztetnie a jót a jobbtól, és a kevésbé jó-tól. Izgalmas volt látni, ki lép túl a művészet határain, ill. ki jut el a művészet határainak fészegetéséig, sőt egyenesen megszüntetéséig, jelezve, a valóság egybeesik a művészivel. Dél-Korea pavilonjában Rodin *Gondolkodóját* láthatjuk, gyomorbajok ellen nagyon hatékony Peps-Bismol-ból, toalettpapírból, fából, vakolatból készült (Cody Choi: *The Thinker*). Giccs? Az. Szándékosan az. Ezért már nem is lenne giccs? Határeset. A mű akár egy kimért puncsos fagyfalt, csak épp nyalni nem lehet, de nem is ajánlott, mert nem tudhatjuk, a felhasznált (és talán használt?) toalettpapír megjelölés mit takar. Rokon alkotás Pauline Curnier Cardin szobor és video installációja, a *Grotta profunda*, *Approfundita*. Az installáció a felállított és átjárható tenyérrel az emberiség eredetére kérdez rá. És azt a helyet ábrázolja, ahol alulról felfelé minden megfordítható, ahol a nő felszabadulhat testében vagy megjelenésében. Fagyiként is interpretálták a széttárt ujjú tenyeret a kritikusok. Ízlések? Jézus modernkori arcképe egy női ágyékot takar el. Szent és profán találkozás. Rajta és belül is vagyunk? Ez a sors tenyere? Kézben tartjuk a világot, vagy a művészetet? A tenyérjósítás parafrázisa? Likas markú, jut eszembe a lekicsinylő mondas.

Az installációk és szobrok helyspecifikus, hol divatos, hol meglepő, hol közhelyes, konceptuális izmos trendjét látjuk a kiállítóterekben, háttérbe szorul a festmény és grafika. Mark Bratford absztrakt színes vásznai (USA pavilon) a kivételek. Sorok állnak az amerikai pavilon előtt, még nem tudom, mit rejtenek a termek, csak az elképesztő hosszú sor jelzi, nem akármit. Az USA pavilonjában medúzák fent és lent is, fekete-sárgán, maga az ajtó is medúza. Egy mellékajton léphetünk be a pavilonba, mintha Thomas Jefferson rabszolgái lennénk. *Tomorrow Is Another Day* a kiállítás címe. Mark Bradford – akire azt is mondják, a mi Jackson Pollockunk – művei a folyamatos kísérletek anyagi absztrakciói, amelyekben egyesíti az ősi múltat (mítoszt, alkímiát) és az egyéni (személyes) történetet. Bradford a világ pluralista és inkluzív elképzelését képviseli – egy olyan elképzelést, amely újra meghatározza, hogy mit jelent a világ és a művészet a művész, valamint a polgár számára.

A Művészek és könyvek pavilonjában ironikus megközelítések láthatók a művész helye a mai társadalomban, a pihenés és a kreativitás összetartozása tárgyában. Franz West üres sofája a jelen nem lévő pszichiátert és páciens is megidézi. A horvát művész, Mladen Stilinović ágyában alszik (*Artist at Work [again]*, *Artist at Work* [1978/2017]). Nyolc fényképét látjuk. Egyik képen nyitott szemmel fekszik az ágyán, miközben gondolkodik, vagy álmodozik, a többi képen a takaró alatt fekszik és alszik. A fényképek a mindennapi munka és pihenés napi rutinjára utalnak. *A gép forog, az alkotó pihen* (Madách: *Az ember tragédiája*).

Yelena Vorobyeva és Viktor Vorobyev *The Artist Is Asleep* (1996) című alkotás kapcsán felötlik bennem Oblamov, Goncsarov orosz író regényének hőse. Nem ír alá nyilatkozatot, az

biztos, álmban nem. A lazaság és a cselekvés közötti tér fontosságát hangsúlyozza és ünnepli a mű. A műterem, a saját műhely (Dawn Kasper *The Sun, The Moon, and The Stars*, 2017) él, virul a Giardiniben. A műhely ethoszát látjuk.

Két bronz lépésnyom világít az egyik boxban (Fiete Stolte: *Printing My Steps*, Idő és Végtelen pavilon). Ez marad belőlünk? Keressük saját önazonosságunkat, mert a két lábnyom a művésszel azonos. Biológiai lábnyom, még nem fosszilis, mert bronzból van, a sötétben világít. Lesz egy újabb bronzkor? A Biennále most is előidézi, kikényszeríti észlelési képességünk javítását, mozgását, a megélt észlelési tapasztalatokkal. Újrainterpretálhatjuk vagy kiterjeszthetjük a művészet jelenkori határait.

Hetvenhét marocói kalapból áll Younès Rahmoun, *Taqiya-Nor* (2016) című alkotása. Kalapot emelek. Nincs egyetlen olyan kalap, amely egyforma lenne. Változó formák, változó művészeti törekvések. Mintha Bukta letarolt erdejét látnám, világítanak. Sátorban ülhettem (miután levettem a cipőmet), Ernesto Neto alkotása, olvashattam, meditálhattam. Itt elmosódott a határ modern és hagyományos művészet között. Bár az kiviláglott, hogy a modernség bölcsője a múltban ringatózik. A háncsból készült létraszerű, megcsavarodott kötélhágcsója a DNS kettős spirálját, az átörökítés elengedhetetlen alapelemeit juttatta eszembe. Szőnyeget érinthettem meg, függő szálakkal, finoman csüngtek alá. Leonor Antunes műve (... *then we raised the terrain so that I could see out*, 2017, Hagymány pavilon).

Egyre nehezebb elkülöníteni a műveket az élet szokásos áramától, tárgyaitól. Élet és gyakorlat birodalma kerül közel egymáshoz a testek hangsúlyos (centrális, test és vágy kapcsolata szerinti) ábrázolásában. Phyllida Barlow *Folly* című kiállítása a brit pavilonban látható. A folly magyar jelentése: butaság, ostobaság, bolondság, oktalanság, dőreség. Rögök, csontok, gigászi méretűek, kitöltik a teret, rések között járhatunk, az az érzésem, hogy a nézőknek már nem is maradt hely. Velence tengeri vizéből két hatalmas fehér kéz nyúl ki és támasztja meg az egyik palota sarkát (Lorenzo Quinn *Support* című installációja a Ca' Sagredo hotelnél). Mintha egy fuldokló utolsó, elkeseredett mozdulatával kapaszkodna Velence épületébe. Roberto Cuoghi, Adelita Husni-Bey, and Giorgio Andreotta Calò művész trió *The Magic World* installációja az olasz pavilonban látható, mintha alkimisták laboratóriumában lennénk. A képzelőerő erejét tapasztalhatjuk meg, miként hatol át a látható jelenségeken is túl, és miként táruul fel általa a világ minden gazdagságában és sokféleségében, miközben iparszerűen Krisztus szobrokat hoznak létre, darabolnak, szárítanak, majd újra összeillesztik a darabokat, és falra függesztik az egész testet. Elkészül a test, majd megsemmisül, és újra porrá válik? Ez is workshop? Most mi vagyunk az istenek, hogy ezt megtehetjük, élet és halál uraiként?

Az egész Biennálén érezni a szabadság levegőjét. Kozmikus mélységek és kozmikus magasságok. A képzelet határtalanságát mutatják az alkotások, még bonzaiban is (Wong Cheng Pou *Bonsai of My Dream*, Macao, Kína). Hordszéket vivő korpulens alakokat látunk, egyiket a fal innenső, a másikat a fal túloldalán. A fal választja el őket. Úgy érzem, mintha különböző dimenziók között járnék, oda-vissza. Az irracionális valóságosnak hat, és ami valóságos, már nem is létezik. A többdimenziós pszichológiai időt és teret köti össze a művész. Michel Blazy *Forêt de Balais* című műve (Idő és Végtelen pavilon) seprű és földből kinövő zöld növény tár-sítása. Biológiai óra mutatja az idő múlását. A zöld benövi a seprűket, léteznek, meg nem is. *Légy, ami lennél: férfi. / A fű kinő utánad* – írta József Attila (*Tudod, hogy nincs bocsánat*).

Az andorrai pavilonban látható a *Murmuri*, Eve Ariza installációja, amely olyan, mint egy spirál, eperszínű, körkörös, közepén egy lyukkal, a mindenség kapujával, kerámiából. A mű

az univerzális nyelv reflexiója, a mutáció anyagának mélyreható kutatása, az alak és a hang eredete. Egy pillantás erejéig elidőzők az Arsenalében a *Las Amazonas*, 1968 című alkotásnál. Talán női mellek, mellcsúcsok. Sánchez Zilia munkáját a formális absztrakció megkülönböztető megközelítése jellemzi. Hullámzó sziluettek, elnémított színpaletták és egy egyedi, érzéki festészeti mód tárul elém.

Talán a Biennále ezektől a pillantásoktól az, ami. Felfoghatatlan. Látni és emlékezni. Sok és kevés. Művészet és a kereskedelem (piac) kézfogója is. Várjuk a következőt. *Always a Little Further* (Mindig egy kicsit tovább), az 51. Biennále szlogenjével.

KÍNAI PAVILON YAO HUIFEN SKELETON FANTASY SHOW

ILIA MIHÁLY

Szerkesztőségi emlékek

Többször írtam és interjúkban is beszéltem arról, hogy mi és mint volt az én szerkesztőségi munkálkodásom a Tiszatájnál attól az időponttól fogva (1968), amikor is Kovács Sándor Iván barátom, egyetemi kollégám meghívott oda a nem kért kéziratok olvasójának, illetve megválaszolójának. Ekkor alakult ki az a levélíró buzgalmam, mely máig is tart, hiszen a „szerzőknek” meg kellett írnom, hogy írásuk sorsa mi lesz. Amikor aztán rovatvezető, főszerkesztő-helyettes, majd főszerkesztő lettem, a szokás megmaradt, sőt, az a gyakorlat is, hogy a nem kért kéziratok is hozzám kerültek. Néhány ilyen nagyon korai válaszlevelet megmutattak később a szerzők, azok, akikből lett valami, írók lettek. Pirulva láttam, hogy kezdő válaszoló koromban úgy írtam alá a nevemet, hogy dr. Ilia Mihály. Igaz, egyetemi oktató voltam, de nem tudtam még, hogy az irodalomban nincsen doktor, ott nagy demokrácia van, a szerkesztő, a kritikus ne kérkedjen semmi ranggal (cafranggal). Ha lassan is, de megtanultam, hogy az irodalom sokkal ravaszabb valami, mint bármely okos szerkesztő vagy kritikus és rangot nem a cím, sőt nem is valami hivatal adja, hanem a mű milyensége. Ez a nem kért kéziratokra való válaszolás arra is jó volt, hogy sok fiatal írását olvashattam, akik később különböző mértékben, de „befutottak”, írók lettek, a szó igazi értelmében írók.

Néhány szerkesztőségi emléket írok le itt, ha talán nem is fontosak, én jó szívvel emlékezem rájuk.

A Tiszatáj szerkesztősége a Stefánia 10. száma alatt volt, a házról az a hír járta, hogy Albrecht főherceg Bocskai Katalinnak, a szeretőjének vette meg. 1944 után előbb a Nemzeti Párt, majd a Magyar Kommunista Párt (a Magyar Dolgozók Pártja) költözött oda. Később sajtóház lett. A Tiszatáj szerkesztőségében volt egy gonoszkodó beszéd erről: az előkelő metresz házát előbb a politikai pártok örökölték, utóbb meg az irodalom. Ezek úgy látszik, hogy az eredeti tulajdonos örökösei lettek.

A szerkesztőségbe – egyetemi elfoglaltságaim miatt – nem jártam be sűrűn, vittem haza a kéziratokat, korrektúrákat, küldeményeket. A szerkesztőségnek két szobája volt a második emeleten (a többi helyiségben a lapkiadó és a szegedi napilapok lakoztak). A főszerkesztői szobában jól látható helyen ezt a föliratot olvashatta a belépő: „A szerkesztőség nem kocsma, hogy mindig benne ülünk.” (Tömörkény István) (Nem régen jelent meg Apró Ferenc barátom könyve: *Tizenhét írás Tömörkényről*, ő hitelesebben idézi ezt a mondást, ott nem szerkesztőség szerepel, hanem hivatal.) De a fölirat azért is jellemző volt, mert a folyóirat nagy figyelmet szentelt az ún. szegedi irodalomnak, mely ugyan regionális irodalomnak neveztetett némely irodalmárok részéről, de klasszikusok voltak köztük, Juhász Gyula, Móra Ferenc, Tömörkény, majd József Attila, Radnóti Miklós. Gyakran készítettünk különszámokat róluk, ki-

* 1947 márciusában indult útjára a Tiszatáj folyóirat. Története, e küzdelmekkel és eredményekkel teli 70 év nemcsak a mindenkori szerkesztőség története, de főképpen a lapot írással, gondolatokkal és élettel megtöltő szerzők, barátok és kollégák története. A 70 éves Tiszatáját köszöntő ünnepi sorokat következő számainkban mutatjuk be.

adtuk ismeretlen, elfeledett írásait, próbáltunk nemes kultuszt csinálni az életművüknek. Magam elfogult is voltam ebben az ügyben, hiszen közülük majdnem mindannyian írtak a szülőfalumról, Tápéról.

Amikor Juhász Ferenc költő meglátogatta a szerkesztőségünket és elolvasta ezt a föliratot, hangos nevetésre fakadt és csöndesen azt mondta: milyen régen olvastam már ezt az író.

Most, 2017-ben, Tömörkény halálának 100. évfordulóján az is eszemben van, hogy ebben a szerkesztőségben vitatkoztam Czine Mihállyal, aki Móriczról szólva Tömörkényt túlzóan etnográfikus írónak tartotta, pedig Tömörkény a néprajzi anyagot finoman bele tudta szőni az elbeszéléseibe, fölhasználta emberábrázolásra, nem fölösleges dísz az íásaiban. Ugyancsak itt mondtam ellent Veres Péternek, aki azt állította, hogy olyan paraszt nincs, amilyet Tömörkény leírt. Persze ő a bihari élményeiből, a rideg pásztorvilág ismeretében ítélte meg mások parasztábrázolását, az érzelmileg gazdag, ravaszkodó szeged vidéki paraszt, sőt, parasztpolgár idegen volt számára.

A szerkesztő gyakran találkozik a szerzők különös kívánságaival. Hol legyen a lapban az írása, ki mellett, ki mellett ne legyen, milyen betűtípussal szedjék stb. Igyekezni kell ilyenkor – a józan ész határain belül – teljesíteni azt is, ami majdnem teljesíthetetlen. A szerzőt dédelgetni kell, ahogy nálunk, Tápén mondják, kötyögtetni (udvarolni neki, dédelgetni – Bálint Sándor *Szegedi szótára* ismeri a szót). Persze voltak nevezetes közlési esetek is. S. I. költő barátunk, aki remek versekben emelte képzelt magasságokba Gyula városát és nagy Márai-hívő volt, mellé még nagy Újpest-drukker, egyik versének közléséhez ezt az intenciót adta: a vers mellett legyen ott az ő fényképe, az édesanyja fényképe és imádott színész nő ismerősének a képe is, ezeket a verssel együtt megküldte. Emlékszem rá, hogy az éppen Szegeden játszó Újpest labdarúgója a Tisza Szállóban laktak, oda vittem vissza a képeket. Egy nagy asztalnál S. I. Göröcs mellett ült, oda óvakodtam és a borítékot S. I. kezéhez csúsztattam. A költő nem vett tudomást rólam, a borítékról sem, abban voltak a fényképek.

Volt persze szomorúbb kérés is. Amikor Pilinszky János megküldte írásait a Tiszatájnak, nyomtatékosan kérte, hogy még a közlés előtt kapja meg a honoráriumot, mert nagyon nagy szüksége van rá.

A Tiszatáj szerkesztősége – abban az időben, amikor én ott tüsténkedtem – nagy vendégjárásnak volt a célpontja. Itthoni írók, a szomszédos országokból jobbra magyar írók sűrűn megfordultak ott, de jöttek szlovák, szerb, román írók is. Voltak rovataink, amelyek a velük való kapcsolatot próbálták erősíteni (Most-Punte-Híd, Kelet-európai Néző). Most egy olyan látogatásra emlékszem, amikor itthoniak jöttek. 1974-ben Illyés Gyula, Illyés Gyuláné, Weöres Sándor, Károlyi Amy és Latinovits Zoltán látogattak meg bennünket. Úton voltak, mentek Újvidékre az ottani rádió M stúdiójának műsorában szerepelni. Akkor már Illyésnek és Weöresnek is jelentek meg írásai a Tiszatájban. (Az újvidéki M stúdióról hadd jegyezzem meg, hogy a kortárs magyar irodalom legjobbainak a legfontosabb fóruma volt néhány évig.) Ez a szerkesztőségi beszélgetés a vendégek között folyt igazán, Illyés, Weöres a békeszerződésekről és a határokról vitatkoztak, de olyan hévvel, hogy Illyésné, Flóra asszony próbálta csitítani őket. Az egész vita fölé emelkedett Latinovits hangja, aki a pesti színházi világ vigéceit szidta, a kritikusokat, de színészeket is, fölugrott a székéről és a hangja betöltötte a szerkesztőségi szobát. Illyés is fölkel, odament Latinovitshoz és azt mondta neki: Zoltán, kérlek. Latinovits elhallgatott és leült. Nagy jelenet volt, mintha valaki, egy nagy rendező rendezte volna.

A szerkesztőségnek vannak olyan tagjai, akiknek a munkája alig látszik, de nélkülük nem menne semmi jól. A Tiszatájnál az én ottani időzésem alatt ilyen munkatárs volt Goda Judit titkárnő, aki néha többet tudott a dolgokról, mint a főszerkesztő. A másik „hasznos” ember Csúri László nyomdász, korrektor volt, aki nagy akribiával olvasta a kéziratokat, készítette elő nyomásra a folyóiratot és képes volt a szegedi szerzőket a nap bármely szakában fölkeresni, eldiskurálni egy-egy szón vagy írásjelen. Brassóban dolgozott fiatal korában, a Brassói Lapok nyomdásza és korrekтора volt, gyakran emlegette az erdélyi szerzőket, az idősebb Szemlér Ferencet és a fiát is. Román katonaként a második világháború alatt kalandozott át Magyarországra, itt is nyomdász lett. Erősen él az emlékezetemben, hogy amikor a *Magyar Helyesírás Szabályainak* valamelyik kiadása megjelent, egy szegedi könyvbemutatón Csúri László heves vitába keveredett Lőrincze Lajossal, aki a könyvbemutatót celebrálta. Számos alkalommal találkoztam Csúri Lászlóval az egyetemi nyelvészeti tanszékünkön, ahová mindig valami vitás nyelvi kérdésben, helyesírási dilemmával érkezett. Jó barátságban voltam vele, brassói időzéséről sokszor beszélgettünk. Egyszer (1974-ben) megállított az utcán és azt mondta: „Tanár úr, a Tiszatáj kéziratait a nyomás előtt elviszik a nyomdából. Ne kérdezze, hogy kik viszik el és hova, a Rákóczi téren van az a ház.” A szegedi Rákóczi téren volt az MSZMP megyei bizottsága. Miközben a párt legfőbb kulturális ideológusa arról nyilatkozott többször is a nemzetközi sajtónak, hogy Magyarországon nincs cenzúra, Szegeden így oldották meg az „ellenőrzést”. Igaz, utóbb tudtuk csak meg, hogy ekkor már lehallgató készülék volt a szerkesztőségben, az egyetemi szobámban és a lakásunkon is. A beszerelésben két egykori bölcsészhallgató segédkezett, akik ebben az időben már rendőrségi alkalmazottak voltak. Be voltunk kerítve. A főszerkesztő bukása elkövetkezett.

ERIKA VERZUTTI TURTLE FÖLD PAVILON

LORENZO QUINN SUPPORT C. INSTALLÁCIÓJA A KLÍMAVÁLTOZÁSRÓL

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

nka

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

9 770133 116008

17007